

Huijari vai pyhimys?
Algoth Niskan osallisuus juutalaisten salakuljettamiseen
Keski-Euroopassa vuoden 1938 aikana

Joensuun yliopisto
Yhteiskunta- ja aluetieteiden
tiedekunta
Historian oppiaineryhmä
Suomen historian pro gradu
-tutkielma
Marraskuu 2009
Jussi Samuli Laitinen

JOENSUUN YLIOPISTO, TUTKIMUSTIEDOTE

Tekijä: Jussi Samuli Laitinen

Opiskelijanumero: 146274

Tutkielman nimi: Huijari vai pyhimys? Algoth Niskan osallisuus juutalaisten salakuljettamiseen Keski-Euroopassa vuoden 1938 aikana

Tiedekunta/oppiaine: yhteiskunta- ja aluetieteiden tiedekunta, Suomen historia

Sivumäärä: 111

Aika ja paikka: Marraskuu 2009, Joensuu

Tutkielma käsittelee Algoth Niskan sekaantumista juutalaisten salakuljettamiseen Saksan, Tšekkoslovakian ja Hollannin alueilla vuoden 1938 aikana. Tutkimustehtävänä on selvittää ja arvioida, mikä osuus Algoth Niskalla oli toiminnassa ja kuinka laajaa hänen toimintansa oli.

Tutkielma on kvalitatiivista historian tutkimusta, ja tutkimustehtävään vastataan laajan lähdeaineiston perusteella. Päälähteenä on käytetty valtiollisen poliisin arkistossa olevia henkilö- ja asiamappien aineistoja. Valpon asiakirja-aineiston pohjalta luotua kuvaa tarkennetaan Helsingin raastuvanoikeuden kirjavihkojen sekä Algoth Niskan omaelämäkertojen perusteella. Tutkielmaa tehdessä on käytetty historian tutkimuksen perinteistä metodia: lähdekritiikkiä. Toinen keskeinen menetelmä on ollut henkilötietokannan rakentaminen ja luodun aineiston analysointi.

Algoth Niska tienasi rahaa viinan salakuljettamisella kieltolain aikana, minkä jälkeen hänen taloudellinen asemansa heikentyi huomattavasti. Hänen yrityksensä ansaita elantonsa laillisin keinoin kariutuivat useaan kertaan 1930-luvun puolivälin jälkeen. Niska tapasi kevättalvella 1938 kaksi Itävallan juutalaista kauppamatkustajaa Helsingissä, ja heidän puheidensa perusteella hänelle virisi ajatus suomalaisten ulkomaanpassien väärentämisestä Keski-Euroopan juutalaisille korvausta vastaan. Niskan toimia motivoi ennen kaikkea kaksi tekijää: raha ja oivallinen tilaisuus. Yhteensä Niska väärensä 50 suomalaista ulkomaanpassia 48 juutalaiselle. Passikaupoilla hän ansaitsi noin 2,5 miljoonaa Suomen markkaa (800 000 €).

Niskalta passin ostaneista juutalaisista kolme pelastui varmuudella. Kiinni jäi 20, ja kolme heistä sai varmuudella surmansa keskitysleireillä. Loppujen 25 henkilön kohtaloa ei varmuudella tiedetä.

Sisällys

1. Johdanto

- 1.1. Pirtukuningas 4
- 1.2. Tutkimustehtävä 8
- 1.3. Lähteet ja menetelmät 12

2. Tuumasta toimeen

- 2.1. Matkalle maailman ympäri 19
- 2.2. Muutoksen tuulia 22
- 2.3. Kaksi apuria 28
- 2.4. Kesäloma Itämerellä 34

3. Nousuhumala

- 3.1. Ensikosketus Berliiniin 39
- 3.2. Berliini–Praha–Kööpenhamina–Helsinki 45
- 3.3. Passien väärentämisen jalo taito 54
- 3.4. Suomen kansalaisia ja lähetystövirikailijoita 58

4. Menestyksen kaari

- 4.1. Liian monta sopan sekoittajaa 66
- 4.2. Petkuttaja 72
- 4.3. Friedländer, Kapauner-Freymann ja Goldenberg 77
- 4.4. Käännekohta 83
- 4.5. ”Bele on vangittu!” 89

5. Johtopäätökset

97

Lähteet ja kirjallisuus

106

1. Johdanto

1.1. Pirtukuningas

Algoth Niska syntyi vuonna 1888 Viipurissa viisilapsisen perheen kuopukseksi. Hänen isänsä Ivar Niska (1846–1903) oli merikapteeni ja äitinsä muusikko Hilda Niska (os. Schlüter, 1856–1934).¹ Perheen muut lapset suuntautuivat äitinsä jalanjäljillä eri taiteiden pariin, mutta Algoth seurasi urallaan isäänsä.² Niska käytti myöhemmin itsestään merikapteenin nimitystä, vaikka hän suoritti vain perämiestutkinnon Helsingin merenkulkukoulussa vuonna 1914.³

Ivar Niskan kuoleman jälkeen perhe muutti Helsinkiin vuonna 1903. Viipurissa ja Helsingissä Algoth kävi yhteensä viisi vuotta oppikoulua, jonka päätyttyä vuonna 1905 hän kävi töissä tuontiliikkeen konttorissa. Hänet kuitenkin erotettiin toimesta, koska hän jäi kiinni varkauksista.⁴ Niskan nuoruusvuodet olivat rikkonaista aikaa, ja välillä hän oli Raahessa sukulaistensa hoivissa huonon käyttäytymisen vuoksi.⁵ Hän ei ollut aivan tavanomainen persoona, ja hän tuntui hakeutuvan tilanteisiin, joissa tapahtui jotain jännittävää tai jopa vaarallista. Niska osallistui esimerkiksi vuoden 1905 suurlakon vastaisiin ylioppilaiden mielenilmauksiin ja kahnauksiin venäläisiä kasakoita vastaan.⁶

Nuorena miehenä Niska kunnostautui urheilijana. Hän liittyi Viipurin IFK:n (Idrotts Föreningen Kamraterna) jalkapallojoukkueeseen ja jatkoi harrastustaan Helsingissä. Pääkaupungissa hän edusti vuodet 1906–1909 Nya Svenska Läroverketin joukkuetta, vuodet 1906–1908 Sportklubben Unitasta ja vuodet 1910–1912 Helsingin IFK:ta. Uransa hän lopetti pelaten vuoden 1916 Kiffenissä (Kronohagens Idrottsförening). Jalkapalloilijaa Niskasta ei tullut, vaikka hänellä olisi siihen ollut mahdollisuudet. Vuoden 1912 toukokuussa hänet valittiin Venäjälle suuntautuneelle pelimatkalle, jolla suomalainen joukkue kohtasi muutamia Pietarin ja Moskovan jalkapalloseuroja.⁷ Matka oli Suomen Palloliiton (SPL) järjestämä.

¹ Kallonen 2000, 13–14; Pullat 1993, 75.

² Metsävuori 1993, 123; Pullat 1993, 75.

³ Metsävuori 1993, 123; Pullat 1993, 75.

⁴ Kallonen 2000, 24–35.

⁵ Kallonen 2000, 24–35.

⁶ Kallonen 2000, 36–68.

⁷ Sjöblom 2007, 26–40; Soinio 1947, 79–86; Wallén 2007, 80–103.

Niska oli tapahtumien keskipisteessä etenkin pelien ulkopuolella. Joukkue pysähtyi Viipurissa, josta lähtiessä Niska katosi ja ilmestyi Moskovaan muita myöhemmin. Moskovassa huomiota herätti Niskan sujuva esiintyminen: Itsevarma ja kielitaitoinen Niska viihdytti illastajia – etenkin naisia – esiintymällä palatsihotelli Alpenrosen lavalla, ja illan hän päätti johtamalla hotellin orkesteria.⁸

Venäjällä vierailut joukkue muodosti muutamaa kuukautta myöhemmin rungon maajoukkueelle, joka lähetettiin edustamaan Suomea Tukholman olympialaisiin. Tukholman olympialaiset oli Algoth Niskan urheilijauran huippukohta, vaikka hän ei maalintekijänä kunnostautunutkaan. Kotiin tuomisina oli neljäs sija, joka on edelleen Suomen jalkapallomaajoukkueen paras sijoitus arvokisoissa.⁹ Muita meriittejä jalkapallon saralta hänelle kertyi kaksi Suomen mestaruutta: vuosilta 1908 ja 1916¹⁰.

Niskaa voidaan pitää isänmaallisena oikeistolaisena, mihin viittaa hänen liittymisensä Helsingin suojeluskuntaan. Hän osallistui yhteen ensimmäisistä suorista toimista radikaalia vasemmistoa vastaan, kun vasemmistolaiset joukot piirittivät 17.8.1917 kunnallislakon aikana pörssitaloa, jossa kaupunginvaltuusto piti istuntoaan.¹¹ Joukko aktivisteja, Niska mukaan luettuna, osallistui rähinöihin, joiden tuloksena vasemmistolaiset ajettiin kaduilta koteihinsa. Niska avusti muutaman sadan pistoolin ja kiväärin hankkimisessa suojeluskunnalle, mutta muuten hänen roolinsa siellä jäi vähäiseksi.¹²

Vuonna 1917 Niska meni naimisiin, ja Algoth Johannes Niskan ja Magda Johanna Aufrichtichin häät pidettiin Hotelli Kämpissä. Seuraavan vuoden kesäkuussa pariskunnalle syntyi lapsi, joka sai nimekseen Magda Esther Cecilia.¹³

⁸ Soinio 1947, 68–74.

⁹ Sjöblom 2007, 26–40; Soinio 1947, 79–86; Wallén 2007, 80–103; Toimittaja Kari Kallonen kertoo kirjassaan Niskan tehneen maalin Tukholman olympialaisissa 1912: ”*Algoth Niska sai pitkän syötön tukimiehiltä ja otti pallon vastaan pehmeällä kosketuksella. Pieni pallonsiirto itselle eteenpäin, taiturimainen luoviminen sinisten reimareiden välitse, syöksy läpi karikkoja kolhien...Algoth Niskan vahvat reidet värähtivät hänen lähettäessään pallon kaikilla voimillaan kohti Italian maalia...maalivahti syöksyi mutta auttamattomasti liian myöhään...2–1. Suomi johti jälleen.*” (Kallonen 2000, 50); Suomen palloliiton tilastojen mukaan kyseinen Suomi-Italia ottelu päättyi 3–2 jatkoajan jälkeen ja maalintekijöinä olivat J. Öhman (2), Bontadini (10), Sardi (25), E. Soinio (40) ja Wiberg (105) (Lautela & Wallén 2007 s. 365–435).

¹⁰ Soinio 1947, 66, 68, 71, 85; Lautela & Wallén 2007, 365–435.

¹¹ Roudasmaa 1997, 18.

¹² Roudasmaa 1997, 18–21.

¹³ Kallonen 2000, 62–63, 67, 76–77, 99, 108.

Algoth Niskan teki suurelle yleisölle tunnetuksi 1.6.1919 säädetty kieltolaki¹⁴, ja Niska nousi spriin salakuljetuksen vuoksi jonkinasteiseksi julkisuuden henkilöksi. Aikalaisyleisö ja sanomalehdistö kutsuivat suurimpia salakuljettajia pirtukuninkaiksi, jonka arvonimen myös Niska sai itselleen.¹⁵ Niska loi alkoholia salakuljettamalla vakaat taloudelliset olosuhteet itselleen, ja hänestä tuli lähes myyttinen hahmo salakuljettajien ja heidän asiakkaidensa keskuudessa: hän oli rohkea ja taitava merenkävijä.¹⁶ Niskan tarunhoitoisuutta lisäsi hänen pyrkimyksensä toimia eräänlaisena herrasmiesvarkaana. Hän oli komea ja atleettinen, pyrki käyttäytymään korrektisti ja sivistyneesti, pukeutui viimeistellysti, ja häntä pidettiin verrattomana seuramiehenä. Häntä luonnehdittiin myös viisaaksi, yritteliääksi ja ovelaksi mieheksi.¹⁷

Hänessä olikin kauppiaan vikaa. Niska osti ison alkoholivaraston itselleen juuri ennen kieltolain alkamista ja kauppasi sen myöhemmin.¹⁸ Niskan asiakkaina oli arvovaltaisia henkilöitä: hän oli sopinut laadukkaiden alkoholijuomien maahantuonnista ainakin helsinkiläisen professorin, toimitusjohtajan ja apteekkarin kanssa.¹⁹

Pirtukuninkaaksi nimittäminen ei antane puolueetonta kuvaa salakuljettajien toimintatavoista vaan on romanttinen kuva epäonnistuneeseen kieltolakiin turhautuneiden näkökulmasta. Salakuljettaminen oli rikollista toimintaa, jonka perimmäisenä tarkoituksena oli tuottaa taloudellista hyötyä sitä harjoittavalle. Niska pyrki saamaan nimityksestä kaiken irti. Hän korosti, että toiminta oli vain peliä tai seikkailua, ja muistutti, kuinka herrasmiesmäisesti toimi myös silloin, kun joutui viranomaisten kanssa tekemisiin. Niska ei tietävästi koskaan käyttänyt väkivaltaa viranomaisia kohtaan.²⁰ Poikkeuksellisen suurista salakuljettajista Niskasta teki se, että hän osallistui operaatioihin aktiivisesti.²¹

¹⁴ Kieltolaki oli eduskunnan päätöksellä voimassa 1.6.1919 ja 5.4.1932 välisenä aikana. Siinä kiellettiin alkoholipitoisten aineiden valmistaminen, maahantuonti, myynti, kuljetus, varastointi ja nauttiminen. Kieltolakia uudistettiin vuonna 1921, jolloin sen rangaistuskäytäntöä laajennettiin. Lisää kieltolaista katso muun muassa Ahtokari Reijo Pirtua, pirtua... Kieltolaki Suomessa 1.6.1919–5.4.1932 ja Johanna Hämäläinen pro gradu -tutkielma ”onpa sitä viinaa! Kieltolaki paikallisena ilmiönä Viitasaaren pitäjässä vuosina 1919–1932”; Suomen asetuskokoelma 29/1919; Suomen asetuskokoelma 158–162/1922.

¹⁵ Jyläskoski 1978, 38–40.

¹⁶ Metsävuori 1993, 124–128.

¹⁷ Jyläskoski 1978, 38–40; Pullat 1993, 75; Soinio 1947, 68–74.

¹⁸ Kallonen 2000, 67; Pullat 1993, 75.

¹⁹ Tiedote Esko Riekille 30.1.1935. Kotelo 637, amp XXXIII 15 a–b, EK-Valpo I, KA.

²⁰ Jyläskoski 1978, 38–40; Niska 1931, 86, 145–147; Ainoa epäily on vuodelta 1927, jolloin häntä syytettiin yrityksestä upottaa merivartijoiden ohjaama apuvene yliajamalla. Syytteet kaatuivat myöhemmin oikeudessa todisteiden puutteeseen. (Jyläskoski 1978, 38–40).

²¹ Jyläskoski 1978, 38–40; Kattavan jokseenkin subjektiivisen kuvauksen Niskan toiminnasta saa hänen itse kirjoittamastaan kirjasta *Seikkailujani*.

Vaikka Niska ei liene ollut likimainkaan Suomen suurin kieltolain aikainen salakuljettaja, ei hän ollut vähäpätöinen tekijä. Kun tullin onnistui takavarikoida vuonna 1923 noin puoli miljoona litraa spriitä, saman aikaan Niska osti ja toi maahan pelkästään yhdeltä toimittajalta 200 000 litraa pirtua.²²

Niska asui perheineen suurimman osan ajasta Helsingissä, mutta vuonna 1922 he muuttivat väliaikaisesti Saksaan. Vuoden 1924 syyskuussa Niska etsintäkuulutettiin, koska häntä ei ollut tavoitettu kärsimään viinan salakuljettamisesta annettua neljän kuukauden vankeusrangaistusta. Tuomio ja jatkuva poissaoleminen kotoa olivat syitä siihen, että hänen avioliittonsa purkautui joulukuussa 1924.²³

Toisen avioliiton Algoth Niska solmi kaksikymmenvuotiaan Celia Imogene Anderssonin kanssa Maarianhaminassa 21.7.1927. Seuraavan vuoden huhtikuun 17. päivänä parille syntyi lapsi, Jack Algoth. Myös toinen avioliitto kariutui Niskan jatkuvaan poissaoloon ja rikolliseen elämäntapaan. Avioero sai lainvoiman 29.2.1932.²⁴ Niska meni suorittamaan viimeiseksi jäänyttä, kuuden kuukauden vankeustuomiota avioeron jälkeen²⁵.

Kieltolain loppuminen vuonna 1932 heikensi huomattavasti Niskan taloudellista tilannetta. Kun hän vapautui vankilasta vuonna 24.4.1933, hän elätti itsensä tekemällä erilaisia kauppa- ja kuljetusmatkoja Itämereltä Välimerelle. Kauppatavarana liikkui monenlaista tavaraa aseista elintarvikkeisiin.²⁶

Viranomaisista Niska ei päässyt erilleen kieltolakituomioidenkaan jälkeen. Loppuvuodesta 1934 Niska yritti kaupata Suojeluskuntain kauppaosakeyhtiön (Skoha) varikolla olevaa kiväärierää. Asekaupoissa Niska ei ujostellut: hän kauppasi kivääreitä avoimesti. Etsivän keskuspoliisin (EK) tiedottaja Rafael Holm informoi pian Niskan puuhista EK:ta: epäonnekseen Niska oli kertonut aseista myös hänelle.²⁷

²² Ahtokari 1972, 59; Pullat 1993, 36, 40–41, 52.

²³ Kallonen 2000, 62–63, 67, 76–77, 99, 108.

²⁴ Kallonen 2000, 123.

²⁵ Algot Niskan rikosrekisteriote. Amp XXXIII 15 a–b, EK-Valpo I, KA.

²⁶ Kallonen 2000, 155–166.

²⁷ Kuulustelupöytäkirja No: 8/35, 26.1.1935; Kuulustelupöytäkirja No: 9/35 26.1.1935; Kuulustelupöytäkirja No: 11/35 26.1.1935; Esko Riekin salaiseksi leimattu tiedote sisäministeriön esittelijäneuvos M.E. Koskimiehelle 25.1.1935. Kotelo 637, AMP XXXIII 15 a–b, EK-Valpo I, KA.

Kaupat kariutuivat EK:n nopeaan väliintuloon. Niska pidätettiin 26.1.1935 epäiltynä laittomista asekaupoista.²⁸ Tapaus oli niin epämääräinen, että kenellekään ei annettu rangaistuksia. Etsivä keskuspoliisi tyytyi varoittamaan Niskaa jatkossa pidättäytymästä kyseisenlaisista puuhista.²⁹

Niskalla oli silmää naiskauneudelle avioliittojen jälkeenkin. Tammikuussa 1935 Niska asui Bulevardilla hotelli Hampurissa yhdessä 25 vuotta nuoremman neiti Romatshovin kanssa, joka oli valittu edellisenä kesänä kauneuskilpailujen ihannetytöksi. Niskan rahahuolet eivät kuitenkaan ottaneet loppuakseen, eivät edes visakoivukauppojen ansiosta. Niskan rahat tuntuivat menevän Helsingin lukemattomien ravintoloiden ja kahviloiden kassoihin.³⁰

Edellä kerrotun asekauppajutun jälkeen Niskasta ei juuri löydy viranomaistietoja. Etsivän keskuspoliisin korttitietojen mukaan Niska olisi asunut Danzigissa ainakin kesän 1936.³¹ Kesällä 1937 Niska oli jo kuitenkin takaisin Suomessa. Tuolloin hän aloitti ensimmäiset valmistelunsa maailmanympäripurjehdusta varten.

1.2. Tutkimustehtävä

Tämän tutkielman keskeisenä tehtävänä on esitellä ja analysoida Algoth Niskan toiminta Keski-Euroopassa vuoden 1938 aikana. Kansallissosialistista Saksaa on tutkittu paljon ennen kaikkea poliittisessa historiassa. Myös Suomen ja Saksan välistä yhteistoimintaa on tutkimuksilla pyritty selvittämään. Tässä tutkielmassa sitä tarkastellaan yksittäisen henkilön näkökulmasta.

Tutkielman päätutkimuskysymys on, mikä osuus Algoth Niskalla oli juutalaisten salakuljettamisessa pois Saksasta ja sen alusmaista: Miksi Algoth Niska ryhtyi auttamaan

²⁸ Esko Riekin salaiseksi leimattu tiedote sisäministeriön esittelijäneuvos M.E. Koskimiehelle 25.1.1935; Kuulustelupöytäkirja No: 8/35, 26.1.1935; Kuulustelupöytäkirja No: 9/35 26.1.1935. Kotelo 637, AMP XXXIII 15 a–b, EK-Valpo I, KA.

²⁹ Esko Riekin salaiseksi leimattu tiedote sisäministeriön esittelijäneuvos M.E. Koskimiehelle 25.1.1935; Kuulustelupöytäkirja No: 8/35, 26.1.1935; Kuulustelupöytäkirja No: 9/35 26.1.1935; Kuulustelupöytäkirja No: 11/35 26.1.1935. Kotelo 637, AMP XXXIII 15 a–b, EK-Valpo I, KA.

³⁰ Esko Riekin salaiseksi leimattu tiedote sisäministeriön esittelijäneuvos M.E. Koskimiehelle 25.1.1935. Kotelo 637, AMP XXXIII 15 a–b, EK-Valpo I, KA.

³¹ Henkilökortti, Algot Niska. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

juutalaisia? Kuinka laajaa hänen toimintansa oli ja kuinka hän toimi? Lisäksi tutkielmassa on haettu vastausta kysymykseen, mikä mahdollisti Niskan toiminnan.

Tutkielma juontaa juurensa Kansallisarkiston alaiseen (KA) ”Suomi, sotavangit ja ihmislouvatukset 1939–1955” -tutkimushankkeeseen, jossa työskentelin korkeakouluharjoittelijana. Hankkeessa selvitettiin suomalaisviranomaisten toimintaa sotavankien kohtelun ja viranomaisten toimeenpanemien luovutusten, palautusten ja vaihtojen yhteydessä. Lisäksi tutkimushankkeen tehtävänä oli selvittää, mitä Suomesta luovutetut henkilöt joutuivat kokemaan päätyessään Saksan tai Neuvostoliiton viranomaisten huomaan.³²

Vaikka Niskan toimintaa ei tutkittu projektissa, hänen nimensä tuli aika ajoin esille tutkimushankkeen edetessä. Kun viranomaiset neuvottelivat ihmisten ja ihmisryhmien luovuttamisesta toisen valtion huostaan, samaan aikaan yksittäiset ihmiset järjestivät mahdollisuuden luvattomaan maasta poistumiseen sitä syystä tai toisesta haluaville.

Ihmiset ovat liikkuneet kautta aikojen. Liikkuvuus on kytkeytynyt – ja edelleen kytkeytyy – ennen kaikkea maailmanlaajuisen talouden muutoksiin ja poliittisiin oloihin: toiset alueet maailmassa houkuttelevat puoleensa, kun taas toiset ovat luotaan työntäviä.³³

Kansallisvaltiot ovat rajoittaneet vapaata rajojen yli liikkumista erilaisilla laeilla ja määräyksillä³⁴ sekä kriminalisoineet laittoman maahantulon järjestämisen.³⁵ Rajoitukset eivät ole vähentäneet saati lopettaneet ihmisten tarvetta siirtyä alueilta toisille. Näin on syntynyt laitton siirtolaisuus. Se on periaatteessa yhtä vanha ilmiö kuin valtioiden väliset rajat³⁶. Laittoman siirtolaisuuden rinnalle on syntynyt ihmissalakuljetusta.³⁷ Ihmissalakuljetus on kohteelle vapaaehtoista, ja yleensä kohde on aktiivinen osapuoli lähtötilanteessa. Se ei välttämättä ole hyväksikäyttöä, vaan salakuljetettava on vapaa matkan jälkeen – mutta vailla oikeusturvaa ja oikeuksia ylipäänsä. Ihmissalakuljetuksen tunnusmerkistöön kuuluu, että se on kahden valtion välisen rajan ylittävää toimintaa. Salakuljetuksen tarkoituksena on yleensä

³² Arkistolaitos. ”Suomi, sotavangit ja ihmislouvatukset 1939–55”.

(<http://www.narc.fi/Arkistolaitos/kansallisarkisto/tutkimushankkeet/ihmislouvatukset.htm>).

³³ Väyrynen 2003, 1.

³⁴ Aromaa & Lehti 2002, 5–7; Väyrynen 2003, 1.

³⁵ Aromaa & Lehti 2002, 7.

³⁶ Kostainen 1988, 17.

³⁷ Väyrynen 2003, 1.

tuottaa taloudellista tai muuta hyötyä salakuljettajalle.³⁸ Yhdistyneiden kansakuntien määritelmän mukaan Niskan toiminta täytti ihmissalakuljetuksen tunnuspiirteet.

Ihmissalakuljetusta käsittelevää, etenkin historiallista, tutkimusta on vähän. Valtaosa tutkimuksista käsittelee 2000-luvun ihmissalakuljetusta ja etenkin ihmiskauppaa sen yhtenä alalajina³⁹. Suomessa ihmisten salakuljettaminen alkoi kuitenkin välittömästi itsenäistymisen jälkeen, kun sisällissodan päätteeksi laillinen kauppa Venäjän kanssa lakkasi mutta salakuljetus alkoi kukoistaa⁴⁰. Pääasiassa salakuljettajat kuljettivat elintarvikkeita ja kulutustavaraa, mutta ihmistenkään salakuljetus ei ollut harvinaista. Taloudellisesti se oli tuottoisinta. Salakuljetettuina oli pääasiassa vasemmistolaisia.⁴¹ Sekä tavaroiden että ihmisten liikkuminen oli ammattimaisten salakuljettajien käsissä. Salakuljettajilla ei välttämättä ollut poliittista taustaa, vaan he toimivat taloudellisten intressien vuoksi.⁴² Pietarista Suomeen takaisin pyrkivät suomalaiset olivat omaisuutensa kanssa samankaltaisessa tilanteessa kuin Saksan juutalaiset vuonna 1938. Molemmat ryhmät halusivat poistua omaisuutensa kanssa, mutta heidän ei annettu sitä tehdä.⁴³

Suomesta Neuvostoliittoon 1930-luvulla suunnanneita laittomia siirtolaisia on kutsuttu ”loikkareiksi”. Loikkareiden siirtolaisuus oli vapaaehtoista, vaikkakin laitonta. Toki aikakauden yleiset tekijät, kuten talouslama, poliittinen oikeistolaistuminen Suomessa ja Neuvostoliiton vetovoima, vaikuttivat merkittävässä määrin siirtolaisuuteen.⁴⁴ Yksi Suomen laittoman siirtolaisuuden erityispiirteitä 1920- ja 1930-lukujen aikana oli kommunistien liikkuminen Suomen ja Neuvostoliiton välisen rajan yli molempiin suuntiin.⁴⁵

³⁸ United Nations Crime and Justice Information Network. *Protocol Against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, Supplementing the United Nations Convention Against Transnational Organized Crime*. www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_smug_eng.pdf; Tämän tutkielman osalta kyse ei ole ihmiskaupasta, jonka YK määrittelee seuraavasti: ihmiskauppa on toimintaa, jossa kaupan kohteelta ei ole toiminnalle suostumusta tai suostumus ei ole relevantti. Relevanttiuden puute tarkoittaa sitä, että suostumus on saatu kaupan kohteelta valheellisilla keinoilla tai esimerkiksi kiristämällä, jolloin annettulla suostumuksella ei ole oikeuspohjaa. Ihmiskauppa on määritelmän mukaan myös hyväksikäyttöä ja suoraan henkilöön kohdistuva rikos. Ihmiskauppa ei edellytä välttämättä kahden maan välisen rajan ylittämistä. (http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_%20traff_eng.pdf); Väyrynen 2003, 1–2.

³⁹ Ks. Aromaa & Lehti 2002; Väyrynen 2003. Raimo Väyrynen lähestyy ongelmaa kansainvälisen politiikan ja rikollisuuden näkökulmasta. Martti Lehti ja Kauko Aromaa puolestaan tutkivat ihmissalakuljetusta lähinnä oikeustieteellisestä näkökulmasta ihmiskaupan ollessa tutkimuksen keskipisteessä.

⁴⁰ Ks. Engman 2007 ja Lähtenmäki 2009.

⁴¹ Engman 2007, 262, 264; Lähtenmäki 2009, 168–169, 173.

⁴² Lähtenmäki 2009, 182–192.

⁴³ Burleigh 2004, 328; Engman 2007, 180; Johnson 2000, 91; Koskinen 2002, 21–22.

⁴⁴ Kostianen 1988, 19, 225.

⁴⁵ Lähtenmäki 2009, 183.

Ihmissalakuljettajina toimivat lähinnä kalastajat ja entiset pirtusalakuljettajat, jotka jäivät työttömiksi kieltolain loppumisen myötä⁴⁶. Kieltolaki tyrehtyi myös Algoth Niskan tulot, ja hänen oli etsittävä tulonlähde jostakin muualta. Se löytyi Neuvostoliiton sijaan Keski-Euroopasta.

Tämän tutkielman tarkoitus on tuottaa aiheesta tietoa, koska aikaisempaa tutkimusta Algoth Niskasta ihmissalakuljettajana ei ole tehty. Niskaa käsittelevät teokset ajoittuvat hänen aikaisempiin vaiheisiinsa ja käsittelevät yleensä kieltolain aikaista alkoholin salakuljetusta. Näillä teoksilla voi kuitenkin rakentaa Niskan henkilökuvaa.⁴⁷ Kari Kalloksen *Algoth Niska: salakuljettajien kuningas* (2000) ei edusta tieteellistä historian kirjoitusta vaan on lähinnä sitaattikokoelma Niskan itse aikaisemmin kirjoittamista osaelämäkerroista. Se tuntuu olevan lähinnä suoraa lainaamista sinänsä valideista lähteistä. Teos on kuitenkin ollut erityisessä roolissa tutkielman tekemisessä. Kirjan ansioihin voi laskea sen, että se on ainoa Niskasta tehty elämäkerta.

Tutkielma nojaa yksityishenkilön toimintaan, mutta pelkkä tutkimuskohteen ja ajanjakson tapahtumahistoriallinen kuvailu ei tee siitä vielä historiantutkimusta. Kuvailun lisäksi tapahtunut on pyrittävä selittämään mahdollisimman uskottavasti käytetyn lähdeaineiston perusteella. Selitystä tapahtumille on haettu Niskan henkilöhistoriasta, vallinneesta poliittisesta tilanteesta, Saksan lainsäädännöstä, Suomen ulkomaalaislainsäädännöstä sekä Suomen suhteista muihin, ennen kaikkea Länsi-Euroopan, maihin. Kuvaa täydentävät Saksan sisäpolitiikan aiheuttama juutalaisten muuttoliike sekä juutalaisten avustamiseen pyrkinyt kansainvälinen toiminta.⁴⁸ Lopulta tutkimustulosten perusteella voidaan päätellä, onko löydetty jotain uutta ja onko aiheesta tarpeellista tehdä jatkotutkimusta.

⁴⁶ Kostiainen 1988, 87.

⁴⁷ Ks. Reijo Ahtokarin *Pirtua, pirtua... kieltolaki Suomessa 1.6.1919–5.4.1932* (1972) ja Raimo Pullatin *Itämeren rutto: pirtun salakuljetusta vuosina 1919–1932* (1993). Niskan nuoruusvuosia käsittelevät Eino Soinion *Kuningas jalkapallo* (1947) sekä Stig Roudasmaan *Helsingin suojeluskuntapiirin historia 1918–1944* (1997).

⁴⁸ Ks. kansallissosialistisen Saksan sisäpoliittisesta tilanteesta muun muassa: Burleigh 2004; Burleigh & Wippermann 1991; Evans 2003; Johnson 2000; Shirer 1962. Muuttoliikkeestä: Koskinen 2002; Rautkallio 1985; Torvinen 1984. Juutalaisten avustamistoiminnasta: Bauer 1994; Häkkinen 2004. Suomen ulkomaalaislainsäädännöstä: Leitzinger 2008; Siiskonen 2008.

1.3. Lähteet ja menetelmät

Lähes 20 vuotta on kulunut siitä, kun valtiollisen poliisin arkistot avautuivat tutkijoiden vapaaseen käyttöön. Se on yhä yksi suosituimmista Kansallisarkiston sarjoista. Myös tämän pro gradu -tutkielman lähteenä käytetään valtaosin valtiollisen poliisin keräämää aineistoa. Päälähteenä on käytetty valtiollisen poliisin (EK-Valpo I⁴⁹) arkistokokonaisuuden eräitä osia. Keskeisimmät lähdesarjat ovat henkilö- ja asiamapit. Valtiollisen poliisin tietojen kerääminen oli henkilökeskeistä. Valpo tallensi tietoja sellaisista henkilöistä, jotka olivat poliittisesti tai muulla tavalla merkittäviä. Tämän työn tuloksena syntyivät eniten seuratuista henkilöistä henkilömappien (hmp) sekä vähemmän merkittävistä kohteista henkilökortistojen sarjat. Yhteensä näissä kahdessa sarjassa on tietoja yli 200 000 henkilöstä.⁵⁰

Molemmat sarjat on järjestetty aakkosten mukaisesti. Henkilömapit sisältävät käytännössä kaiken sen tiedon, minkä valtiollinen poliisi heistä tallensi. Henkilökortit sisältävät henkilötietojen lisäksi satunnaisempaa informaatiota asianomaisten toiminnasta ja liikkumisesta. Historiantutkijan kannalta merkittävin henkilökorteista saatu informaatio on viitetiedot asiakirjoihin, jotka sisältävät lisätietoja kyseisistä henkilöistä.

Algoth Niskasta on koottu mittava henkilömappi: EK-Valpo I hmp 4129abcd. Mappi sisältää asiakirjoja puhelinkuunteluraporteista ja häntä tarkkailleiden etsivien katsauksista kuulustelupöytäkirjoihin sekä valokuviin. Pelkästään tässä henkilömapissa on neljä kansiota, jotka sisältävät lähes tuhat asiakirjaa. Muista tämän tutkielman kannalta tärkeistä henkilöistä ei ole henkilömappeja, joten heidän kohdallaan on käytetty henkilökortistoa.

Henkilörekisterin lisäksi valtiollinen poliisi järjesti mielenkiintonsa kohteet asiaryhmittäin. Asiamapisto (amp) sisältää 40 asiaryhmää⁵¹, jotka on luetteloitu arkistoluetteloon. Tässä tutkielmassa on käytetty pääasiassa yhtä asiamappia: Asiamappi XXXIII 3. ”Algot Niskan väärennettyjenpassien juttu”. Mappi ei ole yhtä laaja kuin Niskan henkilömappi, mutta sisällöltään se on korvaamaton. Kuten asiamapit yleensä, se sisältää sekalaisia tietoja kyseisestä aiheesta. Kansiossa on muun muassa lehtileikkeitä, kuulustelupöytäkirjoja,

⁴⁹ Vuosien 1938 ja 1945 välistä aikaa kutsuttiin Valpo I:n aikakaudeksi. Myöhemmin on haluttu erottaa se Valpo II:n ajanjaksosta, jolloin selkeästi kommunistismieliset tahot saivat valtiollisen poliisin haltuunsa. Ennen vuotta 1938 Suomen turvallisuuspoliisi tunnettiin nimellä Etsivä keskuspoliisi.

⁵⁰ Narva 2002, 52–57; Nevalainen 1997, 146–153.

⁵¹ Narva 2002, 52–57; Nevalainen 1997, 146–153.

varjostustiedotteita, kirjeenvaihtoa, valokuvia ja asiaan liittyviä hajanaisia asiakirjoja. Erinomaisen informatiivisena lisänä asiamapista löytyy Valpon nuoremman apulaispäällikön Bruno Sakeus Aaltosen käymää kirjeenvaihtoa Gestapon päällikön Heinrich Müllerin kanssa. Niskan henkilömappi ja asiamappi XXXIII 3. ovat tämän tutkielman merkittävien aineisto, ja asiakirjoista tärkeimmät ovat kuulustelupöytäkirjat ja viranomaisten välinen kirjeenvaihto.

Valpon arkiston lisäksi tutkielman lähteenä on käytetty Helsingin raastuvanoikeuden (HelRO) arkistoa siltä osin kuin asiaa raastuvanoikeudessa käsiteltiin. Osa Niskan toimintaan sekaantuneista avustajista tuomittiin vuoden 1939 aikana oikeudessa, mitä koskevat asiakirjat löytyvät kolmannen osaston rikosasiain kirjavihkoista. Asiakirjat sisältävät sellaista tutkimusaineistoa, esimerkiksi puolustusasianajajien lausuntoja ja todistajien valahtoisia puheenvuoroja, joita ei löydy Valpon arkistosta. Akteista löytyvät myös oikeuden päätökset ja mahdolliset seuraamukset asianosaisille. Tässä tutkielmassa käytettyä mittavaa arkistoaimeistoa ei ole käytetty järjestelmällisesti hyväksi aikaisemmassa tutkimuksessa – ainakaan yhtä laajasti.

Kun tavoitteena on ollut mahdollisimman moniulotteinen kuva tapahtumista, yhtenä lähteenä on käytetty Algot Niskan kirjoittamaa kirjallisuutta. Hänen kaksi omaelämäkerrallista teostaan *Yli vihreän rajan* (1953) ja *Seikkailujani* (1931) antavan hyvän vertailukohteen viranomaislähteille. *Yli vihreän rajan* kertoo Niskan oman version juutalaisten pois avustamisesta Saksasta.

Yleensä historiantutkijat ovat pitäneet viranomaisten tuottamaa aineistoa luotettavana ja puolueettomana. Tämä ei välttämättä pidä paikkaansa turvallisuuspoliisin tuottaman aineiston kohdalla. Aineiston keruumenetelmät olivat moninaiset, ja joskus tieto puristettiin irti voimakeinoin tai painostamalla⁵², jolloin sen luotettavuus vähenee. Kirjattujen tietojen taustalla saattoi olla pelkkiä huhuja, ja viranomaisten oma poliittinen tausta saattoi vaikuttaa asiakirjojen sisältöön. Valtiollisen poliisin henkilökunta oli isänmaallista ja oikeistolaista, eikä juutalaisvastaisuus ollut poikkeuksellista⁵³.

Tutkielmassa käytetty lähdeaineisto on ollut salaista valtaosan olemassaoloajastaan, mikä ei myöskään tee siitä totuudenmukaista. Lisäksi Valpon arkiston kokoamisen ainoana motiivina

⁵² Rentola 2007, 302–303; Rentola 2009, 4–5; Silvennoinen 2008, 64–69.

⁵³ Nevalainen 1997, 146–153; Silvennoinen 2008, 58–64, 69–76.

on ollut tiedon kerääminen, ei sen informoiminen ulkopuolisille. Asiakirjoille tyypillistä on niiden eräänlainen ”sisäpiiriläisyys”, niiden laatijat ja alkuperäiset lukijat olivat tapausten yksityiskohdista hyvin selvillä. Näin ollen juttujen taustoja ei tarvinnut kirjata jokaiseen asiakirjaan.

Yksi tutkielman päämetodeista on yksinkertainen mutta varsin työläs. Käytetty arkistoaineisto soveltuu henkilöverkostojen hahmottamiseen. Henkilöiden väliset suhteet on selvitetty kirjaamalla henkilötietokantaan tarkasti yksittäisiä ja alkuun mitättömiltä tuntuvia yksityiskohtia. Yksittäisistä merkinnöistä on kasvanut pikkuhiljaa laaja tietokanta, jossa merkinnät ovat kasaantuneet tiettyjen henkilöiden kohdille.⁵⁴

Henkilötietokantaan syntyneiden merkintöjen määrää on pidetty merkinä siitä, että kyseisillä henkilöillä on merkittävämpi rooli tutkittavassa ilmiössä kuin niillä, joiden kohdalla merkintöjä on vähemmän. Jatkossa on keskitytty henkilöihin, joiden kohdalla viitteitä on runsaasti. Rakentuneen tietokannan pohjalta on alkanut hahmottua myös tutkittavan tapauksen päälinjat. Aukkokohtia on pyritty täyttämään raastuvanoikeuden akteista sekä Niskan omaelämäkerroista saatavilla tiedoilla.

Historiantutkija pyrkii ratkaisemaan arvoituksen, joka on tapahtunut menneessä ajassa. Tavoitteena ei ole pelkkä tapahtumahistoriallisen kulun selvittäminen, vaan erityisen kiinnostavaa on kaivaa esille tapahtuneen motiivit eli vastata kysymykseen, miksi tapahtui niin kuin tapahtui. Henkilötietokannan rakentamisen rinnalla on tässä tutkielmassa käytetty menetelmää, joka on tuttu ns. dekkari-kirjallisuudesta. Mysteeri pyritään ratkaisemaan päättelyn keinoin. Lähdeaineistoa tutkitaan kriittisesti ja siitä tehtyjä havaintoja tarkastellaan aikaisemman tiedon valossa. Tehdyt havainnot eivät ole suoraan tuloksia, vaan tutkija tulkitsee löydöksiä johtolankoina tapahtumista.⁵⁵

⁵⁴ Silvennoinen 2008, 347–352. Päädyin käyttämään kyseistä metodia tutkija Oula Silvennoisen kanssa käymieni keskustelujen perusteella vuosien 2005–2008 välisenä aikana. Alunperin sain tutkielmani idean Silvennoiselta, joka toimi tutkijana ”Suomi, sotavangit ja ihmislouvatukset 1939–1955” -tutkimushankkeessa. Kyseisestä metodista tarkempi kuvaus Oula Silvennoisen väitöskirjassa *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944*. (2008, 347–352).

⁵⁵ Alasuutari 1989, 32; Pertti Alasuutari selventää havaintojen, tuloksien ja johtolankojen välistä suhdetta esimerkiksi Sherlock Holmes -dekkarista. Esimerkissä Holmes päätelee oppipoikansa tohtori Watsonin aloittaneen jälleen praktiikkansa. Päätelmän hän perustaa sille, että Watsonin saapuessa hän tuoksui jodoformille, hänen sormessaan oli laapiskiven jättämä täplä sekä Watsonin hatussa näkyi kuulotorven piilopaikan paljastava kummu. Esimerkki konkretisoi hyvin sen eron, mikä havainnolla ja johtolangalla on. Jokainen voi tarvittaessa havaita oudon tuoksun, etusormen täplän tai kummun hatussa. Nämä kolme irrallista havaintoa ei kuitenkaan johda mihinkään ilman päättelyä ja asioiden yhdistämiskykyä. Yksittäisinä

Menetelmä on perinteinen poliittisessa historiassa: tavoitteena on vertauskuvallisen palapelin kokoaminen asiakirjalähteiden pohjalta. Tarkoituksena on luoda sellainen selitysmalli tapahtumille, johon kaikki irralliset palat sopivat loogisesti paikalleen.⁵⁶ Työskentelyn edessä johtolankojen määrä lisääntyy ja lopulta tutkijalla on riittävästi vihjeitä tutkittavien tapahtumien piirteistä, jotta niiden pohjalta voidaan rekonstruoida uskottava historiallinen kuva. Päätelemällä ja asiayhteyksiä sekä johtolankoja vertailemalla menneen kuva kirkastuu pikkuhiljaa johdonmukaiseksi esitykseksi.

Historiantutkija painii yhden perustavanlaatuisen metodologisen kysymyksen äärellä: mitä menneestä voi kertoa käytettyjen lähteiden perusteella? Tutkija tasapainoilee kahden äänilaidan välillä. Ylitulkitsemalla vähäisiä lähteitä horjahtaa helposti mielikuvituksen maailmaan, jolloin kyse ei ole tieteellisestä historian tutkimuksesta. Toisaalta vaarana on alitulkinta, etenkin jos ei uskalla tehdä johtopäätöksiä lähdeaineistosta. Tällöin tutkimuksesta tulee luettelo lähdemateriaalista poimittuja yksityiskohtia.

Tutkimuksen lähestymistapa vaikuttaa siihen, kuinka lähdeaineistoa käytetään. Tämä tutkielma on kvalitatiivista historiantutkimusta, jossa tutkimuskohdetta lähestytään analysoimalla ja vertailemalla eri lähteitä ja niiden tuottajia kriittisesti. Jokainen historiallinen lähteen tuottaja on subjektiivinen, mikä heijastuu poikkeuksetta itse lähteeseen. Ei ole olemassa yksiselitteistä historiallista totuutta, vaan tutkimuksen tehtävänä on luoda uusia näkökulmia ja tulkintoja historiallisista tapahtumista ja perustella ne mahdollisimman perinpohjaisesti ja uskottavasti.

Kuulustelupöytäkirjat ja omaelämäkerrat ovat voimakkaan subjektiivisia lähteitä. Harvemmin itsestään kertova, ja ennen kaikkea itsestään kirjoittava, pystyy olemaan täysin rehellinen ja objektiivinen. Omien motiivien näkeminen on harvinaista. Tämän vuoksi tutkijan on päästävä perille tutkimuskohteen elämästä jotain muuta kautta. Vertailemalla eri ihmisten tuottamia lähteitä samasta asiasta saadaan monta eri näkökulmaa ja uskottavamman kokonaiskuvan rakentaminen on mahdollista.⁵⁷

olettamuksina ne ovat epävarmoja todisteita jostakin. Kun kaikki kolme havaintoa asettaa kontekstiinsa, eli yhdistää ne lääkärin ammatinharjoittamiseen niistä muodostuu vahva todiste sille, että Watson oli todellakin harjoittanut lähiaikoina lääkärin ammattiaan.

⁵⁶ Alasuutari 1989, 30–32, 38; Haataja & Hentilä & Nevakivi 1983, 157–159.

⁵⁷ Suolahti 1953, 72–73; Paavolainen 2006, 44–59.

Vertaileminen paljastaa lähdemateriaalissa olevia ristiriitaisuuksia. Tutkijan on niihin törmätessään pohdittava, mistä ristiriita johtuu. Siten on saavutettavissa jotain, mikä ei yhteen lähteeseen nojatessa ole mahdollista. Tätä korostaa myös Pentti Renvall kirjassaan *Nykyajan historiantutkimus*. Renvallin mukaan nimenomaan huomion kiinnittäminen ristiriitoihin on historian tutkimuksessa ensiarvoisen tärkeää⁵⁸. Ristiriidat...

”eivät vain osoita, että jonkin tosiasian kohdalla on virhe ja että muut seikat silti voivat olla kohdallaan, vaan ne viittaavat siihen, että itse kokonaisuus on rakennettu jollakin tavalla väärin, jolloin se voi muodostua kokonaan horjuvaksi, ellei ristiriitaa pystytä selvittämään tyydyttävällä tavalla.”⁵⁹

Tutkielmassa Renvallin peräänkuuluttama ristiriitaisuuksien selvittäminen ja niiden avulla ongelman ratkaiseminen on avainasemassa. Sen lisäksi että tutkielmassa on pyritty ristiriitaisuuksien avulla osoittamaan joku asia epätodeksi, on myös pyritty tekemään ristiriidaton tulkinta samaisesta asiasta, aina silloin kun se on ollut mahdollista.

Lähdemateriaalin vertailun lisäksi tutkijan tulee pyrkiä täyttämään mahdollisia aukkoja, joita lähdeaineisto ei suoraan kerro. Tämä on tutkimuksen vaikein ja työläin kohta. Aineistoon jää väistämättä tyhjiä kohtia. Vertailun avulla osa näistä kohdista onnistutaan täyttämään mutta ei kaikkia. Loput mustat aukot pyritään peittämään päättelemällä, kuinka asiat todennäköisimmin menivät. Historian tutkimuksen tarkoituksena ei ole pelkästään tyytyä referoimaan lähteitä⁶⁰. Päättely ei voi perustua ainoastaan intuition, vaan päättelyn takana on oltava lähde, johon nojata. Lähdekritiikki on vanha mutta toimiva työkalu myös tähän prosessiin.

Yksinkertaisimmillaan lähdekritiikki ymmärretään menetelmänä, jolla pyritään arvioimaan lähteiden oikeellisuutta. Menetelmän tavoitteena on tällöin paljastaa epätosi todesta. Tätä tutkielmaa tehdessä lähdekritiikki on ymmärretty laajemmin. Lähteiden uskottavuutta punnitessa on kiinnitetty huomio myös niihin kohtiin, jotka ovat selkesäti epätosia. Jorma Kalelan mukaan huomion kiinnittäminen tällaisiin ”vääristymiin” mahdollistaa

⁵⁸ Renvall 1983, 232.

⁵⁹ Renvall 1983, 232.

⁶⁰ Ylikangas 2007, 34–35.

monipuolisemman tulkinnan tekemisen. Lähteitä ei tule tarkastella ainoastaan kriittisesti vaan niitä tulee tulkita. Lähteet eivät enää ole pelkästään luotettavia tai epäluotettavia vaan ennen kaikkea informatiivisia.⁶¹

Koska tutkielman keskiössä ovat Algoth Niska ja hänen harjoittamansa toiminta, tutkielma on henkilöhistoriallista. Yhdysvaltalainen filologi Paul Murray Kendal on jaotellut elämäkerrat kuuteen eri luokkaan, ja Kendallin luokittelun mukaisesti tämä tutkielma sijoittuu lähinnä kriittiseksi osaelämäkerraksi. Osaelämäkerralla tarkoitetaan elämäkertaa, jossa keskitytään tiettyyn ajanjaksoon tutkittavan henkilön elämästä. Kriittinen elämäkerta on tiukan tieteellinen. Tunnusomaista sille on asioiden yksityiskohtainen esittely ja tavallisesti kronologinen esitystapa. Se sisältää tulkintaa ja käsiteltävien asioiden kriittistä valintaa.⁶²

Tutkija ei kuitenkaan voi tulkita lähteitään täysin vapaasti. Henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa kohdetta arvioidaan hänen omista lähtökohdistaan ja tehdään hänelle oikeutta – olkoon lopputulos mikä hyvänsä.⁶³ Tutkimuskohdetta ei tule puolustaa eikä kritisoida⁶⁴, eikä lähteiden piirtämää kuvaa tapahtumista kaunistella eikä tuomita.

Edellä mainitut ongelmat on pyritty väistämään lähdekriittisellä tarkastelulla ja vertailevalla tutkimusotteella. Algoth Niskan tekemisiin on pyritty löytämään rationaalinen selitys. Mystiikka ja kohtalonusko eivät kuulu tieteelliseen tutkimiseen sen paremmin kuin sankarilegendojen rakentaminen⁶⁵. Onnistuneen elämäkerran edellytyksinä on pidettyä myös kohteen täydellistä tuntemusta, pikkutarkkaa tiedon ylös kirjaamista, kaiken kertomista ja hymistelyn välttelemistä.⁶⁶ Rakenteellisessa mielessä kronologiaa pidetään parhaana esitystapana.⁶⁷ Kronologinen eteneminen on lukijaystävällinen. Myös tämä tutkielma etenee kronologisesti, ja sen tavoitteena on ollut kerronnallisuus. Ne molemmat ovat keinoja yrittää ymmärtää tutkimuskohteen ja menneiden tapahtumien kiinteää vuorovaikutussuhdetta.

Ihmisen toimintaa säätelee hänen henkilökohtaiset ominaisuutensa sekä ympäristötekijät. Tutustumalla Niskan aikaisempiin elämänvaiheisiin on rakennettu uskottava kuva hänen

⁶¹ Kalela 2000, 90–92; Ylikangas 2007, 35.

⁶² Kostiainen 2006, 28–43.

⁶³ Kalela 2000, 63, 88–89.

⁶⁴ Haataja & Hentilä & Nevakivi 1983, 135; Roiko-Jokela 2006, 210–220.

⁶⁵ Haataja & Hentilä & Nevakivi 1983, 135–136.

⁶⁶ Uino 2006, 73; Roiko-Jokela 2006, 210–220.

⁶⁷ Uino 2006, 73; Roiko-Jokela 2006, 210–220.

myöhemmistä toimistaan⁶⁸. Niska on ymmärretty jakamattomana kokonaisuutena: hänen kaikki piirteensä vaikuttivat kaikkeen toimintaan.⁶⁹ Jakamattomuus tarkoittaa, että vain Algoth Niska toimi ja eli niin kuin eli. Siinä mielessä henkilöhistoriallisen tutkimuksen kohteet ovat korvaamattomia: heitä ei voisi vaihtaa keneenkään toiseen henkilöön, ilman että lopputulos muuttuisi. Lisäksi tutkimuskohteita tulkitaan aikakauteensa sidottuina toimijoina, kuitenkin rakenteellisina osina suuremmasta kokonaisuudesta.⁷⁰

Samalla tutkielma on analyysi ajasta ja ilmiöstä. Kun tutkimuksen kohdetta ei irrota ympäristöstä, ajasta eikä kanssaihmisistä, henkilöhistorian avulla pystytään sanomaan myös olennaisia asioita yleisestä kehityksestä.⁷¹

Perinteisesti henkilöhistoriallisen tutkimuksen kohteena on ollut johtavassa asemassa oleva, kulttuuri-, valta-, tai talouseliittiin kuuluva henkilö. Kiinnostavuuden lisäksi syynä tähän on ollut lähdetilanne: johtavassa asemassa olleista henkilöistä on säilynyt enemmän aineistoa.⁷² Vaikka Algoth Niskaa ei voida pitää eliittiin kuuluvana, hänestä on olemassa runsaasti aineistoa, mikä on yksi tieteellisen biografisen tutkimuksen ehto⁷³. Aineiston puolesta Niskasta olisi tehtävissä koko elämäkerta, mikä jää jatkotutkimuksen tehtäväksi. Mutta nyt on aika antaa puheenvuoro päähenkilölle ja siirtyä vuoden 1930-luvun puolenvälin jälkeiseen Helsinkiin.

⁶⁸ Suolahti 1953, 72.

⁶⁹ Haataja & Hentilä & Nevakivi 1983, 135–136.

⁷⁰ Karonen 2004, 20–21; Vares 2007, 13.

⁷¹ Lackman 2007, 12–13.

⁷² Kostiainen 2006, 28–43.

⁷³ Kostiainen 2006, 28–43.

2. Tuumasta toimeen

2.1. Matkalle maailman ympäri

Keväällä 1937 Algot Niska paini rahahuolien parissa. Koti-ikävä oli tuonut hänet takaisin Suomeen. Seikkailijaluontoinen Niska alkoi kehitellä mahdollisuutta maailmanympäripurjehdukseen. Maapallon kiertäminen purjehtimalla oli säilynyt Niskan haaveissa nuoresta miehestä saakka, mutta se oli vielä toteuttamatta. Kesällä 1937 hän ryhtyi toimiin.⁷⁴ Niska osti huonokuntoisen Merihaukka-nimisen purjeveneen kesällä 1937. Kaupat hän teki Sven Pehrmanin (s. 8.9.1898) kanssa, joka työskenteli posti- ja telelaitoksella montttöörinä, asentajana, ja asui Lauttasaaren rannassa. Kauppahinnaksi sovittiin 17 250 markkaa (5 550 €)⁷⁵, josta Niska pystyi maksamaan käsirahana vain 1 000 markkaa (320 €). Osapuolet sopivat laivan jäämisestä Pehrmanin laituriin siksi kunnes koko summa tulisi maksetuksi.⁷⁶

Laivasta ei ollut jäljellä juuri runkoa enempää, koska se oli kärsinyt tulipalosta. Maailmanympärimatkaa sillä ei ennen peruskorjausta pystynyt tekemään. Ulkoisilta mitoiltaan Merihaukka soveltui pitkillekin purjehduksille. Pituutta laivalla oli 16 metriä ja leveyttä noin 4 metriä. Korjaustöihin Niska palkkasi Erik Estlanderin suunnittelemaan täydellisen peruskorjauksen laivaan. Korjaussuunnitelman Estlander esitteli heinäkuun 21. päivänä vuonna 1937.⁷⁷ Aluksen korjaaminen oli niin kallista, ettei Niskalla ollut siihen sillä hetkellä varaa. Hänellä ei ollut myöskään vakinaista miehistöä palkollisena, joten hän ryhtyi rekrytoimaan halukkaita osallistujia matkalle. Purjehdukselle pääsi mukaan maksamalla

⁷⁴ Kallonen 2000, 164, 219.

⁷⁵ Tutkielman lähdeaineistossa esiintyi lukuisien eri maiden valuuttoja. Jotta lukija saisi käsityksen tekstissä taajaan esiintyvistä rahasummista, summan yhteydessä suluissa on ilmoitettu ostovoimaltaan vastaava euromääräinen arvo vuoden 2008 euroina. Tekstissä oleva luku on ilmoitettu siinä valuutassa kuin se esiintyy alkuperäislähteessä. Rahanarvon muutokset on tehty Nordea-pankin rahanarvonkerrointaulukon mukaan. Ulkomaan valuutat on muutettu ensin Suomen markoiksi kyseisen vuoden Suomen asetuskokoelmasta löytyvän valuuttakurssin mukaan. Koska asetuskokoelmassa oleva kurssi on ainaostaan valtionvarainministeriön arvio, niiden paikkansapitävyys on tarkastettu Suomen Pankin vuosikirjoista, joista löytyy kuukausikohtaiset keskiarvokurssit.

(<http://www.nordea.fi/Henkilöasiakkaat/Säästöt+ja+sijoitukset/Työkalut+ja+apuvälineet/Rahanarvonkerroin/702504.html>).

⁷⁶ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Sven Pehrmanin kuulustelu 3.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

⁷⁷ Merihaukka laivan piirustukset 21.7.1937. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

ennakkoon erikseen sovittavan summan Niskalle.⁷⁸ Palkkaamalla väkeä purjehdukselle Niskan onnistui ratkaista sekä miehistöongelma että kattaa Merihaukan peruskorjauksen kuluja.

Danzigista Suomeen tulon jälkeen Niska oli jälleen tuttu näky Helsingin ravintoloissa ja kahviloissa, joissa hän pyrki markkinoimaan purjehdusmatkaansa. Seurallisena ja sujuvasanaisena miehenä hänen onnistui värvätä ensimmäinen osallistuja syystalvella. Lokakuun 19. päivä Niskan vanha tuttava, reservin majuri Rafael Johannes Kajander (s. 7.6.1893) maksoi 35 000 markkaa (11 270 €) Niskalle pääsystä purjehdukselle. Rahasumman lisäksi Kajander avusti Niskaa keräämällä lahjoituksia etenkin Etelä-Suomesta. Lahjoituksilla pyrittiin vähentämään matkakuluja. Mukana avustuksia keräämässä oli ajoittain myös Suomen matkatoimiston työntekijä Axel Belewicz (11.11.1899), joka oli Kajanderin ohella Niskan pitkäaikaisia ystäviä. Yhdessä he saivat kerättyä ainakin 60 000–100 000 markkaa (19 300–32 190 €) avustuksia sekä lisäksi satunnaisia tarvikelahjoituksia. Rahankeruumatkat ajoittuivat syksyn 1937 ja kesäkuun 1938 väliseen aikaan.⁷⁹

Vaikka Niskan onnistui saada huomattavia rahasummia jo vuoden 1937 puolella, eivät rahat tuntuneet riittävän velan suorittamiseen Sven Pehrmanille. Hänen onnistui lyhentää velkaa syystalvella 1937 ainoastaan 5 000 markkaa (1 610 €). Osamaksun yhteydessä Niska ja Pehrman sopivat, että halutessaan Niska oli vapaa siirtämään alusta tarpeidensa mukaan. Aluksen Niska jätti Lauttasaareen mutta kasto i sen uudelleen: Merihaukasta tuli Fennia.⁸⁰

Niska jatkoi maailmanympäripurjehduksen valmisteluja alkuvuoden aikana 1938. Hän oli luopunut hotellimajoituksesta syystalvella 1937 ja vuokrannut pienen huoneen ruotsalais-suomalaiselta pariskunnalta. Ernst ja Dagny Ovesenin (s. 17.12.1876) asuntoon Ratakatu 29:ään muutti kesäkuun alussa myös Birger Sahlberg -niminen nuorukainen, jonka Niska houkutteli kesäkuussa purjehdukselle mukaan 3 000 markan (965 €) osallistumismaksua

⁷⁸ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938, Axel Belewiczin kuulustelu 28.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kallonen 2000, 164.

⁷⁹ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938, Axel Belewiczin kuulustelu 28.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

⁸⁰ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938, Axel Belewiczin kuulustelu 28.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

vastaan. Todennäköisesti matkalle oli lähdössä myös eräs Forsberg-niminen vakuutusvirkailija, jolta Niska sai 10 000 markan (3 220 €) suorituksen keväällä.⁸¹

Fennian maksaminen viivästyi Niskalta myös kevään aikana, eikä hän kyennyt suorittamaan ensimmäistäkään lyhennystä ennen kesää. Aivan toukokuun lopussa tai kesäkuun alussa Niska lähti Peitsenheimo-nimisen tuttavansa kanssa kohti Pohjois-Suomea.⁸² Tosin matka typistyi, sillä Lahteen päästyään Niska ja Peitsenheimo suuntasivat Kangasalalle, missä viime mainittu tutustutti Niskan nuoreen taiteilijaan Arvi Oskari Bromsiin (s. 5.6.1910). Bromsilla oli nuoresta iästään huolimatta rikollinen tausta: Hänet oli tuomittu vankeuteen useista eri kavalluksista, petoksista ja varkauksista. Edellä mainituista syistä Broms oli menettänyt kansalaisluottamuksensa kolmeksi vuodeksi.⁸³

Kangasalalla Niska teki tutuksi purjehdussuunnitelmiaan ja esitteli Bromsille Fennian piirustuksia. Broms innostui siinä määrin maailmanympäripurjehduksesta, että oli valmis maksamaan Niskalle 10 000 markkaa (3 220 €) päästäkseen mukaan. Rahatilanne tuntui olevan tiukka myös Bromsilla, koska häneltä ei rahaa innostuksesta huolimatta löytynyt. Taiteilija Bromsin palo matkalle oli kuitenkin kova, niin että hän järjesti rahasumman vaimonsa Sigridin sekä tämän isän Hannes Airaksisen avustuksella. Niinpä Niska ja Broms matkasivat Kuopioon ja Airakselaan kesäkuun alussa tapaamaan Bromsin vaimoa sekä appea.⁸⁴

Bromsin luona Kangasalalla asui väliaikaisesti myös Itävallan juutalainen liikemies Emmanuel Gartenberg (s. 14.4.1888), joka oli saapunut Suomeen 9.2.1938.⁸⁵ Niska ja Gartenberg olivat ennestään tuttuja, mitä he eivät kuitenkaan paljastaneet muulle seurueelle.

⁸¹ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938, Axel Belewiczin kuulustelu 28.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938, Birger Sahlbergin kuulustelu 31.10.193, Dagny Vilhelmina Ovesenin kuulustelu 4.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

⁸² Ilmoitus 1981/1938, Helsinki 22.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938, Axel Belewiczin kuulustelu 28.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

⁸³ Henkilökortti, Arvi Oskar Broms. Henkilökorttiarkisto, EK-Valpo I, KA; Ilmoitus 1981/1938, Helsinki 22.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938, Axel Belewiczin kuulustelu 28.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

⁸⁴ Ilmoitus 1981/1938, Helsinki 22.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kauppakirja, Algot Niskan ja Hannes Airaksisen välillä, Airaksela 11.6.1938; Sopimus, Algot Niskan ja Oskari Bromsin välinen sopimus maailmanympäripurjehduksesta, Kuopio 10.6.1938; Sopimus, Algot Niskan ja Oskari Bromsin välinen sopimus maailmanympärimatkan aikaisesta palkanmaksusta, Kuopio 10.6.1938. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

⁸⁵ Ilmoitus 1981/1938, Helsinki 22.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Valpon oma merkintä Gartenbergistä, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

He olivat tavanneet aikaisemmin Helsingissä, jolloin puheenaiheena oli ollut juutalaisten jatkuvasti surkeammaksi käyvä tilanne Keski-Euroopassa.⁸⁶ Syitä siihen, miksi Gartenberg ja Niska salasivat tuttavuutensa voi vain arvailla. Yksi selitys voisi olla se, että Niskan suunnitelmat maailmanympärimatkasta olivat sulaneet menneen talven hankien myötä mutta hän pyrki silti keräämään kaiken mahdollisen rahan, joka purjehduksen varjolla oli mahdollista saada.

Peitsenheimon ja Niskan Pohjois-Suomen matka muuttui Niskalla Hämeen- ja Savonvierailuiksi. Seurue oli ainakin kesäkuun 10. ja 11. päivä Kuopiossa, jolloin Niska ja Hannes Airaksinen kirjoittivat kauppakirjan Suomi-nimisestä purjeveneestä. Kauppakirjan mukaan Airaksinen antoi käteisenä Niskalle 10 000 markkaa (3 220 €) ja veneen omistus siirtyi samalla hänelle. Lisäpykälän mukaan Airaksinen sitoutui luovuttamaan kauppakirjan Niskalle samalla hetkellä, kun Broms seuraisi Niskaa maailmanympärimatkalle.⁸⁷ Näin ollen Hannes Airaksinen maksoi Arvi Bromsin osallistumismaksun matkalle.

Kaiken kaikkiaan Niska sai kerättyä rahaa maailmanympäripurjehdukselleen syksyn 1937 ja kesän 1938 välisenä aikana arviolta 60 000–100 000 markkaa (19 300–32 190 €) sekä osallistumismaksuina noin 58 000 markkaa (18 670 €). Lisäksi Niska sai erilaisia tavaralahjoituksia. Näin ollen voidaan todeta, että hänen taloudellinen tilanteensa oli keskivertoa paremmissa kantimissa.

2.2. Muutoksen tuulia

Kevään 1938 aikana Algoth Niska näytti pääsevän yli taloudellisista vaikeuksistaan. Sen sijaan Keski-Euroopassa kuohui. Saksa liitti Itävallan itseensä (Anschluss) maaliskuun puolivälissä⁸⁸, mikä synkensi vajaan 200 000 Itävallan juutalaisen tulevaisuudennäkymiä.⁸⁹

⁸⁶ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

⁸⁷ Kauppakirja, Algoth Niskan ja Hannes Airaksisen välillä, Airaksela 11.6.1938. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

⁸⁸ Kershaw 2009, 402–416.

⁸⁹ Burleigh 2004, 328; Leitzinger 2008, 186–189; Torvinen 1984, 32–34.

Järjestelmälliset juutalaisvainot Saksassa olivat alkaneet viisi vuotta aiemmin Saksan kansallissosialistisen työväenpuolueen (NSDAP) valtaannousun seurauksena. Kun presidentti Hindenburg nimitti Hitlerin valtakunnankansleriksi 30. Tammikuuta 1933, Saksassa asui noin puoli miljoonaa juutalaista.⁹⁰ Voitostaan hulluuntuneet kansallissosialistit alkoivat kohdistaa kostotoimiaan entisiä poliittisia vastustajiaan ja juutalaisia kohtaan välittömästi.⁹¹ Kansallissosialistien syrjivän politiikan tarkoituksena oli pakottaa juutalainen vähemmistö maanpakoon ja saavuttaa juutalaisista ”puhdas” Saksa⁹².

Politiikka toimi käytännössä, ja juutalaiset pyrkivät Saksasta pois. Yleisesti puhutaan viidestä juutalaisten muuttoaallost. Ensimmäinen aalto alkoi Hitlerin valtaan astumisen jälkeen ja jatkui syyskuuhun 1935 saakka.⁹³ Viimeisen aallon aiheutti maaliskuun puolessa välissä vuonna 1939 tynkä-Tšekkoslovakian miehitys.⁹⁴ Muuttoliikkeestä huolimatta toisen maailmansodan kynnyksellä Suur-Saksan alueella oleskeli edelleen noin 400 000 juutalaista.⁹⁵ Kun Niska aloitti oman toimintansa kesällä 1938, Saksasta pois pääsyä etsi likimain saman verran juutalaisia kuin reilua vuotta myöhemmin. Anschlussin aiheuttama kolmas muuttoaalto näkyi entistä suurempana pakolaistulvana naapurimaihin sekä turvapaikkaa hakevien juutalaisryhmien ilmestymisenä uusiin kohteisiin, kuten Suomeen⁹⁶. Hitlerin politiikka alkoi tuntua Pohjolassa saakka.

Touko-kesäkuu 1938 muodostui käännteentekeväksi Niskan lähitulevaisuutta ajatellen. Hän tapasi lyhyellä aikavälillä kaksi Itävallan juutalaista liikemiestä: edellä mainitun Emmanuel Gartenbergin ja Albert Amtmannin (s. 13.7.1896)⁹⁷. Liiketoimien ohella miesten Suomeen saapumisen syynä oli juutalaisten alati heikkenevät elinmahdollisuudet Keski-Euroopassa.

⁹⁰ Evans 2003, 310, 439; Kuparinen 2008, 226; Shirer 1994, 221.

⁹¹ Burleigh 2000, 292–293; Burleigh & Wippermann 1991, 77, 80; Johnson 2000, 86–88.

⁹² Burleigh 2004, 330; Hobsbawm 2003, 194.

⁹³ Torvinen 1984, 29–31.

⁹⁴ Shirer 1962, 512–514; Torvinen 1984, 35–36.

⁹⁵ Bauer 1994, 55; Torvinen 1984, 35–37.

⁹⁶ Burleigh 2004, 328; Leitzinger 2008, 186–189; Torvinen 1984, 32–34; Alkuun tulijat saapuivat Suomeen yksitellen, hakivat monesti työlupaa ja yleensä saivat oleskeluluvan määräajaksi. Elokuussa tilanne oli jo toinen. Laivalla Stettinistä Helsinkiin saapui 12. elokuuta 55 Itävallan juutalaista pakolaista, joille myönnettiin maahan pääsy. Viranomaisten linja tiukentui kuitenkin viikossa. Kun S/S Ariadne saapui seuraavan kerran Helsinkiin 19.8., laivalla olleet noin 60 juutalaista käännytettiin takaisin Stettiin. (Leitzinger 2008, 188–189; Rautkallio 1985, 44–47; Torvinen 1984, 91–93).

⁹⁷ Henkilökortti, Albert Amtmann. Henkilökorttiarkisto, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Albert Amtmannin kuulustelu 27.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

Amtmann oli Gartenbergin tavoin kotoisin Wienistä, tosin hän oli elänyt viime vuodet Berliinissä. Berliiniin Amtmannin vei hänen vaimonsa Marie (os. Küpperer, s. 13.9.1899), joka oli saksalaista alkuperää, kansallissosialistisen rotumääritelmän mukaan arjalaista syntyperää. Pariskunnan yhteinen koti oli Wilmersdorfin kaupunginosassa osoitteessa Düsseldorfstrasse 51. Amtmann saapui Suomeen 2.5.1938 liikemiehenä, ei pakolaisena. Valpon korttitietojen perusteella Amtmann tuli Suomeen myymään itämaisia mattoja. Työlupaa hänelle ei kuitenkaan ollut.⁹⁸

Niskan ja Amtmannin sekä Gartenbergin ensitapaaminen on hämärän peitossa. Niska oli tutustunut Amtmanniin pian kauppiaan Suomeen saapumisen jälkeen. Mistään tiivistä yhteydenpidosta ei alkuun ollut kyse, vaan he olivat hyvänpäiväntuttuja. Myös Amtmann tuntui viettävän vapaa-aikaansa kahviloissa, joissa hän ja Niska kohtasivat aika-ajoin. Niskan ja Amtmannin yhteydenpito alkoi kuitenkin tiivistyä nopeasti. Merkittäväksi muodostui tapaaminen Fazerin kahvilassa Kluuvikadulla.⁹⁹

Toukokuisena päivänä Niska vietti aikaansa kahvilassa, jonne myös Amtmann saapui. Heidän välilleen virisi keskustelu juutalaisten sietämättömästä asemasta Keski-Euroopassa. Anschlussin myötä tilanne oli kiristynyt, ja se vaikutti henkilökohtaisesti myös Albert Amtmanniin. Hänen isänsä ja veljensä asuivat edelleen synnyinseuduillaan Wienissä, minkä vuoksi he olivat joutuneet ongelmiin. Amtmannille oli kerrottu, että kansallissosialistit olivat sulkeneet hänen isänsä mielisairaalaan. Lisäksi viranomaiset olivat pidättäneet hänen veljensä tuntemattomasta syystä. Amtmannin sisar oli sen sijaan jo poistunut arjalaisen miehensä kanssa Wienistä Pariisiin.¹⁰⁰

Ei ollut mitenkään kummallista, että Niskan ja Amtmannin keskustelu koski myös Keski-Euroopan tilannetta. Yhteiskunnallisesti valveutuneena Niska oli selvillä Saksan laajentumiseen pyrkivästä politiikasta, jonka myötä Saksa oli nielaissut paria kuukautta

⁹⁸ Henkilökortti, Albert Amtmann. Henkilökorttiarkisto, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Albert Amtmannin kuulustelu 27.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

⁹⁹ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Albert Amtmannin kuulustelu 27.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

¹⁰⁰ Jalmari Sinivaaran muistio Albert Amtmannin kuulusteluista 27.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 9–11.

aiemmin Itävallan hallintaansa ja aiheuttanut juutalaispakolaisten tulvan naapurimaihin. Lisäksi Anschluss kaikkine käänteineen oli yleinen puheenaihe suomalaisessa lehdistössä¹⁰¹.

Epätoivoiselta vaikuttanut Amtmann purki Fazerilla sydäntään Algoth Niskalle, joka kuunteli ja pyrki rauhoittamaan miestä. Amtmann oli huolissaan myös vaimostaan, vaikka tämä oli arjalaista alkuperää. Tästä syystä hän oli jäänyt Berliiniin, koska uskoi olevansa siellä turvassa ja pystyvänsä jatkamaan elämäänsä normaaliin tapaan.¹⁰²

Amtmannin ei tarvinnut dramatisoida juutalaisten asemaa. Se oli heikentynyt vuosi vuodelta. Aluksi vainoaminen oli ollut summittaista: sattumanvaraisia pahoinpitelyjä, jopa tappamista sekä mustamaalauskampanjoita, joiden pyrkimyksenä oli sulkea juutalaiset yhteiskunnan ulkopuolelle.¹⁰³ Vuosien 1934 ja 1935 aikana sortotoimenpiteitä oli tehostettu säättämällä joukko lakeja, joiden myötä juutalaiset käytännössä menettivät kansalaisoikeutensa. Merkittävimmät, niin sanotut Nürnbergin, lait olivat syntyneet Nürnbergin puoluepäivillä vuoden 1935 syyskuussa. Laeilla oli muun muassa kielletty juutalaisten ja arjalaisten väliset avio- ja avoliitot sekä kriminalisoitu arjalaisten ja ei-arjalaisten väliset sukupuolisuhteet, ja ne olivat kieltäneet juutalaisia palkkaamasta arjalaisia kotitaloustyöntekijöitä ja evänneet juutalaisilta oikeuden käyttää Saksan valtakunnan sekä kansallislippuja.¹⁰⁴ Uusien lakien myötä juutalaisilla oli velvollisuuksia mutta ei oikeuksia.¹⁰⁵

Kahvilassa Niska pyrki antamaan itsestään luotettavan henkilön kuvan. Hän korosti olevansa merkittävä mies Suomessa ja tehneensä palveluksia Suomen valtiolle. Vaikuttaa myös mahdolliselta, että Niska olisi esitellyt itsensä konsuliksi ja tällä tavoin pyrkinyt luomaan itsestään entistä vaikutusvaltaisempaa kuvaa. Niska vihjaili, että hän mahdollisesti pystyisi auttamaan Amtmannin juutalaisia tuttaviam, jos he vain tarvitsisivat apua.¹⁰⁶ Vielä tässä vaiheessa he tuskin puhuivat kovin suorasukaisesti siitä, kuinka Niska pystyisi auttamaan juutalaisia. Niska oli kokenut mies, ja hän ymmärsi ne vaarat, jotka olivat läsnä julkisilla

¹⁰¹ Rautkallio 1985, 23–27; Torvinen 1984, 112–114.

¹⁰² Jalmari Sinivaaran muistio Albert Amtmannin kuulusteluista 27.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 9–11.

¹⁰³ Burleigh 2000, 292; Burleigh & Wippermann 1991, 77; Evans 2003, 318; Johnson 2000, 88; Shirer 1962, 225, 239.

¹⁰⁴ Burleigh 2000, 295–296, 305–307; Burleigh & Wippermann 1991, 78–82, 103–107; Evans 2003, 70, 382, 437; Johnson 2000, 90–92 Kuparinen 2008, 131, 228–234; Shirer 1962, 239, 272–273.

¹⁰⁵ Kuparinen 2008, 225–240.

¹⁰⁶ Jalmari Sinivaaran muistio Albert Amtmannin kuulusteluista 27.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 9–11.

paikoilla käydyissä arkaluonteisissa keskusteluissa. Tärkeintä kuitenkin oli se, että tässä tapaamisessa molemminpuolinen mielenkiinto heräsi.

Tulevina toukokuun viikkoina Amtmann ja Niska tapailivat muutamia kertoja ja pohtivat käytännössä mahdotonta juutalaisten asemaa Saksan hallinnoimilla alueilla. Tapaamisten aikana Niskalle alkoi muotoutua ajatus juutalaisten saattamisesta pois kansallissosialistien ulottuvista. Hän kertoi Amtmannille voitavansa mahdollisesti hankkia hänelle itselleen sekä tuttavilleen lailliset Suomen kansalaisen henkilöllisyyspaperit. Omien sanojensa mukaan Niska kävi toukokuun 1938 aikana ajatuksissaan läpi tuttavapiiriään ja mietti, ketkä häntä voisi avustaa operaatioissa.¹⁰⁷

Tapaamiset siirtyivät Niskan asuntoon Ratakatu 29:ään toukokuun lopulla 1938, missä saattoi hahmotella toimintasuunnitelmaa vapautuneemmin ja pelkäämättä keskustelun kantautuvan ulkopuolisten tietoisuuteen. Niskan ja Amtmannin lisäksi mukana oli myös Emanuel Gartenberg. Ratakadulla Amtmann kertoi Niskalle oman tarinansa ja sen, kuinka toivottamassa tilanteessa hänen tuttavansa olivat Keski-Euroopassa.¹⁰⁸ Tilanne oli pahentunut entisestään, sillä juutalaisiin oli alkanut kohdistua entistä suurempi paine myös ei-juutalaisten taholta. Heitä oli alettu karttaa rangaistusten pelossa. Näin juutalaiset olivat ajautuneet entistä voimakkaammin marginaaliin ja ei-toivotuksi kansanryhmäksi.¹⁰⁹

Niskan asunnolla Amtmann teki selväksi, että hänen lähipiirinsä ainoa mahdollisuus selvitä natsien vainoista oli paeta maasta keinolla millä hyvänsä. Jonkun ulkopuolisen avustamana. Amtmann ei kyennyt heitä yksin auttamaan jo siitäkään syystä, ettei itse uskaltanut palata kansallissosialistien hallinnoimille alueille keskitysleirille sulkemisen pelossa.¹¹⁰

Niska oli tiedustellut Amtmannilta, ja oletettavasti myös Gartenbergiltä, kuinka paljon apua tarvitsevia tuttavita olisi ja olisivatko he riittävän varakkaita maksaakseen siitä, että Niska auttaisi heidät pois maasta. Saatuaan varmuuden juutalaisten maksuvalmiudesta Niska selosti

¹⁰⁷ Niska 1953, 9–12.

¹⁰⁸ Jalmari Sinivaaran muistio Albert Amtmannin kuulusteluista 27.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 9–12.

¹⁰⁹ Kuparinen 1999, 227; Shirer 1962, 272–273.

¹¹⁰ Jalmari Sinivaaran muistio Albert Amtmannin kuulusteluista 27.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 9–12.

asunnollaan Amtmannille ja Gartenbergille tekemänsä suunnitelman, joka perustui asiakirjavääreännöksiin.¹¹¹

Saksan juutalaiset olivat entistä huolestuneempia omaisuudestaan kolmannen valtakunnan alueella. Sille oli perusteena Saksassa 26.4.1938 voimaan saatettu laki juutalaisten velvollisuudesta ilmoittaa valtiovallalle omaisuutensa määrä, mikäli se ylittäisi 5 000 Saksan markkaa (29 500 €)¹¹². Käytännössä lakimuutos palveli vain yhtä tarkoituspäätä eli juutalaisen omaisuuden lopullista siirtämistä Saksan valtion haltuun.

Niska ja Amtmann sopivat yhteistyöstä toukokuun lopussa 1938, jolloin Niska otti Marie Amtmannin yhteystiedot puhelinnumeroineen itselleen.¹¹³ Asioiden edistämiseksi oli kiire, koska Amtmann ei olisi Suomessa kuin toukokuun ajan¹¹⁴. Niskan älykkyys ja tilannetaju tulevat esiin hänen toukokuuisissa tapaamisissaan. Hän liikkui silmät ja korvat auki ja käytti taidokkaasti hyväkseen mahdollisuudet ansaita rahaa. Vanhasta kokemuksesta hän oli tietoinen, että missä tahansa saattoi törmätä rahanarvoiseen liiketoimintaan. Toukokuussa Niska havaitsi Amtmannin tarvitsevan epätoivoisesti apua. Heidän välisissään keskusteluissa Niska rakensi luottamukselliset suhteet Amtmanniin. Niska korosti omaa asemaansa kertomuksilla vaikutusvallastaan ja yhteyksistään suoraan valtion huipulle. Myöskään Niskan herrasmiesmäisiä käytöstapoja sekä erinomaisia sosiaalisia taitoja ei voida väheksyä etsittäessä selitystä sille, miksi Amtmann kääntyi juuri Niskan puoleen avunpyynnössään. Näitä Niskalle luonteenomaisia keinoja hyväksi käyttäen hänen onnistui vakuuttaa Amtmann siitä, että avunpyyntö kannatti esittää juuri hänelle. On ymmärrettävää, että hädänalainen ihminen kääntyy helposti henkilön puoleen, joka omaa ystävällisyyden ja auttamishalun lisäksi myös roppakaupalla oletettua valtaa.

¹¹¹ Jalmari Sinivaaran muistio Albert Amtmannin kuulusteluista 27.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

¹¹² Burleigh & Wippermann 1991, 86; Kuparinen 1999, 227–228.

¹¹³ Jalmari Sinivaaran muistio Albert Amtmannin kuulusteluista 27.9.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Leonard Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 9–12.

¹¹⁴ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Valpon oma merkintä Amtmannin maasta poistumisesta. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

2.3. Kaksi apuria

Albert Amtmann poistui Suomesta vajaan kuukauden oleskelun jälkeen 28.5.1938.¹¹⁵ Tämän jälkeen Niska ryhtyi tunnustelemaan, minkälaisia mahdollisuuksia hänellä oli toteuttaa Amtmannille lupaamansa apu. Maailmanympäripurjehdus alkoi painua Niskan ajatuksissa taka-alalle, siitä huolimatta että hän vielä kesäkuun aikana värväsi uutta miehistöä. Niska piti yllä puhetta purjehdusmatkasta sitkeästi ainakin vuoden 1938 loppupuolella saakka. Tosiasiassa matka jäi pelkästään puheiden tasolle: sitä ei koskaan purjehdittu.

Kesäkuun aikana Niskan suunnitelma kypsyi, ja hän ryhtyi värväämään avustajia. Ensimmäinen askel oli houkutella Axel Belewicz avustajaksi.¹¹⁶ Niska ja Belewicz tunsivat toisensa nuoruusvuosilta. He olivat tuttuja Kiffenin jalkapalloajoista lähtien. Lisäksi Belewicz oli auttanut Niskaa ajoittain spriin salakuljetusvuosina.¹¹⁷ Helsingissä vietettiin 12. kesäkuuta Olympiastadionin avajaisia. Samana päivänä Niska kertoi Belewiczille tarvitsevansa tyhjiä suomalaisia ulkomaanpassilomakkeita.¹¹⁸

Kun Belewicz tiedusteli syytä tarpeelle, Niska selitti, että hän oli luvannut auttaa joukon suomalaisia vapaaehtoisia liittymään kenraali Francon joukkoihin Espanjan sisällissotaan. Joukkio koostuisi suojeluskuntalaisista, ja mukana olisi myös upseeristoa. Ongelmaksi oli kuitenkin muodostunut se, ettei Suomesta myönnetty ulkomaanpasseja matkalle: ne oli väärennettävä, mikäli mieli joukkoihin.¹¹⁹

Tarina suojeluskuntalaisista ja Niskan pyrkimyksestä avustaa heitä oli vailla totuus pohjaa. Niska tiesi, että tyhjiillä Suomen passeilla oli merkittävä arvo keskieurooppalaisille hädänalaisille juutalaisille. Se, miksi Niska sepitti peitetarinan, ei aukottomasti selviä lähteistä. Tavoitteena oli pyrkimys salata passien todellinen käyttötarkoitus. Niska saattoi laskelmoida, että yleinen mielipide olisi suopeampi suojeluskuntalaisten kuin juutalaisten

¹¹⁵ Henkilökortti, Albert Amtmann. Henkilökorttiarkisto, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Valpon oma merkintä Amtmannin maasta poistumisesta. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹¹⁶ Ilmoitus 1981/1938, Helsinki 22.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelut 28.10. ja 2.11.1938, Arvi Bromsin kuulustelut 19.10. ja 2.11.1938; Kuulustelupöytäkirja 49/38, Kerttu Ollikaisen kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 12.

¹¹⁷ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹¹⁸ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelut 28.10. ja 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 12.

¹¹⁹ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelut 28.10. ja 2.11.1938; Kuulustelupöytäkirja 49/38, Kerttu Ollikaisen kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

salakuljettajia kohtaan. Näin ollen hän olisi arvellut saavansa kyseisestä tarinasta etua ainakin kolmesta eri syystä: Ensimmäiseksi hän uskoi Ollikaisen suostuvan helpommin toimintaan mukaan, kun kyseessä oli operaatio, jonka yhtenä motiivina oli taistelu kommunismia vastaan. Toiseksi, samaisesta syystä Niska päätteli, että viranomaisten suhtautuminen häneen mahdollisen kiinnijäämisen yhteydessä saattaisi olla suopeampi. Kolmanneksi, kaikkein luonnollisin syy sepittää peitetarinoita oli pyrkimys harhauttaa viranomaisia ja näin ollen edesauttaa rikollisen toiminnan mahdollisuuksia.

Houkuttelevuutta lisätäkseen Niska lupasi Belewiczille korvauksen avusta. Jokaisesta passilomakkeesta, jonka Belewicz toimittaisi Niskalle, hän saisi sovitun rahasumman. Kappalekorvaukseksi miehet sopivat 340–800 markkaa (110–260 €).¹²⁰ Varmuutta korvauksesta on mahdotonta sanoa. Arvio perustuu osapuolten itse ilmoittamiin summiin sekä Helsingin raastuvanoikeuden näkemykseen Belewiczin saamasta rahallisesta hyödyistä.

Belewicz lupasi yrittää parhaansa. Niska tiesi hänen tuntevan lääninhallituksen työntekijän Kerttu Ollikaisen (s. 17.3.1889), jonka kanssa Belewiczillä oli romanttinen suhde. Niska oli selvillä siitä, että lääninhallituksen työntekijöillä oli vapaa pääsy passilomakkeisiin. Belewiczin tehtäväksi jäi Ollikaisen ylipuhuminen.¹²¹

Kerttu Ollikainen oli 49-vuotias Uudenmaan läänin lääninkonttorissa toimessa oleva nuorempi konttoriapulainen. Niska ei kuulunut hänen tuttavapiiriinsä, mutta Axel Belewiczin hän oli tuntenut noin viiden vuoden ajan. Ollikainen oli työskennellyt Hangon poliisikamarin palveluksessa vuodesta 1915 lähtien, ja sieltä hän sai hyvän työtodistuksen. Vuonna 1934 hän aloitti Uudenmaan läänin lääninkonttorissa.¹²²

Belewicz tapaili Ollikaista pitkin kesäkuuta. Belewicz vieraili lukuisia kertoja Ollikaisen asunnossa Liisankatu 14:ssä kesäkuun lopulla 1938. Käyntiensä yhteydessä Belewicz pyrki

¹²⁰ Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston rikosasiain asiakirjavihko N:o 28 1939. Cb III 367, Helsingin raastuvanoikeus, KA; Kuulustelupöytäkirja 49/38, Kerttu Ollikaisen kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 9–14.

¹²¹ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelut 28.10. ja 2.11.1938; Kuulustelupöytäkirja 49/38, Kerttu Ollikaisen kuulustelu 2.11.1938. EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 9–14.

¹²² Ansioluettelo, Kerttu Ollikainen. Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston rikosasiain asiakirjavihko N:o 28 1939. Cb III 367, Helsingin raastuvanoikeus, KA; Kuulustelupöytäkirja 49/38, Kerttu Ollikaisen kuulustelu 2.11.1938. EK-Valpo I, KA.

puhumaan Ollikaisen avustajakseen. Aluksi Ollikainen kieltäytyi ryhtymästä laittomiin toimiin, mutta pian hänen kantansa muuttui.¹²³

Toistuvien vetoamisten jälkeen Belewiczin onnistui houkutella Ollikainen mukaan toimintaan. Belewicz käytti samoja houkuttimia, joilla Niska oli saanut hänet aikaisemmin mukaan. Belewicz kertoi Ollikaiselle saman tarinan vapaaehtoisista suojeluskuntalaisista. Belewicz antoi Ollikaisen ymmärtää, että tällä olisi harvinaislaatuinen tilaisuus auttaa hyvässä asiassa. Lisäksi Belewicz pyrki tuomaan esille, ettei passien varastaminen olisi suuri rike vaan vastaavaa oli tehnyt useat hänen tuntemansa lääninhallituksen työntekijät aikaisemmin. Belewicz lupasi Ollikaiselle rahallisen korvauksen jokaisesta tämän toimittamasta tyhjästä Suomen ulkomaanpassilomakkeesta. Ollikaisen saama korvaus jäi arviolta 80–90 markkaan (25–30 €) yhtä passilomaketta kohden. Sopimuksen mukaan Ollikainen toimittaisi myös lääninhallituksen sinettejä, joilla osaltaan varmistettiin passien oikeellisuus. Osapuolet sopivat myös siitä, että heidän yhteistyönsä jatkuisi niin kauan kuin tarvetta oli.¹²⁴

Ollikaiselle passien haltuun saaminen ei ollut kovin vaikeaa. Hän tiesi, että tyhjiä passilomakkeita säilytettiin lääninhallituksen vahtimestarin työhuoneessa lukitsemattomassa pöytälaatikossa. Sinettejä hän tiesi olevan samassa huoneessa, työpöydällä olevassa pahvisessa säilytyslaatikossa. Ollikainen suoritti varkaudet jättäytymällä työpaikalle virka-ajan jälkeen ja odottamalla, kunnes muut työntekijät poistuivat lääninhallituksen konttorista. Ensimmäiset passilomakkeet ja sinetit Ollikainen varasti kesäkuun lopussa tai heinäkuun alussa vuonna 1938, viimeiset saman vuoden syys-lokakuussa.¹²⁵

Saatuun varmuuden Ollikaisen osallistumisesta Niska hautasi todennäköisesti lopullisesti maailmanympäripurjehduksensa. Tosin matkakumppaneilleen ja ystäväpiirilleen hän edelleen väitti toista. Viitteenä Niskan suunnitelmien täyskäännöksestä voitaneen pitää sitä, että hän kauppasi Fennia-aluksensa, jolla matka olisi ollut tarkoitus tehdä. Purjeveneen osti Aarne Erik

¹²³ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938; Kuulustelupöytäkirja 49/38, Kerttu Ollikaisen kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹²⁴ Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston rikosasiain asiakirjavihko N:o 28 1939. Cb III 367, Helsingin raastuvanoikeus, KA; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 28.10. ja 2.11.1938; Kerttu Ollikaisen kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 9–14.

¹²⁵ Kerttu Ollikaisen lausunto Helsingin raastuvanoikeudessa 12.7.1939. Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston rikosasiain asiakirjavihko N:o 28 1939. Cb III 367, Helsingin raastuvanoikeus, KA.

Karjalainen 21.6.1938 16 000 markan (5 150 €) hintaan.¹²⁶ Rahallisesti Niska ei hyötynyt Fennian myynnistä, koska kauppakirjan toisen pykälän mukaan:

”kauppahinta maksetaan Eriksson & Estlanderin toimistossa ja huolehtii mainittu toimisto kapteeni Niskan velan maksamisesta rouva Otto M. Johanssonille ja vakuuttaa myyjä, ettei mainittu velka ylitä 16,000 markkaa”.¹²⁷

Kauppahinta meni lyhentämättömänä Niskan vanhoihin velkoihin, ja merikapteeni jäi vaille alusta.

Ymmärtääkseen tämän yksinkertaisen suunnitelman tietynlaisen nerokkuuden, ainakin Algoth Niskan kannalta, sitä on syytä pohtia hieman laajemmassa yhteydessä. Niska oli hyvin perillä tuolloin vallitsevasta erittäin jännittyneestä ja epävarmasta maailmanpoliittisesta tilanteesta. Saksan voimapolitiikka oli jälleen edennyt yhden askeleen edemmäs Anschlussin muodossa, ja koko maailma odotti epävarmana seuraavaa Natsi-Saksan siirtoa. Ympäri maailmaa uskottiin Tšekkoslovakian olevan Hitlerin seuraava kohde.¹²⁸ Sodan mahdollisuus kiellettiin mutta sitä lähes hysterisesti pelättiin.¹²⁹ Hitlerin johdolla kansallissosialistit olivat riistäneet juutalaisten ihmisoikeudet ja käytännössä tehneet heidän elinolosuhteensa mahdottomaksi Saksan hallinnoimilla alueilla. Tästä johtuen juutalaisia pakolaisia oli tulvinut Saksasta ympäri Eurooppaa ja Pohjois-Amerikkaa, mutta 1930-luvun lopulle tultua halukkaita vastaanottajamaita tuskin oli enää olemassa.

Maailmanpoliittisen tilanteen ja etenkin juutalaisten aseman tuntien Niska teki sen johtopäätöksen, ettei juutalaisia kannattanut yrittää siirtää Saksasta pois perinteisiä salakuljetuskeinoja käyttäen. Eittämättä Niskalla olisi siihenkin ollut kaikki mahdollisuudet tieto- taidosta kuljetuskalustoon. Hän perusti koko toimintasuunnitelmansa täysin toiselle pohjalle. Mikäli hän olisi laivannut juutalaisia pakolaisstatuksella salatein naapurimaihin, olisi ollut vaarassa heidän palauttamisensa Saksaan, kuten kävi S/S Ariadnen tapauksessa

¹²⁶ Kauppakirja, Algoth Niskan ja Aarne Erik Karjalaisen välillä, Helsinki 21.6.1938. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelut 19.10. ja 2.11.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹²⁷ Kauppakirja, Algoth Niskan ja Aarne Erik Karjalaisen välillä, Helsinki 21.6.1938. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

¹²⁸ Burleigh 2004, 288; Overy 2004, 425.

¹²⁹ Shirer 1962, 463–468.

Suomessa¹³⁰. Niskan suunnitelman mukaan siirtyminen maasta toiseen tehtiinkin täysin avoimesti ja laillisuuden ulkoiset puitteet täytäten. Näin ollen ainakin maahan saapuminen varmistettiin.

Niska oli selvillä rajamuodollisuuksista ja lainsäädännöstä, jotka mahdollisesti rajoittaisivat matkustamista. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen ihmisten vapaata liikkuvuutta valtioiden välillä oli hankaloitettu huomattavasti. Uusien valtioiden myötä valtioiden välisten rajojen määrä oli lisääntynyt ja rajavalvontaa oli kiristetty. Enää maasta toiseen ei päässyt ilman kohdevaltion lupaa, vaan rajoilla oli alettu vaatia maahantulijoilta passin lisäksi viisumia.¹³¹

Suomella oli ollut oma lainsäädäntö, jossa oli määritelty maahanmuuton ja maastamuuton käytännöt. Lainsäädäntö oli ulottunut koskemaan ulkomaalaisia Suomessa ja suomalaisia ulkomailla, koska yleisesti hyväksytyyn diplomaattisen tavan mukaan liikkuvuutta säätelevä lainsäädäntö oli perustunut kansainväliseen vastavuoroisuuteen ja näin ollen lakien sisältö oli omaksuttu myös muiden maiden lainsäädännössä samansisältöisenä.¹³²

1930-luvulle tultaessa lainsäädäntöä oli löyhennetty ensisijaisesti helpottamaan turismia sekä liikematkailua. Avainasemassa olivat olleet kahdenkeskiset viisumi- ja passivapaussopimukset, joita Suomi oli solminut 1920- ja 1930-lukujen aikana runsaasti eri Euroopan valtioiden kanssa. Sopimukset olivat mahdollistaneet siirtymisen maasta toiseen ilman passia tai viisumia.

Passivapaudesta Suomi oli solminut vuonna 1929 yhteispohjoismaalaisen sopimuksen muiden Pohjoismaiden sekä Viron kanssa.¹³³ Viisumivapaus oli ulotettu huomattavasti laajemmalle kuin passivapaus. Ensimmäisenä Suomen kanssa viisumivapaudesta oli sopinut Tanska joulukuun ensimmäisenä päivänä 1926. Seuraavan vuoden kesä- ja elokuussa viisumivapaudesta Suomen kanssa olivat sopineet Saksa, Latvia, Viro ja Itävalta. Vuonna 1928 taas viisumin käytöstä kahdenkeskisillä sopimuksilla olivat vapautuneet Japani, Ruotsi, Tšekkoslovakia, Alankomaat, Belgia ja Norja. 1920-luvun lopulla viisumit oli poistettu vielä

¹³⁰ Rautkallio 1985, 44–47; Sana 2004, 31–32; Torvinen 1989, 120–121; Torvinen 1984, 90–93.

¹³¹ Leitzinger 2008, 454–455.

¹³² Leitzinger 2008, 299.

¹³³ Suomen asetuskokoelma 1929, asetus 213/1929; Leitzinger 2008, 463–464; Siiskonen 2008, 17; Torvinen 1984, 78.

Suomen ja Sveitsin sekä Liechtensteinin väliltä. Jälkijunassa sopimukset olivat tehneet Italia vuonna 1930, Danzigin vapaakaupunki 1931, Luxemburg 1933 ja Unkari 1936.¹³⁴

Ranskan kanssa tilanne oli muodostunut monimutkaisemmaksi. Ranska ei ollut ollut halukas tekemään Suomen kanssa vastavuoroista viisumivapaussopimusta, mutta Suomi ulkoasianministeriön vaatimuksesta oli vapauttanut Ranskan kansalaiset yksipuolisesti viisumipakosta tilapäisesti vuosittain 14.8.1935 lähtien erimittaisiksi ajanjaksoiksi¹³⁵.

Niskalle oli selvää, minne juutalaisten kannattaisi matkustaa. Kohdemailla tuli olla viisumivapaussopimus Suomen kanssa. Täten matkustajat välttäisivät ylimääräisen asioinnin viranomaisten kanssa.

Niskan ja myös Belewiczin osallistuminen laittomaan toimintaan on helppo ymmärtää heidän taustansa vuoksi: se ei ollut kummallekaan poikkeuksellista. Kerttu Ollikaisen motiivit ovat kuitenkin hämärän peitossa. Miksi nuhteettoman taustan omaava, vakituisissa töissä käyvä keski-ikäinen nainen halusi yht’äkkiä avustaa selkeästi rikollista toimintaa? Raha oli varmasti yksi pääsystä, saihan hän Belewicziltä lopulta noin 2 500 (805 €) markkaa rahaa¹³⁶. Rahasumma vaikuttaa kuitenkin pieneltä suhteutettuna siihen, kuinka vakavasta rikoksesta oli kyse.

Rahan lisäksi motiivina saattoikin olla huomattavasti inhimillisempi tekijä: rakkaus. Lisäksi Ollikainen saattoi hairahtua uskomaan, että rikos ei olisi kummoinen. Osaltaan peitetarina suojeluskuntalaisista pyrki juuri luomaan tämän vaikutelman. Passeja säilytettiin lukitsemattomissa ja valvomattomissa tiloissa, eikä edes lääninhallituksen työntekijät olleet niiden lukumäärästä selvillä. Saattoihan olla, että kyseisten seikkojen tiedostaminen madalsi kynnystä ryhtyä avustamaan Belewicziä ja Niskaa.

¹³⁴ Suomen asetuskokoelma 1926–1936, asetukset 296/1926, 297/1926, 151/1927, 158/1927, 160/1927, 202/1927, 108/1928, 136/1928, 246/1928, 170/1928, 224/1928, 304/1928, 225/1929, 231/1929, 371/1929, 242/1931, 234/1933, 149/1936; Leitzinger 2008, 454–464; Siiskonen 2008, 15–21.

¹³⁵ 14.8.–1.10.1935 (Asetuskokoelma 265/1935), 1.4.–1.11.1936 (Asetuskokoelma 138/1936), 1.2.–1.11.1937 (Asetuskokoelma 19/1937), 1.2.–31.12.1938 (Asetuskokoelma 40/1938) ja 1.1.1939–14.9.1939 (Asetuskokoelma 475/1938 ja 256/1939).

¹³⁶ Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston rikosasiain asiakirjavihko N:o 28 1939. Cb III 367, Helsingin raastuvanoikeus, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelut 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

Juutalaisten salakuljettamisen kannalta tärkein oli nyt saavutettu. Ollikainen anasti lupauksensa mukaisesti ensimmäisen erän passilomakkeita ja luovutti ne Belewiczille. Tämä puolestaan toimitti arviolta 10 tyhjää passia sekä lääninhallituksen paperisinettejä Niskalle kesäkuussa 1938.¹³⁷ Passilomakkeiden määrästä ei lähteiden perusteella saa yhdenmukaista tietoa. Arvio perustuu siihen, että niin Niska kuin Belewiczkin puhuvat kymmenestä lomakkeesta.¹³⁸ Valehtelemalla lomakkeiden määrää ylöspäin he olisivat aiheuttaneet itselleen suurempia ongelmia. Lisäksi Arvi Broms kertoi kuulusteluissaan nähneensä ohimennen Niskan ottavan mukaansa arviolta 8 passilomaketta poistuessaan asunnoltaan.¹³⁹

Kumppaneidensa avulla Niska varmisti passien riittävän saatavuuden. Nähdäkseni avustajat olivat Niskan suunnitelman mukaisesti punottu koko toimintaan sen verran tiivistä mukaan, ettei ollut vaaraa, että he olisivat vuotaneet tietojaan viranomaisten tietoisuuteen.

Juutalaisten salakuljetusoperaatio jatkui kesän 1938 mittaan Suomessa, mutta sen painopiste alkoi siirtyä pikkuhiljaa ulkomaille. Passien saamisen varmistumisen jälkeen Niska oli valmis lähtemään Saksaan markkinoimaan passit eteenpäin.

2.4. Kesäloma Itämerellä

Kaupattuaan edellisenä kesänä ostamansa Fennian ja saatuaan Helsingistä tarvitsemansa avustajat Niska ryhtyi miettimään Saksaan matkustamista. Kesäkuun loppupuolella 1938 Niskan onnistui saada veljekset (Leonard) Rafael ja Fredrik Joffs suunnitelmaansa mukaan. Algoth Niska halusi poistua Suomesta kaikessa hiljaisuudessa, niin ettei siitä jäisi merkintöjä viranomaisrekistereihin. Tähän tarjoutui tilaisuus 2.7.1938 Rafael Joffsin (s. 28.9.1887) Irmanimisellä purjevereenellä.¹⁴⁰

¹³⁷ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelut 28.10. ja 2.11.1938; Kuulustelupöytäkirja 49/38, Kerttu Ollikaisen kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 13–14.

¹³⁸ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelut 28.10. ja 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 13–14.

¹³⁹ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelut 19.10. ja 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹⁴⁰ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelut 19.10. ja 2.11.1938, Leonard Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

Rafael Joffs tutustui Niskaan sisällissodan aikana, jolloin he toimittivat yhdessä aseita valkoisille. Joffs oli koulutukseltaan konemestari, mutta hän oli muutaman viime vuoden ajan toiminut yksityisyrittäjänä ravintola-alalla. Rafael asui pitkään Loviisassa, mutta 1937 lopulla hän muutti Helsinkiin. Kesällä 1938 hän työskenteli laitemestarina pienessä Sanitol-nimisessä tehtaassa. Sinne hän päätyi anoppinsa kautta, joka omisti osan yrityksestä. Vuodesta 1930 lähtien hän oli ollut aviossa Linnea (Maria) Joffsin (os. Lindkvist) kanssa. Pariskunnalla oli yhteinen poika nimeltään Sven-Ola Joffs, joka oli 17-vuotias ja kävi Lauttasaaren yhteiskoulun kuudetta luokkaa.¹⁴¹

Purjehdusmatka verhottiin Joffsin tekemäksi kesälomapurjehdukseksi, johon osallistui Rafael Joffs poikansa Sven-Olan sekä veljensä Fredrik Joffsin kanssa. Sovittiin, että kaikki kontaktit Niskan kanssa tultaisiin myöhemmin kieltämään samoin kuin muut ulkomaan matkat, mikäli joku niistä tiedustelisi. Miehet päätyivät varotoimeen siltä varalta, jos viranomaiset kiinnostuisivat matkasta jälkikäteen. Todellisuudessa kolmen Joffsin mukaan lähti myös Algoth Niska.¹⁴²

Fredrik (Joel) Joffs (s. 13.7.1896) oli Joffsin veljessarjan nuorimmainen. Hän oli ravintoloitsija, mutta vuodesta 1935 lähtien hän oli työskennellyt Rafael Joffsilta kaupittelemalla muun muassa tämän aikaisemmin omistamansa ravintolan irtaimistoa. Fredrik Joffs oli ollut naimisissa Berta Fyrkvistin kanssa, ja avioliitosta hänellä oli 15-vuotias tytär Marietta Lillebill. Hän oli kuitenkin eronnut. Fredrik Joffs oli tuntenut Algoth Niskan yli kymmenen vuoden ajan.¹⁴³

Lauantaina toinen päivä heinäkuuta 1938 Helsingin sää oli kaunis ja aurinkoinen. Algoth Niska toimitti matkatavaransa etelähelsinkiläisessä laiturissa lähtöä odottavaan purjeveneeseen. Samoihin aikoihin Sven-Ola Joffs asteli Uudenmaan lääninkonttoriin lunastaakseen sieltä matkaa varten uuden ulkomaanpassinsa. Passi maksoi Sven Olalle 150

¹⁴¹ Henkilökortti, Leonard Rafael Joffs. Henkilökorttiarkisto, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Leonard Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹⁴² Kuulustelupöytäkirja 47/38, Leonard Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1938. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

¹⁴³ Henkilökortti, Fredrik Joel Joffs. Henkilökorttiarkisto, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Leonard Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1938. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

markkaa (48 €).¹⁴⁴ Niska poistui veneeltä asioille mutta palasi myöhemmin päivällä takaisin, kun Rafael Kajanderin saatteli hänet Tehtaankadun ja Kapteeninkadun risteykseen. Miehet hyvästelivät toisensa Ullanlinnan kaupunginosassa, josta Niska jatkoi veneelle jalkaisin. Kajanderille Niska sanoi lähtevänsä Joffsin yksityisveneellä Saksaan, koska siten säästäisi rahaa vuorolaivaan verrattuna. Tämä lisäsi lähtevänsä ulkomaille ”...spekuloimaan tshekkiläisellä valuutalla...”. Rahapula miehellä tuntui olevankin, koska hän joutui vielä lähtiessä lainamaan Kajanderilta 100 markkaa (32 €) ruokarahaa.¹⁴⁵

Matkan teko eteni Turun, Ahvenanmaan ja Tukholman saaristoon. Gotlannin tärkeimpään kaupunkiin Visbyhyn nelikko saapui 3–4 päivän purjehduksen jälkeen. Saarella matkalaiset eivät viettäneet kuin yhden yön laiturissa, josta he jatkoivat matkaa aamulla kohti Tanskan hallinnoimaa Bornholmin saarta eteläisellä Itämerellä. He ohittivat Bornholmin vitkastelematta ja saapuivat määränpäähensä Pohjois-Saksassa sijaitsevaan Stettinin kaupungin ulkosatamana toimivaan Swinemünden satamaan 9.7.1938. Purjehdus Itämeren yli kesti tasan viikon.¹⁴⁶

Ehkä merkittävin syy sille, miksi Niska päätyi lähtemään maasta salatein oli se, että hän ei halunnut jättää omista liikkeistään minkäänlaisia merkintöjä matkustajarekistereihin, joiden perusteella hänen liikkumisensa olisi ollut helppo myöhemmin selvittää. Hän oli menossa harjoittamaan rikollista toimintaa, joten jäljet oli syytä peittää mahdollisimman huolellisesti. Lisäksi hän oli tietoinen, että hänen suunnittelemansa toiminta ei paljastuttuaan varmasti herättäisi sympatiaa viranomaisten silmissä. Näin ollen hänellä oli painavia syitä pyrkiä salamaan todellinen Suomesta poistumispäivämääränsä. Se avaisi mahdollisuuden, ainakin teoriassa, kiistää osuutensa heinäkuun alussa Saksassa tapahtuneisiin laittomuuksiin sillä verukkeella, ettei hän ollut virallisesti poistunut Suomesta tuolloin.

Toinen kokonaisuuden kannalta huomionarvoinen seikka tarkasteltaessa kyseistä matkaa ja sen kokoonpanoa on se, että se sitoo myös Joffsin veljekset mukaan Niskan avustajiksi. Vaikuttaa varmalta, että sekä Rafael että Fredrik Joffs olivat jo tuolloin selvillä Niskan suunnitelmista ainakin sen verran, että he tiesivät Niskan matkaavan Saksaan nimenomaan

¹⁴⁴ Passiluetelot 1937–1939. III Ab3, Uudenmaan lääninhallitus, KA.

¹⁴⁵ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Leonard Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 12.

¹⁴⁶ Ilmoitus 1981/1938, Helsinki 22.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10. ja 2.11.1938, Leonard Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. 10; Kuulustelupöytäkirja 49/38, Kerttu Ollikaisen kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 12.

auttaakseen juutalaisia poistumaan maasta. Asia vaikuttaa selviöltä, sillä Joffsin veljesten osallistuminen Niskan ulkomaanpuuhasteluihin ei jäänyt ainoastaan kyseiseen venematkaan, vaan he olivat mukana kyseisen operaation loppuvaiheille saakka. Toisaalta tuntuisi hyvin kummalliselta, mikäli Joffsit eivät olisi tienneet Niskan puuhien oikeaa luonnetta ja siitä huolimatta suostuneet mittavaan purjehdukseen halki Itämeren.

Matkalle lähdössä esiintyy mielenkiintoinen seikka, johon törmää toistuvasti Niskan elämää seurattessa. Näyttää siltä, että totuudessa pysytteleväminen oli hyvin hankalaa Niskalle, jopa omassa ystäväpiirissään. Tietynlainen asioiden vääristely ja ajoittainen liioittelu sekä tekemiensä asioiden romantisointi oli hänelle tunnusomaista.

Luonteelleen tyypilliseen tapaan Niska kertoili tuttavapiirilleen erilaisia kertomuksia lähdöstään Stettiniin nimenomaan purjeveneellä Joffsien avustamana. Hän ei voinut käyttää tavanomaista vuorolaivayhteyttä, vaikka semmoinen olisi ollutkin olemassa. Syyksi siihen, miksi vuorolaiva ei soveltunut käyttöön, Niska selitti Bromsille hänellä olevan maastapoistumiskiellon. Syynä kyseiseen matkustuskieltoon Niska kertoi olevan hänen maksamattomat velkansa liikemies Otto M. Johanssonin vaimolle, joka oli kyseisen kiellon hänelle hakenut.¹⁴⁷ Kyseisenlaista matkustuskieltoa ei Niskalle ollut koskaan asetettu, se selviää Valpon asiakirjoista ilman minkäänlaisia tulkinnanmahdollisuuksia¹⁴⁸. Kajanderille Niska puolestaan kertoi lähtevänsä purjeveneellä, koska se tulisi huomattavasti halvemmaksi kuin laivalla matkustaminen.¹⁴⁹

Niskan keksimän tarinan velan aiheuttamasta matkustuskiellosta osoittaa valheeksi myös jo aiemmin mainittu Fennia-laivan myynnistä kirjoitettu kauppakirja, jonka toisen pykälän mukaan koko kauppasumma käytettiin nimenomaisen velan maksuun suoraan ja kokonaisuudessaan Niskan edes näkemättä kyseisiä rahoja. Kauppakirja oli allekirjoitettu jo 21.6.1938 ja rahojen maksupäiväksi siinä sovittu 1.7.1938¹⁵⁰ eli Niska oli varsin hyvin selvillä siitä, että velka olisi maksettu jo siinä vaiheessa, kun hän lähtisi ulkomaille.

¹⁴⁷ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10. ja 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹⁴⁸ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹⁴⁹ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹⁵⁰ Kauppakirja, Algoth Niskan ja Aarne Erik Karjalaisen välillä, Helsinki 21.6.1938. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

Näin ollen vaikuttaa siltä, että kyseisillä tarinoilla ei ollut tarkoitus harhauttaa yksinomaan viranomaisia vaan myös Niskan omaa ystäväpiiriään. Muuta selitystä Niskan epärehellisyyteen on hankala löytää kuin se, että se oli hänelle ominaista käyttäytymistä. Toinen looginen selitys on Niskan pyrkimys harhauttaa ystäviään sillä tarkoituksella, että nämä harhauttaisivat omilla tarinoillaan mahdollisesti asiasta kiinnostuvia viranomaisia. Varmasti Niska tiesi, että arkaluonteiset asiat kannatti säilyttää mahdollisimman pienen porukan tiedossa. Mitä useampi henkilö tiesi Niskan liikkeistä, sitä suurempi riski oli sanan kiirimisessä myös poliisin korviin.

Niska kumppaneineen laskeutui maihin Swinemündin satamaan lauantaina 9.7.1938. Saavuttuaan perille Algoth Niska ja Rafael Joffs jatkoivat matkaansa kohti Berliiniä. Fredrik ja Sven-Ola Joffs sen sijaan jäivät Stettiniin vartioimaan purjevenettä. Niska ja Rafael Joffs taittoivat Stettinin ja Berliinin välisen matkan junalla. Berliinissä he saapuivat Stettiner Bahnhofille(viitteeseen: Stettiner Bahnhof oli Berliinin pohjoinen rautatieasema, jolle Stettinin junat saapuivat), josta miehet jatkoivat kohti Wilmersdorffin kaupunginosaa vuokrautolla.¹⁵¹

He asettuivat asumaan Rosa Stössinger -nimiseen pensionaattiin osoitteessa Lietzenburgerstrasse 47. Se sijaitsi noin puolentoista kilometrin päässä Amtmannien Berliinin asunnosta. Muutaman päivän kestäneiden tiedustelujen ja tarkkailun jälkeen he tulivat vakuuttuneiksi siitä, että passeilla oli markkina-arvoa Berliinissä. Niskalla oli matkatavaroihinsa kätkeytyneenä ne noin kymmenen tyhjää passilomaketta, jotka Belewicz oli Ollikaisen avustuksella hänelle toimittanut. Lisäksi hänellä oli Marie Amtmannin Berliinin osoite ja puhelinnumero¹⁵².

¹⁵¹ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 12.

¹⁵² Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 49/38, Kerttu Ollikaisen kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 12.

3. Nousuhumala

3.1. Ensikosketus Berliiniin

Asettauduttuaan Berliiniin Niska otti yhteyttä Marie Amtmanniin puhelimitse. He sopivat tapaamisen Amtmannien kotiin Düsseldorfstrasse 51:een joko 11. tai 12. päiväksi heinäkuuta 1938. Asunto oli poikkeuksellisen tyylikkäästi sisustettu, mikä oli omiaan vakuuttamaan passikauppiat juutalaisten maksuvalmiudesta. Sekä Niska että Joffs olivat tapaamisessa. Puhemiehen virkaa hoiti enimmäkseen Niska, ja Joffs pysytteli taka-alalla jo siitä syystä, että hänen saksan kielen osaamisensa oli vaatimatonta. Enimmäkseen Niskan ja Marie Amtmannin väliset keskustelut käytiin kahdenkesken erillisessä huoneessa. Niska ja Amtmann sopivat, että kolme Niskan tyhjistä passilomakkeista säästettäisiin Amtmannien jo aiemmin Prahaan paenneelle perhetuttavalle. Vierailu kesti noin kaksi tuntia.¹⁵³

Kyseisenä iltana Marie Amtmannin huoneistossa oli myös joukko Berliinin juutalaisia.

”Nähtävästi (Albert) Altmann itse oli ilmoittanut sähköitse tai muuten tulostani, sillä kokonainen seurue odotti vierailuani. Rouva Altmann esitteli minut lähes parille kymmenelle tuttavalleen. Kaikki olivat innokkaita matkustamaan pois ruskeapaitaisesta paratiisista...”¹⁵⁴

Niskaa oli odotettu Düsseldorfstrasselle kuumeisesti. Niska ja Albert Amtmann olivat sopineet vierailusta jo Suomessa tarkkaa ajankohtaa lukuun ottamatta. Albert Amtmann välitti viestin vaimolleen Berliiniin, joka levitti sanaa lähimmille tuttavilleen. Osapuolet olivat hyvin valmistautuneita ensitapaamisessa. Jopa siinä määrin, että paikalla olijat olivat varanneet mukaansa riittävästi rahaa pystyäkseen maksamaan Niskalle passeista.¹⁵⁵

¹⁵³ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 12–14.

¹⁵⁴ Niska 1953, 13; Kirjoitusvirheet alkuperäisessä lähteessä.

¹⁵⁵ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 13–14, 29.

Ensimmäisenä iltana Niskan tapaamat juutalaiset osoittautuivat maksukykyisiksi ja halukkaiksi matkustamaan ulkomaille mahdollisimman pian. Amtmanneilla olleiden juutalaisten ongelmaksi muodostui, että Niskalla ei ollut käytettävänä kuin 7–10 tyhjää passilomaketta; kolme passiahan hän oli luvannut säilyttää Amtmannien perhetuttavalle.¹⁵⁶ Niska joutui tuottamaan pettymyksen osalle paikalla tulijoista kertomalla, ettei passeja ollut riittävästi.

Joka tapauksessa Niska sai tuolloin varmuuden siitä, että Albert Amtmannin ja Emmanuel Gartenbergin puheet pitivät paikkansa: Saksasta pois haluavia juutalaisia näytti olevan jopa tungokseen saakka. On todennäköistä, että Niska teki ensimmäiset passikauppansa juuri Marie Amtmannin luona heti ensimmäisellä tapaamiskerralla.¹⁵⁷

Samana iltana Niska sopi myös niistä ehdoista, joilla hän suostuisi auttamaan juutalaispakolaisia. Passeille sovittiin hinnaksi yleensä joko käteistä rahaa tai vaihtoehtoisesti arvoesineitä¹⁵⁸. Summat vaihtelivat tapauskohtaisesti. Pääasia Niskalle vaikutti olevan passeista eroon pääseminen helposti. Onnekas saattoi saada passin muutamalla sadalla Saksan markalla, kun toiset maksoivat väärennöksestä enimmillään useita tuhansia, jopa kymmeniä tuhansia Saksan markkoja.

Saksassa oleskelevien juutalaisten varallisuus muodosti omat ongelmansa. Kansallissosialistit eivät halunneet päästää juutalaisia Saksasta omaisuuksineen vaan pyrkivät takavarikoimaan juutalaisten varallisuutta ennen näiden maasta poistumista. Tämän arveltiin hyödyttävän kansallissosialistista Saksaa kahdella tavalla: juutalaisilta takavarikoidut varat lihottivat valtion kassaa, ja toisaalta köyhtyneiden juutalaisten uskottiin ulkomailla lisäävän

¹⁵⁶ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10. ja 2.11.1938, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 11–16.

¹⁵⁷ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 13; Samasta tapaamisesta Kari Kallonen kertoo kirjassaan seuraavaa: *”kymmenen ensimmäistä antoivat tuntomerkinsä ja syntymäaikansa, joita virheiden välttämiseksi ei ollut syytä muuttaa. Seuraavana päivänä he kaikki toisivat valokuvat ja antoivat jo ennakoon rahaa leimojen järjestämistä varten. Matkalaisia naurattivat suomalaiset nimet, joita Niska luetteli heidän uusiksi henkilöllisyyksikseen.”* (Kallonen 2000 s. 168). Kallosen teksti on lähes suora lainaus Niskan *”yli vihreän rajan”* kirjasta. Todellisuudessa Niska ei väärentänyt yhtään passia siten, että olisi käyttänyt väärennöksissä suomalaisia henkilöiden nimiä. Kaikki passit, joista on Niskan itsensä kertoman version lisäksi viranomaistietoa, ovat väärennetyt käyttäen kyseisten henkilöiden oikeita nimiä.

¹⁵⁸ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 13–15.

antisemitismia.¹⁵⁹ Maanpakoon lähtevien juutalaisten tavoitteena puolestaan oli viedä mukanaan mahdollisimman paljon omaisuuttaan. Algoth Niska tiesi tämän ja pyrki hyötymään siitä.

Usein lisäehtona passien myymiselle oli, että pakenevat juutalaiset antoivat arvosineensa tai käteisvarantonsa Niskalle salakuljetettavaksi ulkomaille. Niska sai salakuljetettavien tavaroiden yhteisarvon perusteella prosentuaalisen osuuden itselleen. Provision osuus määriteltiin tapauskohtaisesti. Yleensä se asettui 10–20 prosentin välimaastoon.¹⁶⁰

Omaisuuden salakuljettamisella on tärkeä osa juutalaisten salakuljetusoperaatiossa. On huomionarvoista, että Niska kytki arvoesineiden salakuljettamisen elimelliseksi osaksi ihmisten salakuljettamista.¹⁶¹ Valitettavasti provisioiden suuruutta ei voi tarkistaa, koska mistään ei löydy täyttä varmuutta siitä, toimittiko Niska todella ulkomaille salakuljettamansa arvoesineet ja käteisvarat luvattuihin osoitteisiin vai jäikö kaikki hänen haltuunsa. Joissain tapauksissa on viitteitä siitä, että osa jäi Niskan omaan käyttöön.¹⁶²

Siitä ei ole tietoa, millä perusteilla Niska valitsi ensimmäiset asiakkaansa. Joka tapauksessa hän keräsi Amtmanneilla listan nimiä ja henkilötietoja niiltä juutalaisilta, joille ensimmäiset passit valmistettaisiin. Niska kertoi asiakkaille, että nämä saisivat seuraavana päivänä uudet suomalaiset passinsa. Samana iltana liikkui rahaa juutalaisten lompakoista Niskalle.¹⁶³

Illalla Niska ja Joffs poistuivat Düsseldorferstrasselta yhtä matkaa ja suuntasivat kulkunsa takaisin majapaikkaansa. Niska oli poikkeuksellisen hyvällä tuulella. Hän oli Berliinissä valitellut rahapulaansa ja lainaillut Joffsilta pikkusummia. Pensionaatissa hän oli erityisen mielissään ja otti esille nivaskan 100 Saksan markan (590 €) seteleitä, joita heilutteli Joffsin kasvojen edessä. Joffsin arvion mukaan seteleitä oli 8–10 kappaletta.¹⁶⁴ Niskan rahahuolet näyttivät alkavan siirtyä menneisyyteen. Etumaksuina hän oli saanut 800–1000 (4 718–5 898

¹⁵⁹ Burleigh 2004, 328; Johnson 2000, 91; Koskinen 2002, 21–22.

¹⁶⁰ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algoth Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 29–43.

¹⁶¹ Ilmoitus 1981/1938, Helsinki 22.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algoth Niska, EK-Valpo I, KA.

¹⁶² Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10 ja 2.11.1938, Axel Belewiczin kuulustelut 28.10. ja 2.11.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹⁶³ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algoth Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 13–14.

¹⁶⁴ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

€) Saksan markkaa. Passeista hän oli edelleen saapa huomattavasti suurempia summia niiden luovutushetkellä.

Menestyksestä huolimatta suomalaiset eivät yltyneet suurisuuntaiseen juhlintaan. Heillä oli käytännön asioita hoidettavanaan. Niska oli luvannut seuraavalle päivälle muutamia väärennettyjä passeja kiireisimmille. Joffs puolestaan sai Swinemüнден jääneeltä veljeltään puhelinsanoman, jossa häntä kehoitettiin pikaisesti palaamaan satamakaupungin kautta Helsinkiin. Viestin mukaan Joffsilta oli erääntymässä yrityslaina, joka tuli hoitaa kuntoon viimeistään 16.7.1938.¹⁶⁵

Joffs matkusti todennäköisesti 13.7.1938 junalla Berliinistä Stettinin kautta Swinemüнден, missä hän yöpyi omassa purjeveneessään. Torstaina 14.7. hän nousi vuorolaivaan, joka risteili päivittäin Swinemüнден ja Helsingin väliä. Merimatka kesti noin vuorokauden. Helsingissä Rafael Joffs ei ehtinyt olla kuin päivän, sillä hän matkusti jo 16.7. takaisin samalla laivalla Stettiin. Hänen tekemisistään Helsingissä ei ole varmuutta. Paluumatkalla Rafael Joffs ei jäänyt Stettiin vaan jatkoi Niskan luokse Berliiniin viimeistään maanantaina 18.7.1938.¹⁶⁶

Rafael Joffsin Helsingin-vierailun syy ei tunnu aukeavan tyhjentävästi, vaikka sitä yrittäisi pohtia miltä kantilta hyvänsä. Olisi houkuttelevaa väittää, että Rafael Joffs lähti Helsinkiin hakemaan Belewicziltä lisää tyhjiä passilomakkeita, koska menestys niille olisi ollut taattu. Väitettä tukee se, että Helsingin visiitti oli todella nopea ja takaisin tullessaan hän matkusti vielä Berliiniin Niskan luokse, Stettiin jäämisen sijasta. Toistamiseen Berliinissä käynti jäi sekin lyhyeksi, koska kaikki kolme Joffsia lähtivät purjehtimaan Irmalla kohti Suomea 20.7.1938¹⁶⁷. Uudelleen Berliinissä käyminen selittyisi luonnollisesti passilomakkeiden viemisellä Niskalle, muuten lyhyelle vierailulle on vaikea löytää selitystä. Tyhjien passilomakkeiden haku voi siis olla mahdollista, mutta väitteelle ei löydy lähdeaineiston pohjalta riittävästi tukea. Näin ollen tässä tilanteessa joudutaan tyytymään siihen, ettei matkalle välttämättä koskaan löydy varmuutta.

¹⁶⁵ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

¹⁶⁶ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

¹⁶⁷ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

Tutkielman kannalta Joffsin Helsingin-matkalla on merkitystä, vaikka hän ei olisi passeja sieltä hakenutkaan. Rafael Joffsin ollessa poissa Niska kutsui sekä Fredrik että Sven-Ola Joffsin Berliiniin luokseen. Parivaljakko saapui Berliiniin lauantaina 16.7. ja vietti siellä myös sunnuntain. Kutsuessaan Joffsit Berliiniin Niska lupasi maksaa vierailusta syntyvät kulut. Hän näyttää olleen kuitenkin säästeliäällä päällä, sillä kolmikko yöpyi yhdessä huoneessa.¹⁶⁸ Tuona viikonloppuna Niska ja Fredrik Joffs kävivät keskusteluja tulevaisuudesta. Aloitteentekijä ei yksiselitteisesti selviä, mutta jonkinasteisesta yhteistoiminnasta miehet tuolloin sopivat¹⁶⁹. Asiaan he palaisivat hieman myöhemmin.

Kun Rafael Joffs lähti käymään Helsingissä, Niska jatkoi yksin toimiaan Berliinissä. Marie Atmannin luona hän oli tavannut nuoren liikemiehen, joka esittäytyi Robert Griesiksi.¹⁷⁰ Niska havaitsi, että Gries tulisi olemaan tärkeä kumppani hänelle passikaupoissa. Robert Gries syntyi 9.8.1904 juutalaisperheeseen Leipzigin eteläpuolella sijaitsevassa Posen-nimisessä pienessä saksalaiskaupungissa. Posenista hän muutti vuonna 1929 Berliinin Wilmersdorfiin osoitteeseen Schaperstrasse 14. Gries oli varakkaan tukkukauppiaan poika, jonka elämä oli lipsahtanut hataralle pohjalle varsin varhain. Kesään 1938 mennessä hänet oli etsintäkuulutettu Saksassa aikaisemmasta passiväärennysjutusta ja hänet oli tuomittu vuosien saatossa kahdeksan kertaa petoksista, varkauksista ja kavalluksista. Etsintäkuulutuksen vuoksi hän ei voinut enää asua julkisessa osoitteessa, joten hän oli muuttanut liikehuoneistoon Wilmersdorferstrassen varrelle.¹⁷¹

Kun Joffs oli lähtenyt Helsinkiin, Niska suuntasi kulkunsa Griesin luokse, kuten he olivat edellisenä iltana sopineet. Tapaamisen tarkoituksena oli väärentää suomalainen passi Griesille sekä todennäköisesti myös muutamalle muulle. Niska ei vielä kyennyt yksin väärentämistöimiin, joten hän tarvitsi paikallista apua. Gries soveltui tehtävään, olihan hänellä väärennöksistä kokemusta. Ennen kaikkea väärennöksiin tarvittiin leimasimia, jotta voitiin

¹⁶⁸ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

¹⁶⁹ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹⁷⁰ Er.Sal. KD 28/36 29.10.1938, Berliini 21.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 25/39, Rafael Joffsin kuulustelu 18.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

¹⁷¹ Er.Sal. KD 28/36 29.10.1938, Berliini 21.10.1938; Er.Sal. KD 7/62 27.3.1939, Bryssel 20.3.1939. Amp. XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 39.

varmistaa passien uskottavuus. Ne Niskalle valmisti puolalaissyntyinen väärentäjä, jonka puoleen herrat kääntyivät todennäköisimmin Griesin kontaktien kautta.¹⁷²

Griesin luona käytännön toiminta konkretisoitui 13. tai 14.7.1938. Kun Niska saapui Wilmersdorferstrasselle, Gries odotti häntä leimasimineen. Tuona päivänä Niska väärensi ensimmäisen erän passeja. Kolme passeista hän myi Robert Griesille nähtävästi 1 000 Saksan markan hintaan (5900 €). Jokaiseen passiin Niska kiinnitti Robert Griesin valokuvan ja varusti sen asianmukaisilla leimoilla ja allekirjoituksilla. Väärennökset hän kirjoitti nimille Robert Gries, Ragnar Granberg ja Riku Göhle. Ainakin Granberg-nimelle väärennettyyn passiin liitettiin väärä syntymäaika ja syntymäpaikaksi merkittiin Loviisa.¹⁷³

Niskalla oli vielä hallussaan 2–4 tyhjää passilomaketta Griesin kappaleiden ja Amtmannien perhetuttavalle luvattujen passien lisäksi. Lähteiden valossa ei pysty sanomaan, kenelle Niska kirjoitti, jos kirjoitti kenellekään, väärennettyjä passeja heinäkuussa Berliinissä. Ainoat viitteet siitä, että näin olisi tapahtunut, ovat Niskan itsensä kertomia. Yhden passeista hän sanoo myyneensä mystiselle rouva Gruschlerille¹⁷⁴.

Rouvan nimi ei kuitenkaan esiinny aineistossa. Niska ei kerro myöskään rouvalle myydyin passin kaappasummaa. Samaten epämääräisiksi jäävät kuusi henkilöä, joille Niska kertoo toimittaneensa samoihin aikoihin väärennetyt passit. Omien sanojensa mukaan kyseessä olisi ollut Gerardin sisarukset, eräs nimetön pariskunta sekä kaksi juutalaista, joiden nimiä Niska ei halunnut turvallisuussyistä kertoa.¹⁷⁵ Niskan kertomien tapausten totuudenmukaisuuteen tulee suhtautua varauksella, sillä muista Niskan väärentämistä passeista on olemassa myös

¹⁷² Freedy Kekäläisen lausunnot, 28.11.1938 ja 6.7.1939; Er.Sal. KD 28/36 29.10.1938, Berliini 21.10.1938; KD 817/1869 22.11.1938, rikostutkimuskeskuksen lausunto Helsinki 21.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 14.

¹⁷³ Er.Sal. KD 7/62 27.3.1939, Bryssel 20.3.1939; Ilmoitus 1795/1938, Helsinki 4.10.1938. Amp. XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

¹⁷⁴ Niska 1953, 14; Niska kertoo kirjassaan, että hän kykeni lähettämään ensimmäiset pakolaiset matkalle noin viikko sen jälkeen, kun hän tapasi Berliinissä Marie Amtmannin ensimmäistä kertaa. ”*Juna lähtee Brysseliin kello 21.15. Tässä passinne, rouva Gruschler. Onnea matkalle. Älkää ottako kaikkea niin kovin raskaasti. Rajan tuolla puolen on elämä taas elämisen arvoista*”(Niska 1953, 14).

¹⁷⁵ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Gerardin sisarukset Niska kertoi saatelleensa Ruotsin lautalle, minkä kautta he matkustivat Englantiin. Lisäksi Niska kertoi kuljettaneensa sisarusten käteisenä olevaa valuuttaa Tanskaan 35 000 Saksan markan (206 410 €) edestä. Yhteensä näistä palveluksista hän sanoi saaneensa 5250 Saksan markkaa (30 960 €). Nimettömän pariskunnan Niska sanoi saatelleensa Kööpenhaminaan henkilökohtaisesti, ja vieden samalla näiden käteisvarannot rajan yli. Palkkioksi passeista ja valuutan salakuljettamisesta Niska sanoi saaneensa 4000 Saksan markkaa (23 590 €).

viranomaislähteitä. Todennäköistä on, että Niska väärensi jo(i)llekin mainitsemistaan henkilöistä passeja mutta ei heille kaikille.

Kun Griesin asunnolla tehdyt väärennökset valmistuivat, Niska palasi Marie Amtmannin luokse. Todennäköisesti hän toimitti sinne ne passit, jotka oli aikaisemmin luvannut. Lisäksi hän kävi kuulemassa Marie Amtmannilta lopulliset ohjeet, kuinka löytäisi Amtmannien perhetuttavan Prahasta. Viimeistään tuolloin hän sai kuulla, että myös Albert Amtmann oleskeli parhaillaan Prahassa. Niskan viimeisen vierailun jälkeen Marie Amtmann lähti tapaamaan miestänsä jännityksen vallassa olevaan Prahaan. Praha oli myös Niskan seuraava määränpää, jonne hän aikoi suunnata pikimmiten, viimeistään heinäkuun 18. päivän tienoilla eli seuraavan viikon alussa.¹⁷⁶

Berliinin heinäkuisissa tapahtumissa tulee näytettyä toteen yksi koko juutalaisten salakuljetusoperaation perusasetelmista eli se, että Niska suunnitteli Albert Amtmannin avustuksella toiminnan aloittamisen. Kulmakivinä operaatiossa olivat Amtmannien juutalaisyhteydet ja Niskan kontaktit Suomessa. Se konkretisoitui Berliinin Düsseldorfstrassella heinäkuun 11. tai 12. päivänä vuonna 1938.

3.2. Berliini–Praha–Kööpenhamina–Helsinki

Niska oleskeli Berliinissä vielä heinäkuun 16.–17. päivien välisen viikonlopun Fredrik ja Sven-Ola Joffsin kanssa. Maanantaina 18.7. hän tapasi Suomessa pistäytyneen Rafael Joffsin pikaisesti, minkä jälkeen hän matkusti Prahaan. Vierailu oli Prahaan ensimmäinen ja ajoittui mitä suurimmalla todennäköisyydellä 18.7.–26.7.1938 väliseen aikaan¹⁷⁷.

Prahaan saavuttuaan Niska etsi käsiinsä Albert Amtmannin, jonka senhetkisen osoitteen hän oli saanut Berliinissä Marie Amtmannilta. Tapaamisen he järjestivät Palace-hotelliin.¹⁷⁸ Hotellin aulaan järjestetty kohtaaminen ei ollut pelkkää kuulumistenvaihtoa, vaikka

¹⁷⁶ Jalmari Sinivaaran muistio Albert Amtmannin kuulusteluista 27.9.1938; Er.Sal. KD 325/150 27.9.1938, Praha 17.9.1938 ja Pariisi 23.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 13–14.

¹⁷⁷ Freedy Kekäläisen lausunto 28.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 2149abcd, EK-Valpo I, KA.

¹⁷⁸ Jalmari Sinivaaran muistio Albert Amtmannin kuulusteluista 27.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

sellaiseksi osapuolet pyrkivät sitä myöhemmin luonnehtimaan. Albert Amtmann asui hotelli Alcronissa¹⁷⁹, mutta jostakin syystä he halusivat sopia tapaamispaikaksi jonkin muun hotellin.

Vielä jäljellä olevat kolme passilomaketta Niska oli säästänyt Prahassa samaan aikaan oleskelleelle Amtmannien perhetuttava Alfred Abraham Schapiroille. Schapiro oli syntynyt 22.3.1894 Novogrudokissa. Hän oli lyhyehkö ja iästään huolimatta jo harmaantunut juutalaisliikemies. Prahaan hän oli saapunut aikaisemmin kesällä salatein Berliinistä.¹⁸⁰ Berliinissä Schapiro oli omistanut kauppaliikkeen ja hänet tunnettiin juutalaisten keskuudessa erityisen varakkaana henkilönä.¹⁸¹ Varakkuus alkoi koitua Schapiroille kohtaloksi. Saksassa keväällä säädetyt lait kielsivät juutalaisia viemästä maasta omaisuuttaan. Schapiro joutui pakenemaan Berliinistä ja jättämään kauppaliikkeensä. Syksyä kohti kansallissocialismin paine alkoi uhata myös Tšekkosloviaa, eikä pelko ollut tuntematon vieras juutalaisten kodeissa Prahassakaan. Schapiro katsoi parhaakseen pyrkiä kohti länttä mahdollisimman nopeasti.

Ei ole varmuutta, luovuttiko Niska kolme väärennettyä passia Schapiroille ensimmäisellä Prahan-matkallaan vai vasta elokuun alussa tultuaan uudelleen Prahaan. Kokonaiskuvan kannalta sillä ei ole merkitystä. Tärkeää on, että Schapiro tarvitsi itselleen passin, koska hän halusi poistua Tšekkosloviasta, ja Niska kykeni sen hänelle toimittamaan.¹⁸² Saksalaisen passin hankkiminen olisi ollut Schapiroille riskialtista tai mahdotonta.

Niska oli tekemässä ennen heinä-elokuunvaihdetta lähtöä kohti Suomea. Hänellä ei enää ollut hallussaan kuin enimmillään Schapiroille tarkoitetut passit, joten lomakkeita tuli noutaa lisää. Schapiro ja Niska sopivat muutamien arvoesineiden ja huomattavan valuuttamäärän salakuljettamisesta Tanskaan. Rahaa Niska sai mukaansa yli 100 000 Tšekkoslovakian kruunua (51 800 €), joista Niskan palkkio oli noin 12 700 kruunua (6 600 €). Lisäksi Schapiro antoi hänelle sormuksia ja muita koruja.¹⁸³ Niskan kuljettamat arvoesineet ja käteisvarannot kuuluivat Schapiron lisäksi yhdelle tai kahdelle muulle Prahan juutalaiselle. Tuntuvan rahallisen korvauksen lisäksi omaisuuden kuljetusreissu Kööpenhaminaan oli Niskalle

¹⁷⁹ Er.Sal. KD 325/150 27.9.1938, Praha 17.9.1938 ja Pariisi 23.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹⁸⁰ Er.Sal. KD 325/150 27.9.1938, Praha 17.9.1938 ja Pariisi 23.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹⁸¹ Jalmari Sinivaaran muistio Erich Goldsteinin puhuttelusta Valpossa 3.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 86–87.

¹⁸² Er.Sal. KD 325/150 27.9.1938, Praha 17.9.1938 ja Pariisi 23.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹⁸³ Er.Sal. KD 325/150 27.9.1938, Praha 17.9.1938 ja Pariisi 23.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1938. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

oivallinen tapa päästä asiakkaiden kustannuksella lähemmäksi Suomea ja uusia passilomakkeita.

Rahamääriin tulee suhtautua varauksella, koska ne ovat Niskan antamia. Lähtökohtana voitaneen pitää sitä, että ne olivat enintään todellisten lukujen alarajoilla. On mahdotonta arvioida, päätyivätkö salakuljetetut rahat oikealle omistajalleen Kööpenhaminaan. Ainakin arvoesineistä osa näytti jääneen Niskan haltuun: hän esitteli Suomeen tultuaan ystävilleen koruja, jotka kertoi saaneensa ”joltakin juutalaisnaiselta”¹⁸⁴.

Prahasta Niska lähti kohti Tanskaa ja Kööpenhaminaa. Ennen poistumistaan Prahasta hän lähetti 24.7.1938 kesäterveiset postikortin muodossa Sven Pehrmannille.¹⁸⁵ Niska matkusti Berliinin kautta Kööpenhaminaan, jonne hän saapui joko 26. tai 27. heinäkuuta. Tanskasta Niskan matka jatkui 31.7.1938 lentäen Tukholman kautta Helsinkiin.¹⁸⁶

Niskalla ei tuolla hetkellä ollut Keski-Euroopassa avustajaa, joka olisi voinut tulla hänen sijastaan käymään Helsingissä. Niskan oli itse lähdettävä matkaan. Se ei häirinnyt hänen liiketoimiaan, koska kaikki passit oli jo myyty. Lisäksi hänen oman passinsa voimassaoloaika uhkasi umpeutua, joten hänen oli haettava uusi passi lääninkonttorista¹⁸⁷. Elokuun 1938 alussa Niskan tekemästä Helsingin-vierailusta muodostui lopulta tärkeä yksittäinen tekijä, joka mahdollisti jatkossa juutalaisten salakuljettamisen Saksasta.

Niska oli puolessa välissä heinäkuuta eli ennen Prahasta-matkaansa pyytännyt Belewiczia toimittamaan tyhjiä passilomakkeita mahdollisimman nopeasti Niskalle Keski-Eurooppaan. Belewicz oli kuitenkin kieltäytynyt, koska hän ei ollut halunnut lähettää lomakkeita velaksi vaan halusi niistä käteismaksun.¹⁸⁸ Niskan oli pakko saapua Helsinkiin, mikäli hän halusi jatkaa passikauppoja.

¹⁸⁴ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10 ja 2.11.1938, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹⁸⁵ Freedy Kekäläisen lausunto 28.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹⁸⁶ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

¹⁸⁷ Passiluettelot 1937–1939. III Ab3, Uudenmaan lääninhallitus, KA.

¹⁸⁸ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

Toinen syy oli houkutella joko Rafael tai Fredrik Joffs tiiviimmin mukaan yhteistyöhön. Niska tarvitsi avustajan, joka voisi liikkua vapaasti ja ilman epäilyksiä maasta toiseen Keski-Euroopassa. Hänen oli hyvä olla suomalainen, koska Belewicz toimitti tyhjiä passilomakkeita vain Helsingistä käsin. Tulkintani mukaan kumpi tahansa Joffsin veljeksistä soveltui Niskan mielestä hyvin kuriiriksi. He olivat Niskan vanhoja ja ennen kaikkea luotettavia tuttuja.

Niskan oli saatava Suomen-matkalle selitys, jos viranomaiset joskus siitä kiinnostuisivat. Niska järjesti tapaamisen Bromsin ja Kajanderin kanssa, ja he jatkoivat maailmanympärysmatkan suunnittelua. Ainakin Arvi Bromsin tapaamisella oli myös jonkinlainen lepyttelytarkoitus. Broms oli nimittäin kyllästynyt Niskan jatkuviin lupauksiin joko maailmanympärimatkasta tai siitä, että hän maksaisi Bromsille tämän matkaan sijoittamat rahat takaisin, mikäli purjehdus ei toteutuisi. Niska piti huolen, että tapaisi Bromsin ensimmäisenä. Näin tapahtuikin: Niskan pyynnöstä Broms oli sunnuntaina 31.7. häntä vastassa vastikään vihityllä Malmin lentokentällä. Broms ei saanut vielääkään saataviaan vaan pelkästään uusia lupauksia ja todisteita siitä, että Niskan liiketoimet luistivat erinomaisesti Keski-Euroopassa. Sanoilleen vahvikkeeksi Niska esitteli Bromsille juutalaisilta maksuina saamiaan arvoesineitä, kuten timanttisormuksia, kultakelloja ja sytyttimiä. Niska tapasi saapumisiltana myös Rafael Kajanderin. He viettivät iltaa Helsingin eri ravintoloissa ja juhlivat Niskan Suomeen saapumista ja liiketoimien sujumista.¹⁸⁹

Käsittääkseni tapaamisella ei ollut sen suurempaa merkitystä kuin pitää Broms ja Kajander tyytyväisinä. Niska oli molemmille velkaa, eikä hän halunnut ajautua kummankaan kanssa huonoihin väleihin. Niska tiesi, että molemmat heistä olivat selvillä Niskan liiketoimista Keski-Euroopassa. Hälventääkseen epäluuloja Niska lupautui maksamaan myöhemmin syksyllä Bromsille matkan Kööpenhaminan kautta Pariisiin ja Kajanderille Kööpenhaminaan¹⁹⁰.

Juutalaisten salakuljettamisen kannalta merkittävä oli tapaaminen tiistaina 2.8.1938, jolloin Niska kutsui Rafael Joffsin, Fredrik Joffsin, Axel Belewiczin, Arvi Bromsin ja Rafael

¹⁸⁹ Ilmoitus 1981/1938, Helsinki 22.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 49/38, Kerttu Ollikaisen kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

¹⁹⁰ Ilmoitus 1981/1938, Helsinki 22.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 49/38, Kerttu Ollikaisen kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

Kajanderin illalliselle ravintola Royaliin. Ravintolapöydässä Niska kertoi toiminnastaan Saksassa ja muualla Keski-Euroopassa. Hän ei peitellyt, kuinka kannattavaa väerien passien kauppaaminen sekä juutalaisten omaisuuden salakuljettaminen olivat.¹⁹¹

Illallisella Niska jatkoi uusien kumppanien värväämisyrityksiä. Hän oli Joffsin kanssa tekemänsä laivamatkan ja yhteisen Saksassa oloajan pyrkinyt saamaan jommankumman veljeksistä avustajakseen. Rafael Joffs oli kieltäytynyt tuolloin sekaantumasta enempää asiaan ja teki sen uudelleen Suomessa. Niska ei luovuttanut vaan keskittyi tällä kertaa houkuttelemaan Fredrik Joffsia kumppanikseen, missä hän lopulta onnistui. Fredrik Joffs ja Niska olivat aikaisemmin Saksassa sopineet alustavasti yhteistyöstä, koska Rafael Joffs oli alkanut näyttää empimisen merkkejä. Illallisella he päättivät lähteä mahdollisimman pian takaisin Saksaan¹⁹² ja Niska sai Fredrik Joffsista tärkeän avustajan. On todennäköistä, että juuri Helsingissä Niska ja Fredrik Joffs tekivät pitemmälle meneviä suunnitelmia, kuinka he saisivat entistä enemmän kaupaksi väärennettyjä passeja.

Aikaisemmin samana päivänä Niska oli tilannut Belewicziltä tyhjiä passilomakkeita, jotka tämä toimitti illallisen yhteydessä. Passeja oli todennäköisesti ainakin 10 kappaletta, ja Niska suoritti niistä maksun käteisellä, joka oli 2 000 markkaa (643 €). On mahdollista, että Fredrik Joffs kävi noutamassa Belewicziltä seuraavana päivänä lisää passilomakkeita. Tällä kertaa lomakkeita olisi ollut noin 10–12 kappaletta. Niskan mukaan Joffs suoritti maksun Belewiczille Niskalta saamallaan käteisellä. Maksun suuruus näistä passeista olisi ollut 1 000 Saksan markan (5 900 €) luokkaa.¹⁹³

Edellä mainitut summat ovat hämmästyttävän eri suuruisia. Lukujen epämääräisyys selittyy sillä, että osapuolet pyrkivät antamaan viranomaisille mahdollisimman niukalti, ja omalta kannalta edullisia, tietoja. Tässä nimenomaisessa tapauksessa voitaneen tehdä myös sellainen johtopäätös, että 2 000 markkaa (643 €) saattoi tarkoittaa yhden passin hintaa, kun taas

¹⁹¹ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

¹⁹² Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

¹⁹³ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938; Kuulustelupöytäkirja 49/38, Kerttu Ollikaisen kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

1 000:lla Saksan markalla (5 900 €) tarkoitettiin koko erän hintaa eli noin 10 passin kokonaisuusmaa.

Elokuun alussa Niska sai siis haltuunsa vähintään 10 tai jopa 20 uutta tyhjää passilomaketta, jotka Axel Belewicz oli tilannut Kerttu Ollikaiselta. Ollikainen anasti lomakkeet samalla tavoin kuin edellisellä kerralla.

Niska sai tyhjiä lomakkeita, mutta häntä askarrutti väärennösten tasokkuus. Passien leimaaminen uskottavilla leimoilla oli ehdottoman tärkeää. Niska oli saanut Berliinissä haltuunsa ulkomaalaisia leimasimia, mutta hän halusi myös kotimaisia. Keskiviikkona, elokuun kolmantena, Niska vietti Axel Belewiczin kanssa päivää ravintola Mikadon kabinetissa. Paikalle saapui Belewiczille ennestään tuntematon noin 35-vuotias mies, joka pyysi päästä keskustelemaan Niskan kanssa. Niska vinkkasi tulijaa siirtymään viereiseen pöytään, jossa hiljaisella äänellä käydyn juttutuokion päätteeksi mies ojensi Niskalle useita paperiin käärittyjä leimasimia. Sen jälkeen mies pian poistui. Belewicz tiedusteli Niskalta, kuka mies mahtoi olla, ja vastaus kuului arvoituksellisesti: ”Olipahan vain muuan tuttava”.¹⁹⁴

Leimasimet oli ostettu aiemmin samana päivänä leimasintehdas Sundströmiltä ja Helsingin Leimasintehdas Oy:ltä: ensi mainitulta kaksi erilaista päiväysleimasinta sekä niiden käyttöön soveltuva leimasintyyppi ja jälkimmäisestä kaksi erillistä kotikirjapainoa käsinladottavine kirjaimineen sekä yksi G-leimasin. Yhteensä leimasimet maksoivat 325 markkaa (105 €).¹⁹⁵

Samaisena päivänä Niska poikkesi noutamassa uuden ulkomaanpassinsa lääninkonttorista¹⁹⁶. Näin Niska sai Helsingin-vierailultaan uusia passilomakkeita, leimasimia, uuden yhteistyökumppanin sekä sai rauhoiteltua niitä, joille hän oli velkaa maailmanympärysmatkasta.

¹⁹⁴ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹⁹⁵ Ilmoitus 2177/1938, Helsinki 16.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Kotikirjapainolla tarkoitetaan painovälinettä, jolla voidaan tehdä pieniä painotöitä. Ensimmäisessä kotikirjapainot olivat tarkoitettu käytettäväksi erilaisissa virastoissa ja laitoksissa. G-leimasin on mekaaninen leimasin, jonka keskellä olevaa päivämäärää pystytään muuttamaan. Päivämäärän ympärillä oleva tekstiosa valmistetaan erikseen kumista ja se kiinnitetään leimasimeen pysyvästi. Tekstiosaa ei siis pysty jälkikäteen muuttamaan muutoin kuin rikkomalla leimasimen. (Ilmoitus 2177/1938, Helsinki 16.11.1938).

¹⁹⁶ Passiluettelot 1937–1939. III Ab3, Uudenmaan lääninhallitus, KA.

Niska ja Fredrik Joffs lähtivät Helsingistä 4.8.1938 Aero Oy:n reittilennolla Tukholman, Kööpenhaminan ja Berliinin kautta Prahaan. Niska piti itsellään kirjekuorellisen passeja, jotka hän oli saanut Belewicziltä illallisella. Myös Joffssilla oli suljettu paperikuori, tosin sen sisällöstä ei ole varmuutta; mahdollisesti kuoressa oli toiset kymmenen passilomaketta. Koneen vaihdon yhteydessä Berliinin lentokentällä Niska tapasi naishenkilön, joka oli mahdollisesti Marie Amtmann. Joffsin mukaan Niska luovutti naiselle toisen kirjekuorista.¹⁹⁷ Mikäli Niskan luovuttamassa kirjekuoressa oli juutalaisille tarkoitettuja Suomen ulkomaan passeja, ne oli täytynyt väärentää jo Suomessa. Sen Niska kielsi jyrkästi kaikissa yhteyksissä. Niska oli selvillä, että Suomen viranomaiset eivät olleet kovinkaan kiinnostuneita ulkomailla tehdyistä väärennöksistä. Ne eivät kuuluneet Suomen rikoslain piiriin. Asia olisi päinvastainen, mikäli lakia olisi rikottu Suomen maaperällä.

Kokonaiskuvan kannalta kyseinen tapaaminen ei olisi ollut lainkaan kummallinen, päinvastoin. Berliinissä oli suomalaisilla passeilla kova kysyntä, Niskan ensimmäisen vierailun jälkeen entistä kovempi¹⁹⁸. Kun Niska tapasi 11. tai 12. heinäkuuta ensimmäiset juutalaiset, hän ei voinut toimittaa kuin muutaman väärennetyn passin. Hyvin suurella todennäköisyydellä hän kuitenkin tuolloin otti useammalta juutalaiselta valokuvat ja henkilötiedot tulevaa väärentämistä varten. Onkin mahdollista, että Niska teki väärennökset Suomessa ja luovutti ne elokuun alussa Marie Amtmannille Tempelhoffin lentokentällä eteenpäin toimitettavaksi. Sanasta sanaan tätä ei yhdessäkään lähteessä kerrota, mutta Marie Amtmannin osuus passien jakelijana nousee tuon tuostakin esille. Näiden passien hinnat olisivat liikkuneet noin 2 500 ja 3 500 Saksan markan (14 740–20 640 €) välillä kappaleelta, hurjimpien arvioiden ollessa jopa 7000 Saksan markkaa (41 280 €).¹⁹⁹

¹⁹⁷ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; ”På flygfältet i Berlin sammanträffade Niska med en dam och överlämnade åt henne konvolutet den åhörde under färden burit i fickan”. (Kuulustelupöytäkirja 215/40, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA).

¹⁹⁸ KD 2171/684 1938, Berliini 26.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

¹⁹⁹ Ilmoitus 1705/1938, Helsinki 19.9.1938; Ilmoitus 1795/1938, Helsinki 4.10.1938; Jalmari Sinivaaran muistio Albert Amtmannin kuulusteluista 27.9.1938; KD 41/106 1.3.1939, Praha 16.2.1939 ja Amsterdam 16.2.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

Berliinistä lähtenyt kone laskeutui Prahan lentokentälle 4.8.1938 iltapäivällä hieman ennen viittä. Niska ja Joffs suuntasivat matkansa kohti keskustaa. Samana iltana tai viimeistään seuraavana päivänä Niska kohtasi toistamiseen Alfred Schapiron.²⁰⁰

Miehet tapasivat tällä kertaa Hotelli Alcronissa. Fredrik Joffs jäi viettämään yksin aikaansa kaupungille²⁰¹. Tapaamisessa olivat Niskan ja Schapiron lisäksi Albert Amtmann ja muuan Leo Wiesen -niminen juutalaismies. Wiesen oli tunnetun berliiniläisen vaatetusliikkeen omistaja ja ilmeisen varakas mies. Wiesen oli Alfred Schapiron ja Amtmannien tuttava, joka halusi pois Tšekkoslovakiasta mahdollisimman nopeasti.²⁰²

Viimeistään tällöin Niska luovutti kolme väärennettyä suomalaista passia Alfred Schapirolle. Suoria viitteitä passien hinnasta ei ole. Vaikuttaa siltä, että Niska myi Schapirolle kolme passia ja sai maksun niistä jo silloin, kun hän kuljetti valuuttaa ja arvoesineitä Kööpenhaminaan. Schapiro ja Albert Amtmann toimivat tässä yhteydessä passien välittäjinä.²⁰³

Yhden passeista Schapiro väärennytti itselleen ja toisen edellä mainitulle Leo Wiesenille. Viimeisen passin kohtalosta ei ole lähteiden pohjalta muuta tietoa, kuin että Schapiro myi sen pikaisesti 100 punnan (7 300 €) hinnasta. Wiesen puolestaan maksoi omasta passistaan jopa 7 000 Saksan markkaa (41 280 €).²⁰⁴

Sekä Schapiro että Wiesen poistuivat muutaman viikon kuluessa passien ostosta Prahasta ja Tšekkoslovakiasta. Schapiro lensi 31.8.1938 Strasbourgiin ja jatkoi sieltä Pariisiin, missä

²⁰⁰ Er.Sal. KD 325/150 27.9.1938, Praha 17.9.1938 ja Pariisi 23.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁰¹ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁰² Ilmoitus 1705/1938, Helsinki 19.9.1938; KD 2171/684 1938, Berliini 26.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁰³ Ilmoitus 1705/1938, Helsinki 19.9.1938; KD 325/150 27.9.1938, Praha 17.9.1938 ja Pariisi 23.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁰⁴ Ilmoitus 1705/1938, Helsinki 19.9.1938; KD 325/150 27.9.1938, Praha 17.9.1938 ja Pariisi 23.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Wiesenin tapaus on sikäli ristiriitainen ja jää osittain vaille ratkaisua, että olemassa olevien lähteiden perusteella on mahdotonta kertoa, kenelle Wiesen maksoi summan. Niska kertoo itse myyneensä passin Schapiron kautta Wiesenille, Ulkoasiainministeriön kirjeessä puolestaan sanotaan myyjän olleen Schapiro, ja Prahan lähetystön asiainhoitaja kertoo myyjän olleen Marie Amtmann. (Ilmoitus 1705/1938, Helsinki 19.9.1938; KD 325/150 27.9.1938, Praha 17.9.1938 ja Pariisi 23.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA).

hänen veljensä asui. Perillä hän asettui hotelli Scribeen. Rajan ylitys ja ilmoittautuminen viranomaisille sujui hyvin, eikä passin aitoutta epäilty. Kohtalokkaaksi Schapiron muodostui passien myyminen. Suomen Prahan lähetystöön saapui syyskuun puolivälissä Betty Kohn -niminen juutalaisnainen, joka ilmiantoi Schapiron väärin passien kauppaamisesta. Hän kertoi, että Schapiro oli tavoitettavissa Pariisista. Ilmoituksen pohjalta Suomen viranomaiset pyysivät Schapiron saapumaan Pariisiin lähetystöön, missä passia tutkittiin tarkemmin. Lähetystön henkilöstö pyysi muun muassa virka-apua Suomesta. Tarkastuksessa havaittiin, että passi oli väärä, ja Pariisin poliisi pidätti Schapiron lauantaina 24.9.1938. Ranskan poliisin kuulusteluissa Schapiro kertoi ostaneensa passin Niskalta. Antamiaan tietoja ja 20 000 frangin (10 000 €) takuita vastaan hänet kuitenkin päästettiin vapaaksi odottamaan oikeudenkäyntiä marraskuun alkupuolella.²⁰⁵ Schapiron myöhemmistä liikkeistä ei ole kotimaisten arkistoiden valossa tarkempaa tietoa.

Leo Wiesenin liikkeistä ei tiedetä paljoa. Prahasta hän lähti ilmeisen nopeasti ja päätyi Lontooseen.²⁰⁶ Hänelle kävi paremmin kuin monelle muulle. Iso-Britannia säilyi miehittämättömänä koko toisen maailmansodan ajan, joten Wiesen mitä todennäköisimmin selvisi Natsi-Saksan vainoilta hengissä.

Niska oli tietoinen juutalaisten alati heikkenevästä asemasta Saksan hallinnoimilla alueilla sekä siitä, että Saksan seuraava todennäköinen miehityskohde oli Tšekkoslovakia. Niska myös tiesi, että kaikki juutalaiset eivät olleet ilmoittaneet omaisuudestaan Saksan viranomaisille; eivät varsinkaan ne, jotka tiesivät menettävänsä ilmoituksella eniten, eli varakkaimmat juutalaiset. Hän saattoi siis olettaa, että vielä Saksassa oleskelevilla varakkailta juutalaisilla oli suurehkoja omaisuuksia kotonaan ja että niihin oli mahdollista päästä kiinni.

²⁰⁵ Ilmoitus 1705/1938, Helsinki 19.9.1938; KD 325/150 27.9.1938, Praha 17.9.1938 ja Pariisi 23.9.1938; KD 344/152 7.10.1938, Pariisi 28.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁰⁶ Ilmoitus 1705/1938, Helsinki 19.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; ”14.10. kävi Erich Goldstein – seurassaan hra Valtakari – virastolla ilmoittamassa, että lähtee samana päivänä Lontooseen. Palaa kahden viikon kuluttua ja tuo tullessaan tiedot Leo Wiesenin passista.” (Jalmari Sinivaaran kirjoittama 15.10.1938 päiväty tiedote Valpon päällikkö Paavo Säipälle, sekä passitoimiston päällikkö Aarne Koverolle. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA).

3.3. Passien väärentämisen jalo taito

Kuinka Niska onnistui laadukkaasti väärentämään passeja juutalaisille? Hän ei ollut ammattilainen väärentäjä, mutta passeissa ei ollut silmin havaittavaa vikaa, vaan ne kelpasivat maiden rajoilla siinä missä muutkin passit. Tyhjien passilomakkeiden saaminen ei tuottanut Niskalle ongelmia, vaan suuremman haasteen aiheutti passien retusoiminen uskottavalla tavalla. Konkreettisimman ongelman muodostivat passien leimat. Leimojen tehtävä oli todistaa, että kyseisen asiakirjan oli myöntänyt siitä ilmenevä taho. Kun leimasimet olivat ainoastaan viranomaisten saatavilla, ne todistivat myös asiakirjan aitouden.

Niska ymmärsi jo alkuvaiheessa, että hänellä ei ollut mahdollisuutta väärentää – ainakaan uskottavasti – passilomakkeita, joissa ei olisi ollut yhtään virallista leimaa valmiina. Kun Ollikaisen osallistuminen oli sovittu, Niska varmisti, että saisi passilomakkeet osittain täytettyinä haltuunsa. Se osoittautui helpoksi. Lääninkonttorissa oli tapana leimata ennakkoon ulkomaan passeja ennen kuin tiedettiin, kenelle ne luovutettaisiin²⁰⁷. Toimintatapa oletettavasti nopeutti passien käsittelyaikoja.

Tämä tarkoitti, että Ollikainen tarkasti, että kaikissa anastamissaan passilomakkeissa oli sovitut viralliset leimat asianmukaisilla paikoillaan. Passeissa tuli olla ”Uudenmaan lääninhallitus” -leimat viidellä eri kielellä, kaksikieliset ”Lääninhallituksen puolesta” ja ”Ylimääräinen esittelijä” -leimat sekä ”Tämä passi ei kelpaa Venäjälle matkustamiseen” -leima, joka myös oli viidellä eri kielellä. Lisäksi passeissa tuli olla Uudenmaan läänin pyöreä vaakunamallinen leima. Viimemainittu leima oli tärkeä, koska täsmälleen samanlaisella leimasimella varmistettiin passinmyöntäjän allekirjoitus ja valokuva oikeiksi.²⁰⁸ Tuon pyöreän sinettileiman pohjalta Niska teetätti vastaavanlaisen väärennetyn leimasimen itselleen, jotta pystyi leimaamaan valokuvat uskottavasti.

Sen lisäksi että Ollikainen varasti tyhjiä passilomakkeita, hän informoi Niskaa, kuinka passeja valmistettiin lääninkonttorissa. Se osoittaa, että Niska pyrki salakuljettamaan ihmisiä

²⁰⁷ Kerttu Ollikaisen lausunto Helsingin raastuvanoikeudessa 12.7.1939. Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston rikosasiain asiakirjavihko N:o 28 1939. Cb III 367, Helsingin raastuvanoikeus, KA.

²⁰⁸ Freedy Kekäläisen lausunnot 28.11.1938 ja 6.7.1939; Ilmoitus 2177/1938, Helsinki 16.11.1938; KD 817/1869 22.11.1938, rikostutkimuskeskuksen lausunto, Helsinki 21.11.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Algot Niskan ulkomaanpassi numero 4717 vuodelta 1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

suunnitelmallisesti, ei hetken mielihoiteesta. Valmisteluita myöten Niska pyrki tekemään asiat huolellisesti ja turhia riskejä karttaen varsinkin silloin, kun oltiin Suomessa.

Ollikaiselta saama apu oli Niskalle tärkeää ja helpotti toimintaa. Avusta huolimatta Niskan oli itse väärennettävä tyhjiksi jääneet kohdat passeihin. Yksinkertaisimmillaan väärentäminen oli sitä, että Niska kiinnitti juutalaisilta saamansa valokuvat niille varatuille kohdille ja täydensi heidän henkilötietonsa sekä tuntomerkkinsä.²⁰⁹

Passeissa olevat leimamerkit Niska osti itse avustajiensa välityksellä. Hän osti alkukesästä 1938 Aleksanterinkadulta olleesta liikkeestä leimamerkkejä ja ”Mitätön”-leimasimen, jolla estettiin leimamerkkien uudelleen käyttäminen.²¹⁰

Teknisesti vaikeampaa oli väärentää passien puuttuvat leimat sekä varustaa passit uskottavilla maahantulo- ja maastapoistumisleimauksilla. Näkyvin, ja siten tärkein, leima passissa oli valokuvan vahvistava lääninhallituksen pyöreä niin sanottu sinettileima. Koska sitä ei ollut mahdollisuutta saada, Niska joutui turvautumaan väärennökseen.

Sitä, mistä ja miten Niska sai väärennetyn sinettileimasimen, ei ole selvitettävissä. Sellainen hänellä kuitenkin oli²¹¹. Mahdollista on, että Niska teetätti leimasimen Saksassa olleessaan ulkomaalaisella väärentäjällä samassa yhteydessä kuin hän väärensi ensimmäiset passinsa Robert Griesille kuukausi aikaisemmin Berliinissä.²¹²

Toinen mahdollinen väärentäjä oli joku Joffisien veljeksistä. Rafael ja Fredrik Joffsilla oli 6 veljestä. Henrik Joffs oli konemestari, joka työskenteli metallityömiehenä. Hän asui Korkeavuorenkatu 3:ssa, jonne Broms sanoi vieneensä oman passinsa Niskan pyynnöstä –

²⁰⁹ Freedy Kekäläisen lausunnot 28.11.1938 ja 6.7.1939; Ilmoitus 2177/1938, Helsinki 16.11.1938; KD 817/1869 22.11.1938, rikostutkimuskeskuksen lausunto, Helsinki 21.11.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 12–16.

²¹⁰ Freedy Kekäläisen lausunnot 28.11.1938 ja 6.7.1939; KD 817/1869 22.11.1938, rikostutkimuskeskuksen lausunto, Helsinki 21.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²¹¹ Freedy Kekäläisen lausunnot 28.11.1938 ja 6.7.1939; Ilmoitus 2177/1938, Helsinki 16.11.1938; KD 817/1869 22.11.1938, rikostutkimuskeskuksen lausunto, Helsinki 21.11.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²¹² Freedy Kekäläisen lausunnot 28.11.1938 ja 6.7.1939; KD 817/1869 22.11.1938, rikostutkimuskeskuksen lausunto, Helsinki 21.11.1938; Er.Sal. KD 28/36 29.10.1938, Berliini 21.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 14.

mahdollisesti sen vuoksi, että passista voitaisiin kopioida ulkomaisten leimojen mallia, joita siihen oli kertynyt Bromsin matkustellessa.²¹³

Arvi Broms tuntui olevan hyvin selvillä Niskan puuhista. Lokakuussa Valpon kuulusteluissa hän kertoi, että Niskalla oli hallussaan väärennety Uudenmaan läänin pyöreä sinettileimasin, jolla leimattiin valokuva ja allekirjoitus, sekä leimasimia, joilla pystyttiin leimaamaan erinäisiä tulo- ja lähtöpäiväleimauksia passeihin. Bromsin arvion mukaan leimasimet olisi valmistanut jonkun Joffsin veljenpoika.²¹⁴

Maaliskuun 18. päivänä 1939 Rafael ja Linnea Joffsin kotona tehdyssä kotietsinnässä löytyi raskauttavaa aineistoa mahdollisista leimaväärennöksistä. Rouva Joffs oli yrittänyt piilottaa vaatteisiinsa muistilehtiön sivuja sekä valkoisen paperiliuskan, johon oli jäljennetty selkeästi leimasin.²¹⁵

Muistilehtiöstä takavarikoidussa sivussa oli myös väärennöksiin ja passeihin liittyvää tekstiä. Enimmäkseen ne olivat muistiinpanoja ja laskelmia erilaisista kulueristä. Muistiinpanoissa esiintyy useasti ruotsinkieliset sanat ”stämp” (suom. leima) ja ”pass” (suom. passi). Sanojen perään oli merkitty erilaisia rahasummia.²¹⁶ Ostamallaan kotikirjapainoilla ja päiväysleimasimilla hän leimasi jokaisen asiakkaan passiin kuvitteellisen matkustushistorian.²¹⁷ Matkustushistorian luominen oli pakollista, koska Niska myi passit Saksassa, Tšekkoslovakiassa ja Hollannissa. Passien mukaan matkustajat olivat suomalaisia, joten luonnollisinta oli, että he olivat lähteneet matkustamaan alunperin sieltä.²¹⁸

²¹³ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938, Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²¹⁴ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²¹⁵ Kuulustelupöytäkirja 25/39, Rafael Joffsin kuulustelu 18.3.1939; Pöytäkirja Rafael ja Linnea Joffsin kotona toimitetusta kotietsinnästä 18.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Jäljennöksestä erottui kirjaimet NGL SVENSKABE, jonka Valpon etsivä Nils Håkansson yhdisti tarkoittamaan sanoja Kungliga Svenska Beskickningen eli Ruotsin kuninkaallinen lähetystö. Väärennös liittyy Niskan itselleen väärentämään ruotsinmaalaiseen passin kevättalvella 1939. (Pöytäkirja Rafael ja Linnea Joffsin kotona toimitetusta kotietsinnästä 18.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA).

²¹⁶ Kuulustelupöytäkirja 25/39, Rafael Joffsin kuulustelu 18.3.1939; Pöytäkirja Rafael ja Linnea Joffsin kotona toimitetusta kotietsinnästä 18.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²¹⁷ Freedy Kekäläisen lausunnot 28.11.1938 ja 6.7.1939; KD 817/1869 22.11.1938, rikostutkimuskeskuksen lausunto, Helsinki 21.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40; Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA s. 4–5; Niska 1953, 13–14.

²¹⁸ Selkeänä esimerkkinä matkustushistorian luomisesta toimii Alfred Schapiron passi, jonka leimausten mukaan hän matkusti Helsingistä 9.7.1938 ja saapui Kööpenhaminaan 11.7.1938. Seuraavaksi Schapiro poistui Tanskasta Gjedserin kautta 22.7.1938 ja saapui Prahaan 23.7.1938. Edellä mainitut leimaukset olivat Niskan väärentämiä. Yksi erikoisuus kuitenkin pistää leimoista silmään. Helsingin ja Kööpenhaminan välisen matkan kesto oli mahdollinen ja selittyisi sillä, että se olisi tehty laivalla. Gjedserin ja Prahan välinen matka olisi puolestaan ollut mahdollinen ainoastaan lentäen. Maitse matkustettaessa leimoja olisi pitänyt olla useampia:

Vaikka Niskan itsensä kertomiin seikkoihin on suhtauduttava lähdekriittisesti, tässä tapauksessa hänen puheissaan todennäköisesti piilee totuuden siemen. Niskalla täytyi olla mahdollisuus väärentää passeja siten, että niiden välittämä kuva oli uskottava. Uskottavan reitin rakentamiseen Niska tarvitsi myös muunlaisia leimasimia kuin pelkästään ne, joilla hän leimasi Suomesta lähtöajankohdan ja mahdollisen paluun. Passien uskottavuutta lisätäkseen Niska varusti osan passeista myös Saksan rajaviranomaisten ”Grenzbescheinigung”-merkinnän antamisesta, joka oli viranomaistodistus maahan tuoduista valuutoista²¹⁹. Todennäköisesti väärennöksen oli tarkoitus suojella niitä juutalaisia, jotka halusivat viedä valuuttaa Saksasta.

Myös Valpon asiantuntija Freedy Kekäläinen tuntui ottavan tämän seikan huomioon. Hän mainitsee lausunnoissaan pitävänsä täysin varmana sitä, että Suomeen tuloleimat ja Suomesta lähtöleimat olivat väärennetyjä mutta ulkomaalaisista vastaavista leimoista hän ei voinut sanoa mitään varmaa, koska häneltä puuttuivat niiden alkuperäismallit.²²⁰

Niska sai tilauksen yhteydessä valokuvat sekä tarvitsemansa informaation. Väärennökset hän teki itse. Niska kiinnitti passeihin valokuvat ja leimasi ne väärennetyllä leimasimella. Sen jälkeen hän täytti omakätisesti henkilötieto-osiot sekä passin numerot ja voimassaoloajat. Hän kirjoitti eri henkilöiden tuntomerkit niille varatuille paikoille. Hän viimeisteli väärennökset leimaamalla jokaiselle henkilölle kuvitteellisen siihenastisen matkustusreitit sekä lopulta väärensi Uudenmaan läänin lääninhallituksen esittelijän Aarne Latun nimikirjoituksen passin seitsemännelle sisäsivulle, jonka päälle hän löi väärennetyn sinettileiman.²²¹

esimerkiksi tulo- ja lähtöleimat Saksassa sekä tuloleima Tšekkoslovakian rajalla, ei suinkaan Prahassa. Lisäksi Gjedser on tunnettu ainoastaan satamakaupunkina, mistä pääsee kätevästi Saksaan. Lentokenttää siellä ei mitään ilmeisemmin edes ole ollut. Ainoaksi selitykseksi jääneekin inhimillinen erehdys: Niska ei tullut ajatelleeksi asiaa tarkemmin. Toisaalta ajatteleamattomuudesta ei parane syyttää yksistään Niskaa, sillä kyseisellä passilla Schapiro matkusti ongelmitta Prahasta Strassburgiin. Leimojen mukaan, jotka ovat tällä kertaa aitoja, Schapiro poistui Tšekkoslovakiasta lentäen Prahan kentältä 31.8.1938 ja saapui Strassburgiin tuloleiman mukaisesti samaisena päivänä. (KD 325/150 27.9.1938, Praha 17.9.1938 ja Pariisi 23.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA).

²¹⁹ KD 2171/684 26.10.1938, Berliini 26.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²²⁰ Freedy Kekäläisen lausunnot 28.11.1938 ja 6.7.1939; KD 817/1869 22.11.1938, rikostutkimuskeskuksen lausunto, Helsinki 21.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²²¹ Freedy Kekäläisen lausunnot 28.11.1938 ja 6.7.1939; KD 817/1869 22.11.1938, rikostutkimuskeskuksen lausunto, Helsinki 21.11.1938; KD 2171/684 26.10.1938, Berliini 26.10.1938; KD 41/106 13.3.1939, Praha 3.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

3.4. Suomen kansalaisia ja lähetystövirkailijoita

Schapiron ja Wiesenin jälkeen Niska kohtasi Prahassa Richard Neumannin elokuun alkupäivinä, todennäköisesti kuudes tai seitsemäs päivä. Neumann oli syntynyt Wienissä 2.6.1893 ja oli ammatiltaan kauppaedustaja. Prahaan hän oli tullut jo aiemmin omalla itävaltalaisella passillaan.²²²

Neumannille Niska uskotteli olevansa läheisissä suhteissa Suomen viranomaisiin ja saavansa näiden suhteiden avulla järjestettyä hänelle ei pelkästään suomalaista passia vaan lisäksi Suomen kansalaisuuden. Neumannin oli mahdotonta kieltäytyä tarjouksesta, ja hän päätyi ostamaan Niskalta yhden väärennetyn passin.²²³ Vaikka kauppahintaa ei voida varmistaa olemassa olevista lähteistä, rahaa Niska kuitenkin Neumanniltakin sai. Omien sanojensa mukaan Neumann antoi Niskalle 50 000 Tšekkoslovakian kruunua (25 900 €) ja 300 Englannin puntaa (21 900 €) kuljetettavaksi kööpenhaminalaiseen pankkiin. Niskan palkkion osuus summasta oli 11 000 kruunua (5 700 €)²²⁴.

Tällä kertaa Niska ei lähtenyt itse Kööpenhaminaan vaan lähetti sinne Fredrik Joffsin. Joffs oli Kööpenhaminassa viimeistään 12. elokuuta, jolloin hän postitti Niskan pyynnöstä 1 000 Saksan markkaa (5 900 €) Sven Pehrmanille Helsinkiin. Pehrman oli lupautunut hoitamaan Niskan raha-asioita tämän ollessa poissa Suomesta.²²⁵ Tämän esimerkin valossa vaikuttaisi siltä, että Niska junaili juutalaisten omaisuutta samalla ulkomaille, kun myi näille väärennettyjä passeja. Tuntuisi järjettömältä, että Niska olisi lähettänyt Joffsin matkustamaan halki Euroopan pelkästään toimittaakseen 1 000 Saksan markkaa (5 900 €) Suomeen. On oletettavaa, että Joffs kuljetti mukanaan myös Neumannin omaisuutta Kööpenhaminaan.

Richard Neumannin ja Niskan yhteistyö ei loppunut yhteen passiin. Neumann otti elokuussa uudelleen yhteyttä Niskaan ja ilmoitti, että hänen kaksi tuttavaansa tarvitsisivat suomalaiset passit. Henkilöt olivat pariskunta Arthur ja Hedvig Stern. Sternit olivat alkuperältään

²²² KD 41/106 13.3.1939, Praha 3.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²²³ KD 41/106 13.3.1939, Praha 3.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²²⁴ KD 41/106 13.3.1939, Praha 3.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²²⁵ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938, Sven Pehrmanin kuulustelu 3.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

saksalaisia mutta muuttivat vuoden 1937 helmikuussa Prahaan lähinnä Arthur Sternin työhaun vuoksi. Töitä hän sai Prahasta Anglo-Continental Buying Agency Ltd. -nimisestä yrityksestä, jonka varajohtajana hän toimi edelleen elokuussa 1938.²²⁶

Sternit olivat kuulleet Neumannilta, että myös heidän olisi mahdollista saada Suomen kansalaisuus ja suomalaiset ulkomaanpassit. Niska sai kaksi uutta asiakasta. Sternit toimittivat Neumannille tuntomerkkinsä, henkilötietonsa, valokuvansa sekä 30 000 Tšekkoslovakian kruunua (15 550 €) käteistä.²²⁷ Rahasumma meni osin Neumannille, osin Niskalle.

Muutaman päivän kuluttua Sternit saivat passinsa ja kuvitteelliset kansalaisuutensa Neumannilta. Niskaa he eivät tavanneet henkilökohtaisesti. Neumann kertoi pariskunnalle, että passit olivat ehdottomasti oikeita ja ne kelpaisivat pidennettäviksi viiden vuoden kuluttua missä tahansa Suomen lähetystössä.²²⁸

Passit eivät kuitenkaan auttaneet Arthut ja Hedvig Sterniä pakenemaan natsien vainoilta. Suur-Saksaa vauhdilla rakentava diktaattori painosti länsimaat polvilleen Münchenin kokouksessa 29.–30. päivänä syyskuuta 1938. Allekirjoitetun sopimuksen mukaan sudeettialueet liitettiin Saksaan vuoden loppuun mennessä.²²⁹ Länsimaiden pettymykseksi tämä ei Hitlerille riittänyt, vaan Saksan joukot miehittivät Tšekkoslovakian kokonaisuudessaan 15.3.1939. Laukaustakaan ei tähän mennessä ollut ammuttu.²³⁰

Sternit luottivat liikaa suomalaisten passiensa voimaan. Kansallissosialistien uhka ei saanut heitä lähtemään ajoissa liikkeelle, vaikka uhkakuvat olivat nähtävillä. Prahan poliisi pideätti Sternit 13.2.1939. Kotietsinnässä pariskunnalta löydettiin suomalaisten passien lisäksi heidän alkuperäiset saksalaiset passinsa, joihin he olivat käyneet hakemassa joulukuussa 1938 Saksan lähetystöstä juutalaisuuden merkiksi kiinnitetyn punaisen J-kirjaimen.²³¹ Sternien jäljet päättyvät 3.3.1939 päivättyyn Suomen Prahan lähetystön kanslia-apulaisen kirjeeseen ulkoasiainministeriölle. Kirjeessä ilmoitetaan Sternien suomalaisista passeista ja pariskunnan pidätyksestä.

²²⁶ KD 41/106 13.3.1939, Praha 3.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²²⁷ KD 41/106 13.3.1939, Praha 3.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²²⁸ KD 41/106 13.3.1939, Praha 3.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²²⁹ Shirer 1962, 476–491.

²³⁰ Shirer 1962, 512–514.

²³¹ KD 41/106 13.3.1939, Praha 3.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

Richard Neumannille näyttää käyneen paljon paremmin. Hänet etsintäkuulutettiin vuoden 1939 alussa syytettynä väärennettyjen passien kauppaamisesta, mutta hän oli ehtinyt siihen mennessä poistua maasta. Neumann matkusti todennäköisesti jo syksyllä 1938 Prahasta Lontooseen.²³²

Sternien ja Neumannin tapausten jälkeen Niska oli valmis lähtemään Prahasta. Hän matkusti samalla viikolla Berliiniin, missä majoittui entuudestaan tuttuun Rosa Stössinger -pensionaattiin Wilmersdorfissa. Fredrik Joffs matkusti Niskan kanssa samaa matkaa, mistä hän jatkoi pian Niskan rahalähetyksen kera Kööpenhaminaan. Miehet eivät majoittuneet samaan majapaikkaan, sillä Joffs otti huoneen Chilcoat-nimisestä täysihoitolasta, joka sijaitsi kävelymatkan päässä Niskan pensionaatista.²³³

Palattuaan Berliiniin Niska tapasi Robert Griesin. Etsintäkuulutus varjosti Griesin elämää, ja Gestapo alkoi olla pelottavan kiinnostunut hänen liikkeistään. Gries pyysi Niskaa saattamaan itsensä rajan yli Tšekkoslovakian puolelle mahdollisimman pikaisesti. Vaikka Gries vaikutti hermostuneelta ja olisi mieluiten matkustanut saman tien, Niska ei ollut halukas lähtemään vielä muutamaan päivään takaisin kohti Prahaa. He sopivat matkustusajankohdan seuraavan viikon maanantaiaamuksi 15.8.1938.²³⁴

Niska varasi itselleen Berliinissä muutaman päivän aikaa väärentääkseen passit Laschin perheelle. Perheeseen kuului Fritz J. Lasch (s. 4.8.1892), rouva Basjo Beila Lasch (os. Sudarsky s. 25.4.1897) sekä heidän poikansa Heinz Lasch (s. 5.5.1924). Fritz Lasch oli syntyjään Berliinistä, missä hän edelleen elokuussa 1938 asui. Hän oli omistanut aikaisemmin hansikastehtaan J. Lasch & Sohn, ja tehtailija Lasch tunnettiin Berliinissä hyvin varakkaana henkilönä. Hänen vaimonsa oli kotoisin Liettuasta, Wirballenin kaupungista, joka sijaitsi Kaunasin ja Königsbergin välisen maantien varrella, lähellä silloista Saksan rajaa.²³⁵

Laschit ovat erityistapaus Niskan asiakkaiden joukossa. Heidän kohdallaan käy selvästi ilmi ne vaikeudet, joita juutalaiset saattoivat kohdata tulevissa kohdemaissaan. Juutalaiset eivät

²³² KD 41/106 13.3.1939, Praha 3.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²³³ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²³⁴ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 38–43.

²³⁵ KD 811/1485, Helsinki 7.7.1939; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 81–82.

voineet tuudittautua turvallisuuden tunteeseen Saksankaan ulkopuolella. Niska ja Fritz Lasch tapasivat ensimmäisen kerran berliiniläisessä oluttuvassa 10. tai 11. elokuuta. Tapaamisen oli järjestynyt eräs Laschin tuttava, ja mukana oli mitä ilmeisimmin myös Fredrik Joffs. Suomalaiset esittelivät itsensä Suomen Berliinin lähetystön virkailijoiksi ja kertoivat voivansa järjestää koko perheelle suomalaiset passit sekä Suomen kansalaisuudet, mikäli Lascheilla olisi riittävästi rahaa. Varakkaita Laschit tuntuivat olevan, sillä he maksoivat kolmesta passista yhteensä vähintään 6 000 Saksan markkaa (35 380 €). Niska itse kertoo saaneensa heiltä 10 500 Saksan markkaa (61 920 €) suorituksena passeista ja rahankuljetuksista ulkomaille, tosin kyseisestä rahankuljetuksesta ei ole olemassa myöhempiä viitteitä.²³⁶

Vaikka Niska onnistui vakuuttamaan Laschit siitä, että passit olivat aitoja, perhe varustettiin matkaan ylimääräisten ohjeiden kera, mikäli ongelmia viranomaisten kanssa ilmenisi. Lascheille keksittiin tekaistu henkilöhistoria ja selitys siitä, kuinka he olivat saaneet passit sekä Suomen kansalaisuuden²³⁷, joiden tarkoituksena oli vahvistaa tarinaa heidän suomalaisuudestaan. On myös mahdollista, että Lasch sai ohjeet Niskalta vasta lokakuussa Amsterdamissa, jolloin he tapasivat uudemman kerran²³⁸ ja jolloin ainakin Niskalle oli selvinnyt viranomaisten pääseminen heidän kannoilleen.

Väärennettyjen passien ansioista Laschit pääsivät pois Saksasta ja matkustivat Amsterdamin kautta Pariisiin syksyllä 1938.²³⁹ Ranskan viranomaiset olivat kuitenkin tietoisia jo

²³⁶ KD 2171/684 26.10.1938, Berliini 26.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; KD 811/1485, Helsinki 7.7.1939; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 81–82.

²³⁷ KD 2171/684 26.10.1938, Berliini 26.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; KD 811/1485 7.7.1939, Helsinki 7.7.1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska kehotti Laschia turvautumaan ongelmatilanteissa peitetarina. Peitetarinan mukaan hänen isänsä oli viipurilainen kauppias, joka oli harjoittanut tointaan vuosisadan alusta saakka. Sepitetty isä, Emil Juliuksenpoika Lasch, oli ollut Suomen kansalainen. Näin myös Fritz Lasch perheineen olisi oikeutettuja saamaan Suomen kansalaisuudet. Tarinan oikeellisuutta vahvistamaan Laschit väärennyttivät otteen kirkonkirjoista, todistuksen Fritz Laschin isän osallistumisesta Venäjän Japanin vastaiseen sotaan vuonna 1905 sekä Fritz Laschin kastetodistuksen. Niska ohjeisti Lascheja kertomaan, että he olisivat lentäneet Helsinkiin hakemaan passinsa syksyllä 1938 ja majoittuneet tuolloin hotelli Grandiin. Tarinan mukaan Helsingissä ollessaan he olisivat luovuttaneet isänsä henkilöilytodistukset ja kansalaisuuden hakemista varten täytetyt kaavakkeet heitä avustaneelle virkailija Joffelle, joka puolestaan oli toimittanut heille suomalaiset passit. Tarinaa sepittämässä on ollut henkilö, joka on tiennyt yksityiskohtia Suomesta ja Suomen historiasta, joten on vaikea uskoa, että Lasch olisi yksin pystynyt siihen. Vaikuttaa hyvin mahdolliselta, että tarinan kehittelijä olisi ollut Algot Niska. Asiakirjojen mukaan hän oli Fredrik Joffsin ohella ainoa suomalainen, jonka Laschit tapasivat. (KD 811/1485 7.7.1939, Helsinki 7.7.1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA).

²³⁸ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²³⁹ KD 2171/684 26.10.1938, Berliini 26.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; KD 811/1485 7.7.1939, Helsinki 7.7.1939; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 81–82.

syyskuussa 1938, että Ranskassa saattoi oleskella juutalaisemigrantteja väärennettyjen suomalaisten passien turvin. Epäilyn pohjalta myös Alfred Schapiroa oli kuulusteltu ja hänet oli lopulta pidätetty Pariisissa.²⁴⁰ Tieto siitä, että suomalainen passi ei välttämättä takaisi Ranskassa vapautta, saavutti myös Laschin perheen.

Ranskassa ongelmia aiheutti ennen kaikkea se, ettei Suomella ja Ranskalla ollut molemminpuoleista viisumivapaussopimusta. Suomi oli vapauttanut yksipuolisesti ranskalaiset viisuminkäyttöpakosta määrääjoittain vuodesta 1935 lähtien. Ranska ei halunnut virallisesti suostua samaan Suomen kansalaisten kohdalla.²⁴¹ Näin ollen sopimus helpotti vain ranskalaisia. Mikäli suomalaiset halusivat matkustaa Ranskaan, heidän tuli edelleen hakea viisumi sitä varten Ranskan edustustosta.

Vaikuttaa siltä, että ainakin Schapiro ja Laschit matkustivat suomalaisilla passeillaan Ranskaan viseeraamatta passejaan Ranskan viranomaisilla. Katsottiinko tuolloin suomalaisilla passeilla matkustavia läpi sormien vai mistä oli kysymys? Tullimiesten hyvämielisyyden lisäksi on olemassa toinen vaihtoehto, mikä selittäisi henkilöiden pääsemisen Ranskaan. Tukea tälle ajatukselle antaa Arvi Broms, joka päätteli kuulusteluissaan 19.10.1938 Niskan väärentäneen passeihin myös joitakin ulkomaalaisia leimoja:

”...sillä jo aikaisemmin oli Niska Helsingissä puhelimitse tiedustellut kuulusteltavalta, onko tämän vanhassa passissa joitakin ranskalaisia tulo- ja lähtöleimoja, ja saatuaan myöntävän vastauksen, pyytänyt, että kuulusteltava toimittaisi passin suljetussa kirjekuoressa Korkeavuorenkadun N:ossa 3 sijaitsevaan asuntoon, jossa asuu joku Joffsin veljeksistä...”²⁴²

Vaikuttaa mahdolliselta, että Niska väärensi ranskalaisen viisumileiman niihin passeihin, joiden kantajat ilmoittivat pyrkivänsä Ranskaan. Muuten on hyvin vaikea löytää uskottavaa selitystä sille, että juutalaisia päätyi Ranskaan kohtaamatta mainittavia vastoinkäymisiä rajalla. Heidän ongelmansa alkoivat vasta myöhemmin.

²⁴⁰ KD 344/152 7.10.1938, Pariisi 28.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁴¹ Suomen asetuskokoelmat 1935–1938. Asetukset 265/1935, 138/1936, 19/1937, 40/1938 ja 475/1938.

²⁴² Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938. Amp EK-Valpo I, KA. Kirjoitusvirheet alkuperäisessä tekstissä.

Laschit ajautuivat ajallaan ongelmiin Ranskassa. He elivät huomaamatonta ja normaalia elämää huhtikuun 1939 alkuun saakka. Silloin tapahtui jotakin, mikä sai Fritz Laschin hankkimaan lisää väärennöksiä heidän suomalaisten passiensa tueksi. Mahdollisesti viisumien voimassaoloaika päättyi, tai heillä oli muita ongelmia ranskalaisviranomaisten kanssa.

Aivan huhtikuun alussa Fritz Lasch toimitti eräälle ranskalaiselle kielenkääntäjälle joukon Venäjäksi kirjoitettuja asiakirjoja suomeksi käännettäväksi. Laschien epäonneksi kääntäjä toimitti asiakirjat Suomen lähetystöön käännettäviksi, ja Laschin perheeseen alettiin kiinnittää huomiota. Kaikesta huolimatta lähetystö käänsi paperit eli aikaisemmin mainitut väärennökset kirkonkirjasta, todistuksesta sotaan osallistumisesta ja kastetodistuksesta. Huhtikuun puolenvälin tienoilla Lasch saapui Suomen Pariisin lähetystöön selvittämään henkilöllisyyttään, todennäköisesti kutsuttuna. Fritz Lasch kertoi sovitun peitetarinansa, jota ei ilmeisimmin uskottu, koska lähetystö pyysi Valpolta virka-apua. Valpon asiantuntija Freedy Kekäläisen tuomio oli tyly: hän ampui Laschin väitteet yksi kerrallaan alas.²⁴³ Valtiollisen poliisin apulaispäällikön Bruno S. Aaltosen kirjoittama saatekirje ei myöskään jättänyt mitään arvailujen varaan:

”...Viitataan vielä tähän kirjelmään myöhemmin sisällytettävään esittelijä Kekäläisen uuteen lausuntoon asiasta. Näiden nojalla voidaan varmuudella päätellä, että Laschien passit ovat Algot Niskan väärentämiä...”²⁴⁴

Todennäköisesti Suomesta informoitiin parhaan mukaan Pariisin kollegoita, ja Laschit joutuivat vastaamaan teoistaan Ranskan viranomaisille. Perheen myöhemmistä vaiheista ei löydy tarkempia tietoja. Ainoastaan Fritz Laschin viimeisiä liikkeitä kyetään hahmottamaan. Saksan miehitettyä Ranskan kesäkuussa 1940 Pariisin Drancyyn perustettiin siirtoleiri Ranskassa asuvalle ei-toivotulle väestölle. Fritz Lasch suljettiin kyseiseen leiriin. Marraskuun 11. päivänä vuonna 1942 Lasch komennettiin nousemaan junaan numero 45, joka kulki kohti itää. Hän oli täyttänyt juuri 50 vuotta. Junan pääteasemana oli Auswitchin keskitysleiri.

²⁴³ Freedy Kekäläisen lausunto 6.7.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Hmp. KD 811/1485 7.7.1939, Helsinki 7.7.1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁴⁴ Freedy Kekäläisen lausunto 6.7.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Hmp. KD 811/1485 7.7.1939, Helsinki 7.7.1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

Jostakin syystä hänet lähetettiin vielä samassa kuussa Riikaan, missä hän kohtasi loppunsa holokaustin uhrina.²⁴⁵

Väärennetyillä suomalaisilla passeilla matkustaneiden ongelmien syynä oli tavallisesti ulkopuolisen suorittama ilmianto, kuten Schapiron kohdalla, tai mahdollisesti oleskeluluvan päättyminen, jolloin väärennetyn passin haltija joutui menemään lähetystöön saadakseen luvalla jatkoa. Tällöin väärennöksen paljastumisen riski kasvoi oleellisesti, varsinkin kun viranomaiset olivat koko ajan paremmin selvillä väärennetyistä suomalaisista passeista Euroopassa.

Viimeistään Laschien tapaamisen jälkeen Fredrik Joffs jatkoi matkaansa Berliinistä Kööpenhaminaan, missä pysyi ainakin noin viikon verran. Niska jäi yksin Berliiniin. Niska vietti 13. ja 14. päivän Berliinin olympiastadionilla seuraten viikonlopun kestäviä urheilukilpailuja.²⁴⁶ Samaan aikaan Gries toivoi pääsevänsä maasta pois heti.

Maanantaiaamuna 15.8.1938 Niska lähti saattamaan Griesiä kohti Prahaa. Matkaan he lähtivät Griesin hankkimalla henkilöautolla. He lähtivät matkaan Wilmersdorffista Griesin asunnolta ja ajoivat Berliinin Mittessä olevalle Friedrichstrasselle, mistä kyytiin nousi Griesin rakastettu Gretchen-niminen puolijuutalainen.²⁴⁷

Ainakin alkumatkan Saksan ja Tšekkoslovakian väliselle rajalle saakka seurue taittoi autolla. Niska ja Gries jatkoivat rajalta eteenpäin kahdestaan, kun Gretchen jäi Saksan puolella sijaitsevaan täysihoitolaan. Loppumatkan he taittoivat ilmeisesti junalla. Niskan itsensä kertoman perusteella he selvisivät Saksan rajamuodollisuuksista ilman kummempia välikohtauksia. Tšekkoslovakian tullissa he joutuivat tiukempaan tarkastukseen, josta selvisivät Niskan puhujanlahjojen ja suomalaisuuden vuoksi.²⁴⁸ Vaikka juutalaisten saattaminen rajan yli oli Niskalle riskialtista, sitä puolsi Niskan hyvä kielitaito: hän kykeni

²⁴⁵ The Central Database of Shoah Victims' Names. (www.yadvashem.org); Punaisen Ristin kansainvälisen etsintäpalvelun kortisto, Yad Vashemin arkisto, Israel. Tieto saatu FT Oula Silvennoiselta, joka vieraili lokakuussa 2007 Israelissa.

²⁴⁶ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁴⁷ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 38–43.

²⁴⁸ Ilmoitus 1795/1938, Helsinki 4.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 38–43.

puhumaan virheettömän suomen lisäksi sujuvaa saksaa. Niska hoiti rajamuodollisuuksissa puhumisen, joka oli omiaan hälventämään epäilyjä matkalaisten kansalaisuudesta.

Tässä yhteydessä nousee esille erityisen hyvin se mielettömyys, jonka keskellä juutalaiset joutuivat elämään vuonna 1938. Heidän mahdollisuutensa elää Saksassa oli riistetty pikkuhiljaa. He olivat vailla oikeuksia ja tulevaisuus vaikutti entistä pahemmalta. Ympäröivä maailma paheksui kansallissosialistista Saksaa mutta ei ollut valmis puuttumaan asiaan. Yksittäisen juutalaisen näkökulmasta katsottuna järjettömyys konkretisoitui valtioiden välisillä rajoilla. Heidän likvidoisensa oli aloitettu Saksassa, mutta heidän poistumistaan ei vielä estetty. Naapurimaat ja kansainvälinen yhteisö pyrkivät sympatisoimaan juutalaisten asemaa sekä auttamaan heitä Saksassa, mutta juutalaisten saapuessa rajalle kukaan ei halunnut ottaa heitä vastaan. Pakeneminen Saksasta oli varsin helppoa, kun taas naapurimaahan saapumiseen tarvittiin väärennettyjä asiakirjoja ja ulkopuolista apua.

4. Menestyksen kaari

4.1. Liian monta sopan sekoittajaa

Niska palasi Prahasta, heti kun oli saattanut Griesin perille. Paluumatka tapahtui joko samana päivänä tai varhain tiistaiamuna 16.8.1938. Berliinissä Niska ei ehtinyt kuin käydä, sillä hän jatkoi matkaansa Kööpenhaminaan, missä oli keskiviikkona 17. elokuuta. Saavuttuaan Kööpenhaminaan Niska tapasi Fredrik Joffsin ja luovutti tälle 700 Saksan markkaa (4 130 €) lähetettäväksi Pehrmannille. Joffs postitti rahat samana päivänä. Rahaa Niskalla tuntui olevan reilusti, sillä seuraavana päivänä hän meni Kööpenhaminan Aktiebankin konttoriin, jossa hän teki 8 000 Suomen markan (2 575 €) suuruisen tilisiirron Sven Pehrmannille.²⁴⁹

Niska oli 20.8. jälleen Berliinissä²⁵⁰. Syynä paluulle oli tarve myydä loput passit eteenpäin. Elokuun lopulla Niska kauppasi vielä muutamia passeja.

Yksi Niskan elokuisista asiakkaista oli Gerhard Neumann (s. 12.6.1903). Neumann oli Saksan juutalainen ja oli syntynyt Berliinissä, missä asui edelleen elokuussa 1938. Sukunimestään huolimatta hän ei mitä suurimmalla todennäköisyydellä edes tuntenut aikaisemmin esiintynyttä Richard Neumannia. Passikauppoihin hän ryhtyi Niskan kanssa aivan elokuun lopulla vuonna 1938.²⁵¹

Gerhard Neumannille Niska esiintyi suomalaisena poliisivirkailijana ja vakuutti hänen saavan Suomen kansalaisuuden välittömästi, kun myytävä passi rekisteröitäisiin Suomessa. Rekisteröimisen Niska lupasi hoitaa välittömästi kuntoon, kunhan kaupat lyötäisiin lukkoon. Niska ja Neumann sopivat yhden väärennetyn passin hinnaksi 20 000 Saksan markkaa (117 950 €), jonka Neumann maksoi Niskalle saamaansa passia vastaan. Niska ilmoitti samassa yhteydessä kansalaisuuden rekisteröimisen olevan kunnossa.²⁵²

²⁴⁹ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Sven Pehrmannin kuulustelu 3.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁵⁰ Freedy Kekäläisen lausunto 28.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁵¹ KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁵² KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

Neumann matkusti Suomen ulkomaanpassilla numero 2323/24 menestyksekkäästi lokakuussa 1938 Berliinistä Gorinchemin pikkukaupunkiin eteläisessä Hollannissa ja ilmoittautui siellä viranomaisille normaalikäytännön mukaan. Ongelmia ei vielä ilmennyt. Neumann muutti sittemmin Amsterdamiin, jonne saapui viimeistään alkuvuodesta 1939.²⁵³ Hänen seurassaan saattoi lisäksi matkustaa joku tuntematon henkilö. Ainakin siihen oli mahdollisuus, koska passinumeron mukaan hänen passinsa oli niin sanottu kaksoispassi, joka mahdollisti kahden hengen matkustamisen samalla asiakirjalla. Kaksoispassin käyttäminen oli yleistä esimerkiksi aviopuolisoiden kesken.

Joulukuussa 1938 Hollannin valtiollinen poliisi oli kohtuullisen hyvin selvillä siitä, että maassa saattoi oleskella ulkomaalaisia väärennetyillä passeilla. Viranomaisia kehoitettiin Yleisessä poliisilehdessä kiinnittämään erityistä huomiota Saksaa puhuviin ulkomaalaisiin, jotka esittivät ilmoittautuessaan suomalaisen passin.²⁵⁴ Tämä koitui myös Gerhard Neumannin kohtaloksi, tosin vasta ilmoittautumisen jälkeen. Neumann tuudittautui turvallisuuden tunteeseen, jota suomalainen passi ja Niskan siitä antama virheellinen mielikuva vahvistivat. Virheen hän teki siinä, että jäi asumaan Hollantiin eikä pyrkinyt pois sieltä.

Gorinchemin poliisi tiedotti Amsterdamiin, että Neumannin oli tullut Hollantiin jo syksyllä. Ilmoituksen myötä Amsterdamin poliisipäällikkö G. Lodder otti yhteyttä Suomen valtiollisen poliisin apulaispäällikköön Bruno S. Aaltoseen, jonka vastauksesta ilmeni, että Neumannin passi oli Niskan väärentämä. Tiedon saatuaan Hollannin poliisi pidätti Neumannin, ja syyttäjä nosti syytteen väärän passin käyttämisestä. Neumann suljettiin säilytysvankilaan maassa oleskelevana epäsuotuisana ulkomaalaisena.²⁵⁵ Gerhard Neumann ei päässyt nauttimaan vapaudestaan muutamaa kuukautta pidempään. Gerhard Neumannin myöhemmistä elämänvaiheista ei ole tietoa.

Niska sai Neumannin kanssa tekemästään kaupasta valtavan summan rahaa, josta pienen osan hän toimitti Suomeen samalla viikolla. Tiistaina 23.8. ja perjantaina 26.8. hän tapasi suomalaisen insinöörin G. Hällströmin Berliinissä. Tämän haltuun Niska luovutti yhteensä 7 440 Suomen markkaa (2 395 €) toimitettavaksi Pehrmanille. Hällström oli sekä Niskan että

²⁵³ KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁵⁴ KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁵⁵ KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

Pehrmannin tuttava ja matkusteli taajaan Berliinin ja Helsingin väliä liikeyrityksensä vuoksi.²⁵⁶ Hällströmillä ei ollut muuta roolia Niskan toiminnassa kuin tämä satunnainen rahan kuljettaminen Suomeen.

Todennäköisesti Hällströmillä ei ollut aavistustakaan, mitä perua hänen kuljettamansa rahat olivat – mikäli hän edes tiesi kuljettavansa rahaa. Niska oli taitava hyödyntämään tuttavapiiriään. Hällströmin toimiminen kuriirina ei taatusti kuulunut aiemmin suunnitelmaan: ei Niskan eikä Hällströmin itsensä. Todennäköisesti hän sattui Niskan kannalta olemaan oikeassa paikkassa, ja mitä merkittävintä, oikeaan aikaan. Altoh Niskan ei kannattanut kerätä kaikkia ansaitsemiaan rahoja omaan haltuunsa. Hän näyttää olleen selvillä niistä vaaroista, mitä rajojen ylittämiseen liittyi. Sellaisen ulkomaalaisen taustat, jolla olisi hallussaan kymmeniä tuhansia Saksan markkoja, varmasti tutkittaisiin, jos hän jäisi kiinni. Saksa varustautui kiivaasti sotaan, eikä suunnitelmaan kuulunut epämääräisen ulkomaalaisen valuutan mittava kuljettaminen pois Saksasta.

Kun Niska sai vielä elokuun lopulla varmistettua muutaman uuden asiakkaan, häneltä alkoi jälleen olla lomakkeet loppu. Nyt Fredrik Joffsin mukaan ottaminen alkoi kantaa todellista hedelmää. Niska tilasi Belewicziltä puhelimitse erän tyhjiä passilomakkeita, joiden noutamisen Niska langetti Joffsin tehtäväksi. Joffs oli ilmeisesti matkustanut Kööpenhaminasta Berliiniin elokuun lopulla, koska taittoi kyseisen matkan matkustajalaiva Rügenillä Stettinistä Helsinkiin. Todennäköisesti matka ajoittui 29.8. ja 4.9.1938 väliseen ajankohtaan.²⁵⁷

Niskan ilmoituksen mukaan Fredrik Joffs saapui Helsinkiin Rügenillä syyskuun alussa. Belewicz oli laivarannassa tätä vastassa, kuten Niska oli aikaisemmin pyytänyt. Puhelimitse he olivat sopineet tapaamisen yksityiskohdista ja kymmenen uuden passilomakkeen toimittamisesta Joffseille.²⁵⁸ Belewicz ja Fredrik Joffs siirtyivät Eteläsatamasta Bristol-

²⁵⁶ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Sven Pehrmannin kuulustelu 3.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁵⁷ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁵⁸ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

hotelliin, jossa Joffs maksoi passit Niskalta saamallaan rahoilla. Kymmenestä lomakkeesta Belewicz sai 600 Saksan markkaa (3 540 €).²⁵⁹

Niska halusi itselleen luotettavan kumppanin juuri tällaista toimintaa varten. Hänelle itselleen jäi enemmän aikaa olla paikan päällä järjestelemässä uusien, maasta pois haluavien juutalaisten asioita. Käytännössä Niskalla oli asiakkaat valmiina jo silloin, kun hän sai uuden passierän väärennettäväksi. Niskan kannalta merkittävä lisäetuna oli, että Joffs hoiti Niskan puolesta vaaralliset rajanylitykset varastettujen passien kanssa.

Joffsin värvääminen avustajaksi on yksi esimerkki siitä, että Niska oli suunnitellut huolellisesti koko juutalaisten salakuljetusoperaation. Hän itse edusti luomansa salakuljetusorganisaation huippua, jolla oli toiminnassa päätäntävalta. Hän palkkasi Joffsin avustajakseen, koska ei itse halunnut ottaa kiinnijäämisen riskiä rajalla. Niska oli tietoinen, että hänet tunnettiin kohtuudellisella varmuudella lähes jokaisella Suomen raja-asemalla. Hänen säännöllinen liikkumisensa Suomen ja Keski-Euroopan välillä olisi saattanut herättää viranomaisten mielenkiinnon.

Niskan systemaattisesta suhtautumisesta juutalaisten salakuljettamiseen kertoo se, että hän väärensi myös Fredrik Joffsille yhden ulkomaanpassin.²⁶⁰ Väärennetyllä passilla liikkumisesta saavutettiin ennen kaikkea se hyöty, ettei viranomaisilla olisi jälkikäteen niin hyviä mahdollisuuksia yhdistää heitä laittomaan toimintaan. Se oli varotoimenpide.

Niska saapui Tanskan pääkaupunkiin viimeistään tiistaina 30.8.1938 Berliinistä ja asettui asumaan Kungen av Danmark -hotelliin. Samana iltana hän otti vastaan Suomesta tulleen

²⁵⁹ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁶⁰ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Asia ilmenee Belewiczin kuulusteluissa, missä hän kertoo henkilökohtaisesti tavanneensa ja luovuttaneensa Joffsille tyhjiä passilomakkeita Helsingissä aivan syyskuun alussa. Kuulustelupöytäkirjan mukaan: *”merkitään, että valtiollisen poliisin ei ole onnistunut todeta Fredrik Joffsin käyneen kotimaassa syyskuulla. Myöhemmin toimitetuista kuulusteluista saatujen tietojen mukaan ei tätä käyntiä olisi lainkaan tapahtunut, mutta pysyy Axel Belewicz väitteessään, että Fredrik Joffs olisi – lähdettyään maasta yhdessä Niskan kanssa elokuun 4 päivänä 1938 – käynyt kahdesti Suomessa ennenkuin palasi viimeksi lokakuun 24 päivänä.”* kirjoitusvirheet alkuperäisessä lähteessä. Kun Niska ja Fredrik Joffs vielä itse kuulusteluissaan seuraavana vuonna kertovat Fredrik Joffsin tuolloin käyneen Helsingissä, on todennäköistä, että Niska väärensi Joffsille passin, jonka turvin hänen onnistui matkustaa siten, ettei siitä jäänyt tunnistettavia jälkiä viranomaisrekistereihin. Niska siis onnistui myös viranomaisten harhauttamisessa. Ainakin kuulustelun suorittaja, Jalmari Sinivaara tuntui pitävän varmana, ettei Joffs käynyt syyskuun alussa Helsingissä. (Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA).

puhelun, joka soitettiin Urheilutarpeet Oy:stä. Mitä ilmeisimmin puhelun tarkoituksena oli sopia maksuohjelma Niskan velalle. Joffs puolestaan lensi Helsingistä Kööpenhaminaan, kuten aiemmin oli sovittu. Perille päästyään Joffs luovutti Niskalle Belewicziltä saamansa kirjekuoren, joka sisälsi 10 uutta tyhjää passilomaketta²⁶¹

Niskan väärennettyjen passien kauppa ei ollut vailla vastoinkäymisiä, vaikka viranomaiset eivät vielä elokuussa olleet perillä operaatiosta. Käytännön toimivuuden lisäksi Niskan oli huomioitava myös muita seikkoja. Suuria vaikeuksia Niskalle uhkasi aiheuttaa maailmanympärimatkalle halajavat kumppanit.

Useat henkilöt olivat sijoittaneet merkittäviä summia maailmanympärysurjehdukseen, ja Niskan puheet uhkasivat osoittautua perättömiksi. Ennen kaikkea taiteilija Broms alkoi olla kyllästynyt Niskan lupauksiin. Niska oli luvannut Arvid Bromsille ja Rafael Kajanderille järjestää matkan pikaisesti ja selitellyt viivytysten syitä, joihin näiden usko alkoi mennä syksyn lähestyessä. Broms ja Kajander pyrkivät säännöllisin väliajoin muistuttamaan Niskaa veloista ja kyselivät, milloin maailmanympärimatka todellisuudessa tehtäisiin. Molemmat tiesivät Niskan puuhista juutalaisten kanssa.²⁶² Se antoi ajattelemisen aihetta Niskalle.

Kaksikosta Kajander oli Niskan vanhoja tuttuja, ja hänen Niska oletti olevan lojaali. Bromsin laita oli toinen. Liennyttäkseen pettymystä Niska oli ensi kertaa Helsingin-matkansa aikana puhunut kutsuvansa Bromsin ja Kajanderin Kööpenhaminaan lomamatkalle²⁶³. Lunastaakseen lupauksen Niska kirjoitti Bromsille 19.8. kirjeen, jossa hän kehotti Bromsia ja Kajanderia matkustamaan viivyttelämättä Kööpenhaminaan. Kuluista ei herrojen tarvitsisi tällä matkalla välittää²⁶⁴.

²⁶¹ Er.Sal. KD 28/36 29.10.1938, Berliini 21.10.1938; Er.Sal. KD 8/131 8.11.1938, Helsinki 6.11.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin Kuulustelu 19.10.1938, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁶² Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin Kuulustelu 19.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁶³ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin Kuulustelu 19.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁶⁴ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin Kuulustelu 19.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

Molemmat noudattivat kutsua. Kajander lähti matkaan 20.8. ja saapui Kööpenhaminaan 22.8. Hän majoittui Niskan ohjeen mukaan Kungen av Danmark -nimiseen hotelliin. Broms puolestaan pääsi matkaan 27.8. ja saapui perille 29.8.1938.²⁶⁵

Kajanderin ja Bromsin ulkomaanmatkojen kustantaminen tähtäsi siihen, että he pysyisivät uskollisina Niskalle. Niska ei halunnut suututtaa Kajanderia ja Bromsia, koska he tiesivät Niskan näkökulmasta liikaa tämän tekemisistä eikä Niskalla ollut varaa menettää miesten luottamusta. Kööpenhaminan tapaamisen tarkoitus oli vahvistaa uskoa, että Niska vielä kykenee järjestämään maailmanympärimatkan tai vähintään maksamaan velkansa takaisin hänen hyvästi luistavien liiketoimiensa ansiosta. Lisäksi voi olla, että Niska pyrki sitomaan Bromsin ja Kajanderin tiiviimmin mukaan juutalaisten salakuljetukseen. Niska ymmärsi, että henkilöt, jotka ovat mukana laittomassa toiminnassa, pyrkivät tekemään kaikkensa, etteivät he jäisi laittomuuksista kiinni.

Maailmanympärimatkaa ei lyöty lukkoon Kööpenhaminassakaan. Sen sijaan siellä sovittiin, että Broms jatkaisi edelleen omaa matkaansa Pariisiin ja Kajander lähtisi Niskan ja Joffsin mukaan Berliiniin. Matkalle lähdettiin maanantaina 5.9.1938. Kaikki matkakulut ynnä muut juoksevat menot sovittiin Niskan maksettaviksi. Pariisissa Bromsin tuli selvittää, oleskeliko siellä sellaisia henkilöitä, jotka mahdollisesti haluaisivat ostaa suomalaisia passeja.²⁶⁶ Sovitun suunnitelman mukaan Broms lähetti Niskalle sähkösanoman, jonka mukaan ”moottoreista on Pariisissa suuri kysyntä”²⁶⁷.

Sanoma oli alkeellista salakieltä, jonka käyttämisestä Niska ja Broms sopivat Kööpenhaminassa. Se tarkoitti, että myös Pariisissa olisi markkinoita väärennetyille suomalaisille passeille. Sen enempää Niska kuin Bromskaan ei kuitenkaan ryhtynyt toimenpiteisiin Ranskassa. Arvi Bromsia se tuntui harmittavan lähinnä sen vuoksi, että hän jäi tälläkin kertaa ilman Niskan lupaamia rahoja, joita myydyistä passeista olisi ollut tulossa.²⁶⁸ Kajanderin Berliinin-vierailu vaikuttaa sen sijaan puhtaasti turistimatkalta, vaikka Niska yritti

²⁶⁵ Ilmoitus 1981/1938, Helsinki 22.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin Kuulustelu 19.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 91–95.

²⁶⁶ Ilmoitus 1981/1938, Helsinki 22.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin Kuulustelu 19.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 91–95.

²⁶⁷ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin Kuulustelu 19.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁶⁸ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin Kuulustelu 19.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

saada häntä osallistumaan juutalaisten salakuljettamiseen.²⁶⁹ Niska pyrki houkuttelemaan Kajanderia toimintaan mukaan kertomalla, kuinka hyvin sillä tienaisi:

”Berliinissä Niska ehdotti kuulusteltavalle, että Fennia –venettä sen valmistuttua alettaisiin käyttää juutalaisten salakuljetukseen Saksasta, koska täten ansaittaisiin ainakin 100 000 markkaa hengeltä. Kuulusteltava torjui jyrkästi ehdotuksen.”²⁷⁰

Kajander ei halunnut osallistua salakuljetukseen vaan matkusti takaisin Suomeen. Helsinkiin Kajander saapui 14. päivä syyskuuta matkustettuaan Kööpenhaminan kautta. Kööpenhaminassa hän postitti 5 000 Suomen markkaa (1 600 €) Niskalta saamiaan rahoja Pehrmanille. Lisäksi Niska antoi vielä lähtiessä Kajanderille mukaan 17 000 Tšekkoslovakian kruunua (8 810 €), joka oli noin 27 370 Suomen markkaa. 13 000 markkaa (4 184 €) niistä tuli toimittaa Pehrmanille ja 6 000 markkaa (1 930 €) Urheilutarpeet Oy:lle. Loput 8 370 markkaa (2 695 €) Kajander sai pitää itse.²⁷¹ Niska halusi rauhoitella rahallisesti Kajanderia.

Arvi Bromsia hänen ulkomaanmatkojensa rahoittaminen ei rauhoittanut. Broms oli pettynyt Niskan jatkuviin puheisiin ja lupauksiin suurista rahoista sekä purjehduksesta ympäri maailman. Muutenkin Niskan operaatio alkoi rakoilla, kun sen yksittäiset osaset alkoivat karkailla Niskan kontrollin ulkopuolelle.

4.2. Petkuttaja

Yksi liikkuvista osasista oli Robert Gries. Gries oli Niskan kannalta hankala tapaus. Hänestä oli korvaamatonta apua joulukuuhun 1938 saakka, mutta toisaalta Gries edesauttoi Niskan toiminnan paljastumista omilla laittomilla puuhasteluillaan. Tämä kahtalaisuus tulee näkyväksi ennen kaikkea Niskan omien lausuntojen kautta, joita hän antoi valtiollisen poliisin

²⁶⁹ Ilmoitus 1981/1938, Helsinki 22.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Arvi Bromsin Kuulustelu 19.10.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 91–95.

²⁷⁰ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; 100 000 Suomen markkaa vastasi ostovoimaltaan 32 190 vuoden 2008 euroa.

²⁷¹ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938, Sven Pehrmanin kuulustelu 3.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

kuulusteluissa sekä toisaalta kirjoittamassaan osaelämäkerrassa. Näiden kahden alkuperäislähteen kuvaus Griesistä poikkeaa voimakkaasti toisistaan, mikä viittaa siihen, että Gries oli merkittävässä asemassa.

Sen jälkeen kun Niska saatteli Griesin elokuun puolivälissä Berliinistä Prahaan, miesten tiet erosivat hetkeksi. Ero ei ollut kovin pitkä, vaan heidän yhteistyönsä jatkui Berliinissä kuukautta myöhemmin. Heidän yhteistyönsä ei perustunut kauppias-asiakassuhteeseen vaan molemminpuoliseen hyödyn tavoitteluun.

Gries hyötyi Niskan passeista useista syistä. Ensinnäkin Saksan poliisi oli etsintäkuuluttanut hänet. Toiseksi Gries oli rikollinen ja hän myös halusi jatkaa rikollisena. Lisäksi hän oli juutalainen. Griesille suomalainen passi antaisi verrattoman suojan viranomaisia vastaan – sekä rikollisena että juutalaisena. Niskalle Gries taas oli hyödyllinen kumppani saksalaisten kontaktiensa ja aikaisemman tieto-taitonsa vuoksi.

Jäätyään elokuun 15. päivänä Prahaan Griesillä oli hallussa kolme väärennettyä suomalaista ulkomaanpassia. Passit oli väärennetty nimille Robert Gries, Ragnar Granberg ja Riku Göhle. Ne varmistivat hänen näkymättömän liikkumisensa sellaisissa Euroopan maissa, joilla oli viisumivapaussojmus Suomen kanssa. Ensimmäiseksi Gries suuntasi Unkariin ja sen pääkaupunkiin Budapestiin.²⁷²

Budapestiin Gries saapui rahantekomielessä. Prahasta pois matkustamiseen vaikutti varmasti myös koko Eurooppaa kuohuttanut Saksan ja Tšekkoslovakian välinen konflikti sudeettialueista. Budapestissä Gries esiintyi suomalaisena lentokoneen osia valmistavan tehtaan johtajana. Ensi töikseen Gries lyöttäytyi erään tunnetun unkarilaisen liikemiehen vaimon seuraan ja esitteli itsensä Ragnar Grandbergiksi. Tehostaakseen tarinaansa hän näytti rouvalle suomalaisen passinsa.²⁷³

Kauaa ei Griesin tarvinnut Tonavan varrella oleskella, kun hän saavutti siellä päämääränsä. Hänen suhteensa unkarilaisen rouvan kanssa kehittyi pikaisesti sille asteelle, että tämä pääsi

²⁷² Ilmoitus 1795, Helsinki 4.10.1938; KD 316/149 23.9.1938, Budapest 15.9.1938; Er.Sal. KD 7/62 27.3.1939, Bryssel 20.3.1939; Jalmari Sinivaaran muistio Erich Goldsteinin puhuttelusta Valpossa 3.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁷³ KD 316/149 23.9.1938, Budapest 15.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

käsiksi rouvan käteiskassaan ja korulippaaseen. Gries poistui rajan yli mukanaan huomattava summa rouvan rahoja sekä koruesineitä.²⁷⁴

Rouva kääntyi viranomaisten puoleen hieman liian myöhään, sillä Gries ehti livistää maasta.²⁷⁵ Budapestin lähetystön vastaava asianhoitaja alkoi selvittää asiaa:

”Erinäisten muitten henkilöiden antamien lausuntojen perusteella on minulla täysi syy otaksua, että mainittu Granberg on kansainvälistä luokkaa oleva petkuttaja. Saamani käsityksen mukaan hän on joko Venäjän tai Saksan juutalainen joka todennäköisesti esiintyy väärennetyllä suomalaisella passilla.”²⁷⁶

Griesin matka Budapestiin auttoi suomalaisia viranomaisia pääsemään ensi kertaa jyvälle väärennetyistä suomalaisista ulkomaanpasseista. Tapahtuma ei kuitenkaan vielä saanut Suomen poliisia suuremmin toimimaan.

Budapestista Gries palasi takaisin Prahaan ja lopulta Berliiniin, missä Niska tapasi hänet 27.9.1938²⁷⁷. Niska oli ehtinyt ihmetellä, mihin Gries oli hävinnyt Prahasta, ja oli harmistunut Griesin poissaolosta. Nähtävästi Niska sai helpommin asiakkaita, jos häntä oli auttamassa useampi paikallinen. Griesin kuukauden poissaolon aikana ainoastaan Marie Amtmann pystyi ohjaamaan Niskalle uusia halukkaita passinostajia.²⁷⁸

Kun Gries tapasi Niskan Berliinissä, hän oli erittäin hermostunut. Syytä käytökselleen hän ei kuitenkaan suomalaiselle kertonut. Gries mainitsi Niskalle Budapestin-matkastaan, ja hän tuntui jälleen haluavan pois Berliinistä.²⁷⁹ Griesin hermostuneisuudelle oli selitys: hän oli esitellyt suomalaista passiaan Unkarissa ryöstämälleen rouvalle, ja oli vain ajan kysymys, kun viranomaisten yhteistyö johtaisi siihen, että väärennetyihin passeihin alettaisiin kiinnittää huomiota. Niskalle Gries ei uskaltanut mainita omasta sivubisneksestään.

²⁷⁴ KD 316/149 23.9.1938, Budapest 15.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁷⁵ KD 316/149 23.9.1938, Budapest 15.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁷⁶ KD 316/149 23.9.1938, Budapest 15.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁷⁷ KD 811/1485 7.7.1939, Helsinki 7.7.1939. Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston rikosasiain asiakirjavihko N:o 28 1939. Cb III 367, Helsingin raastuvanoikeus, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁷⁸ Er. Sal. KD 18/24 27.6.1939, Berliini 23.6.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁷⁹ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

Griesin ja Niskan liikkeet osuvat yksiin myös jatkossa, ja he tapasivat useissa eri kaupungeissa syksyn 1938 mittaan. Gries matkusti lokakuun alussa Berliinistä Amsterdamiin ja edelleen Niskan kanssa tehdyn sopimuksen mukaan Kööpenhaminaan, missä he jälleen tapasivat. Kööpenhaminaan saapui myös Fredrik Joffs.²⁸⁰

Griesin oma selviytyminen alkoi huolettaa häntä itseään nähtävästi viimeistään tuolloin Kööpenhaminassa. Hän tiesi olevansa etsintäkuulutettu Saksassa, eikä hänellä tuntunut olevan enää hinkua palata sinne, varsinkaan jatkamaan juutalaisten salakuljettamista. Kööpenhaminassa Gries kertoi Niskalle henkilöistä, jotka saattaisivat haluta ostaa Niskalta passit. Asiakkaat olisivat Berliinissä, jonne hän ei enää itse halunnut mennä, joten hän antoi Kööpenhaminassa Niskalle heidän yhteystietonsa, mihin väärennetyt passit tulisi toimittaa.²⁸¹

Oma turvallisuus ei kuitenkaan ollut Griesille niin tärkeä, että hän olisi lopettanut yhteistyötänsä Niskan kanssa. Päinvastoin, he sopivat, kuinka toimia jatkossa. Koska Gries ei enää halunnut matkustaa Saksaan, he sopivat, että he tapasivat myöhemmin Brysselissä. Myös Niska osoitti empimisen merkkejä paluusta Saksaan. Toiminta alkoi vaikuttaa liian vaaralliselta myös hänestä.²⁸² Syntyi ajatus, että he perustaisivat Saksan ulkopuolelle eräänlaisen päämajan, johon halukkaat juutalaiset pystyisivät ottamaan yhteyttä tarvittaessa.

Tarkoitusta varten Gries matkusti Brysseliin ja vuokrasi postilokeron marraskuun 12. päivänä vuonna 1938 kaupungin ensimmäisestä postikonttorista. Postilokeron 950 vuokrasi mies nimeltä Ragnard Grauberg, joksi Gries itsensä postissa esitteli. Gries tuntui olevan tuolloin erittäin varovainen liikkeissään ja pyrki varmistamaan selustansa mahdollisimman huolellisesti. Väärän nimen käyttämisen lisäksi Gries ilmoitti osoitteekseen Metropole-hotellin, missä ei kuitenkaan asunut.²⁸³ Todellisuudessa hän asui Rue de Palaisin varrella sijainneessa pensioaatissa.²⁸⁴ Griesin varovaisuuteen oli olemassa konkreettinen syy: Niska

²⁸⁰ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁸¹ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁸² Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁸³ KD 7/62 27.3.1939, Bryssel 20.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁸⁴ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

oli saanut marraskuuhun mennessä kuulla sekä Suomen että Saksan poliisin olevan ainakin jollakin tasolla selvillä hänen passikaupoistaan.²⁸⁵ Tiedon Niska oli varmasti jakanut Griesin kanssa.

Postilokero tuntui saavuttaneen juutalaisten tietoisuuden sangen hyvin, sillä postia sinne saapui jatkuvasti. Kirjeet oli postitettu Saksasta, Ranskasta, Italiasta ja Englannista²⁸⁶ sekä ainakin yksi kirje Suomesta, joka oli lähetetty Helsingistä 16.1.1939²⁸⁷. Kirjeiden lähetyspaikoista päätellen näyttää siltä, että postilokeroon otti yhteyttä myös sellaisia henkilöitä, joilla ei ollut tarvetta ostaa – ainakaan itselleen – väärennetyjä passeja.

Gries kävi tyhjentämässä lokeroa säännöllisesti ja tiedotti Niskalle kirjeiden sisällöstä säännöllisesti, silloin kun Niska ei itse ollut Brysselissä. Postilokero alkoi yllättäen täyttyä joulukuun alussa 1938. Viranomaiset ilmeisesti alkoivat kiinnittää siihen tuolloin huomiota, koska he ryhtyivät avaamaan sinne saapuneita kirjeitä, jotka oli osoitettu muulle kuin Graubergin nimelle. Joulukuun 5. ja helmikuun 11. päivän välisenä aikana lokeroon saapuneita kirjeitä oli osoitettu myös nimille Gries, Kapauner, Friedländer ja Niska.²⁸⁸ Niska ja Gries eivät osanneet ottaa huomioon, että postissa saatettaisiin kiinnostua suuresta määrästä kirjeitä, jotka oli osoitettu muille kuin postilokeron omistajalle. Viranomaisten kiinnostuksen voidaan arvella johtuvan myös sensuurin asteittaisesta kiristymisestä Euroopassa.

Postilokeron tukkeutuminen aiheutui Niskan ja Griesin välien yht'äkkisestä katkeamisesta joulukuun 5. päivänä 1938. Heidän yhteistyönsä näyttää päättyneen dramaattisissa merkeissä. Välikirkoon johtavista syistä on vain yksipuolinen näkemys: Niskan mukaan Gries katosi yllättäen joulukuun 5. päivänä Brysselistä vieden mukanaan lähes kaiken Niskankin omaisuuden. Niskan väittämän mukaan omaisuutta oli noin 70 000 markan (22 500 €) edestä. Gries ei onnistunut katoamaan lopullisesti, vaan Niska sai kuulla, että Gries oli muuttanut asumaan Amsterdamiin. Oman kertomuksensa mukaan Niska sai Griesin kiinni joulukuussa, jolloin tämä palautti lähes kaikki varastamansa tavarat ja käteisvarannot. Samassa yhteydessä

²⁸⁵ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁸⁶ KD 7/62 27.3.1939, Bryssel 20.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁸⁷ KD 197/273 10.3.1939, Helsinki 7.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

²⁸⁸ KD 7/62 27.3.1939, Bryssel 20.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

Niska kertoi ottaneensa Griesiltä viimeisenkin väärennetyn passin ennen kuin tämä lopullisesti hävisi Niskan tietämättömiin.²⁸⁹

Vaikka Niskan kertomus Griesin huijauksen kohteeksi joutumisesta voi pitää paikkaansa, kannattaa Niskan kertomukseen suhtautua varauksella. Niskalla oli taipumusta valehdella, silloin kun siitä saattaisi olla myöhemmin hänelle itselleen hyötyä. Ainakin väite passien poisottamisesta oli valheellinen. Samaan päätelmään tuli myös passitoimiston apulaistoimistopäällikkö Jalmari Sinivaara 15.1.1942 päivämässään raportissa:

”...ja että siis Niskan kuulustelussa antama selitys passin hävittämisestä on – kuten Niskan selitykset yleensä – valheellinen. Niskan koko juttu siitä, mitenkä hän muka itse joutui Griess – Granbergin petoksen uhriksi, saattaa olla keksitty etukäteen neutralisoimaan mahdollisia syytteitä siitä, että hän on jakanut passejaan huijareille ja petkuttajille.”²⁹⁰

Vaikka Robert Gries ei enää joulukuun 1938 jälkeen esiinny missään roolissa Niskan toiminnassa, hän ei katoa kokonaan. Gries palaa Suomen viranomaisten sekä suomalaisten tietoisuuteen lehtijutussa. Uusi Suomi uutisoi kuudennessa numerossaan 8.1.1942 Ragnar Granberg -nimisen suomalaisen huijarin olevan etsintäkuulutettu Italiassa. Granberg oli saapunut Sveitsistä Italiaan mukanaan 378 000 Italian liiran (292 000 €) edestä jalokiviä, jotka muuan varakas naishenkilö oli uskonut hänen haltuunsa. Saatuaan jalokivet haltuunsa Granberg oli hävinnyt tietämättömiin.²⁹¹ Tapaus oli lähes identtinen Budapestin tapauksen kanssa. Robert Griesin jäljet päättyvät Uuden Suomen artikkeliin.

4.3. Friedländer, Kapauner-Freyman ja Goldenberg

Elo-syyskuussa Niska vielä oleskeli Berliinissä ennen kuin siirtyi Saksan alueelta pois. Tuolloin hän tapasi kolme nuorehkoa juutalaista, jotka saapuivat hänen luokseen apua

²⁸⁹ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁹⁰ Jalmari Sinivaaran 15.1.1942 päivätty muistio. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kirjoitusvirheet alkuperäisessä tekstissä.

²⁹¹ Uusi Suomi N:o 6, 8.1.1942.

pyytäen. Hans Heinrich Friedländer (s. 2.7.1900) oli berliiniläinen yrittäjä, joka omisti pienen paikallisen viinikaupan. Hella Kapauner-Freyman (s. 19.4.1909) puolestaan oli hänen rakastettunsa ja Sidonie Goldenberg (s. 5.9.1913) heidän läheinen ystävättärensä.²⁹² Näiden kolmen henkilön tapauksessa erityispiirteinä voidaan pitää sitä, että kontaktit Niskan ja heidän välillään jatkuivat Saksasta poistumisen jälkeen.

Niskan asiakkaiksi kolmikko päätyi puskaradion välityksellä. Hans Friedländer joutui juutalaisena kauppiana todennäköisesti kansallissosialistien hyökkäyksen kohteeksi elokuun lopulla tai syyskuun alussa.²⁹³ Huliganismi ei ollut tuohon aikaan poikkeuksellista. Niska itse kuvaa syksyn 1938 tilannetta entistä kärjistyneemmäksi ja mainitsee, että halukkaita passien ostajia olisi ollut enemmän kuin tyhjiä lomakkeita²⁹⁴. Tilanteen kärjistymisen taustalla oli yleismaailmallinen pelko siitä, kuinka Saksan ja Tšekkoslovakian välinen konflikti ratkaistaisiin²⁹⁵. William Shirer kuvaa ajankohdan ahdistavuutta tunteikkaasti aikalaisnäkökulmastaan:

”Näin toisen maailmansodan jälkeisinä selkkauksien vuosina on vaikea palauttaa mieleen sitä synkkää ja melkein sietämätöntä jännitystä, joka oli saanut Euroopan pääkaupungit valtaansa, kun syyskuun 6 p:nä alkaneet Nürnbergin puoluepäivät lähestyivät huippukohtaansa, syyskuun 12 päivää, jolloin Hitlerin oli määrä pitää lopettajaispuhe ja jolloin hänen odotettiin julistavan maailmalle lopullisen päätöksensä siitä, säilyttäisikö hän rauhan vai ryhtyisikö sotaan Tšekkoslovakiaa vastaan.”²⁹⁶

Odottava ja ahdistunut tunnelma synkisti Berliiniä. Algoht Niska vietti aikaansa vakiomajapaikassaan Lietzenburgerstrassen varrella, missä hän luki Berliner Zeitungista viimeisimpiä uutisia. Ilta oli hämärtynyt, kun Niskan lukutuokio keskeytyi oven koputukseen. Poikkeuksellisesti Niska ei mennyt asiakkaansa luokse, vaan Hella Kapauner-Freyman saapui hänen pensionaattiinsa oma-aloitteisesti.²⁹⁷ Todennäköisesti tapaamisesta ei ollut sovittu aikaisemmin, vaan Kapauner-Freyman osasi Niskan luokse jonkun tuttavansa opastuksella. Niska hämmästytti tavattuaan ovella nuoren naisen:

²⁹² Er. Sal. KD 7/62 11.3.1939, Helsinki 11.3.1939; KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 16–29.

²⁹³ Niska 1953, 16–20.

²⁹⁴ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoht Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algoht Niska, EK-Valpo I, KA.

²⁹⁵ Shirer 1962, 442.

²⁹⁶ Shirer 1962, 442; Kirjoitusvirheet alkuperäisessä tekstissä.

²⁹⁷ Niska 1953, 17–18.

”Yllätyksekseni oli sitäkin suurempi kun hetkistä myöhemmin tuijotin vieraaseeni, jonka olin ohjannut toiseen nojatuoliini. Hän oli korkeintaan 19 vuotias, solakka, tummatukkainen ja hyvin puettu. Hänen suorastaan ihastuttavia kasvojaan ei rumentanut sekään, että hänen silmänsä olivat itkusta aivan punaiset. Tuon tuostakin hänen täytyi pyyhkiä poskiaan kyyneleiltä, jotka väkisinkin vierivät esiin, niin urhealta kuin hän yrittikin näyttää.”²⁹⁸

Niska hieman väritti kertomustaan jälkikäteen. Kapauner-Freyman ei suinkaan ollut alle kaksikymmenvuotias vaan hiukan alle kolmenkymmenen. Kuvailusta kuultaa läpi myös toinen Niskan luonteenomainen piirre: hänen mieltymyksensä nuoriin kauniisiin naisiin.

Tapaaminen johti yhteistyöhön: Niska väärensi kolmikolle passit noin viikon kuluttua ensitapaamisesta. Prosessi noudatti samaa kaavaa kuin aikaisemminkin. Asiakkaat luovuttivat Niskalle valokuvansa sekä henkilötietonsa, ja Niska väärensi heille suomalaiset passit. Tällä kertaa passien hinnoista ei ole olemassa viitteitä. On mahdollista, että näille henkilöille Niska väärensi passit ilmaiseksi.²⁹⁹ Poikkeuksellista Niskan väärentämissä passeissa oli tällä kertaa myös se, että hän väärensi Kapauner-Freymannin passiin hänen syntymäpaikakseen Lauttasaaren.³⁰⁰

Ensi tapaamisesta lähtien oli selvää, että kaikki kolmikko halusi matkustaa Hollantiin. Hans Friedländerillä ja Hella Kapauner-Freymannilla asui siellä sukulaisia³⁰¹, ja Sidonie Goldenbergillä oli tuttavita Hollannissa, hän oli näet tehtailija Laschin perhetuttuja.³⁰²

Kaikki kolme saivat omat suomalaiset passinsa syyskesästä 1938. Passien avulla kolmikko pääsi ongelmitta Amsterdamiin. Väärennökset menivät niin Saksan kuin Hollanninkin raja-
asemilla läpi.³⁰³

²⁹⁸ Niska 1953, 18; Kijoituvirheet alkuperäisessä tekstissä.

²⁹⁹ KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953l, 17–21.

³⁰⁰ Er.Sa.l KD 7/62 27.3.1939, Bryssel 20.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³⁰¹ Niska 1953, 18.

³⁰² Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³⁰³ Er.Sal. KD 2/61 1939, 28.1.1939, allekirjoittamaton kirje Helsingistä reichskommisaar K.H. Brockhoffille Amsterdamiin; KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939; Er.Sa.l KD 7/62 27.3.1939, Bryssel 20.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953l, 17–21; Niska 1953, 16–29.

Siitä, kuinka Friedländer, Kapauner-Freymann ja Goldenberg käytännössä matkustivat Hollantiin, ei ole juuri tietoa. Niska itse kertoo kirjassaan, että hän saattoi Hans Friedländerin joskus elo-syyskuussa henkilökohtaisesti autolla Düsseldorfin, mistä Friedländer jatkoi matkaa yksin Hollantiin. Samassa yhteydessä Niska jatkaa Kapauner-Freymannin ja Goldenbergin lentäneen seuraavana päivänä Berliinin Tempelhoffin lentokentältä suoraan Amsterdamiin.³⁰⁴ Yksityiskohtia on mahdotonta näyttää toteen olemassa olevan aineiston perusteella.

Niskan ja kolmikon yhteistoiminta ei loppunut siihen, että he pääsivät pois Saksasta. Amsterdamiin päästyään he asettuivat asumaan täysihoidolaan osoitteessa Beethovenstraat 74. Niska vieraili siellä taajaan syksyn aikana. He pyrkivät elämään Amsterdamissa mahdollisimman huomaamattomasti elämää ja välttämään kontakteja viranomaisten kanssa. Viranomaisten välttelemisessä he menivät jopa niin pitkälle, että jättivät täyttämättä velvollisuutensa ilmoittautua paikallisella poliisilaitoksella maahan asettuneena ulkomaalaisena.³⁰⁵

Syy Niskan lukuisille Amsterdamin-vierailuille oli passikauppojen laajentaminen Hollannin puolelle. Niska sai Hans Friedländeristä uuden avustajan toimintaansa,³⁰⁶ ja hän kykeni myymään passeja myös Hollannissa. Niskan Hollannissa olevasta asiakaskunnasta ei ole jäänyt tarkkoja mainintoja asiakirjoihin, minkä lisäksi Niska itse vaikenee niistä.

Jotain pystytään kuitenkin sanomaan myös Hollannista. Vaikuttaa siltä, että Niska ja Friedländer kauppasivat passeja syksyn ajan Amsterdamissa kaikessa hiljaisuudessa. Hollannin poliisi arvioi jälkikäteen, että heidän asiakkainaan oli Saksasta tulleet juutalaispakolaiset, jotka maksoivat väärennetyistä passista keskimäärin 3 000 Hollannin florinia (24 400 €) kappaleelta.³⁰⁷ Myytyjen passien lukumääristä tai muista seikoista ei ole jäänyt tietoa.

Friedländerin, Kapauner-Freymannin ja Goldenbergin yhteiselo tuntui luistavan arkisesti Amsterdamissa. Ainoastaan Hans Friedländer matkusteli toimittamassa silloin tällöin Niskan

³⁰⁴ Niska 1953, 21.

³⁰⁵ KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 21–29.

³⁰⁶ KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³⁰⁷ KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

asioita, välillä Belgiassa saakka. Hän oli ainakin 22.10.1938 Brysselissä, jolloin hän antoi paikalliselle Banque de la Societe Generale de Belgique -pankille toimeksiannon toimittaa Niskalta saamansa 30 000 markkaa (9 660 €) Sven Pehrmannin pankkitilille Suomeen³⁰⁸. Rahausumma lienee ollut peräisin niistä passeista, joita Niska ja Friedländer saivat Hollannissa myytyä.

Amsterdammassa tapahtui jotakin ennalta-arvaamatonta 19. joulukuuta vuonna 1938. Viranomaiset pidättivät Hans Friedländerin, ja hänet suljettiin Hoek Van Holland -nimiselle juutalaispakolaisille tarkoitettulle keskitysleirille.³⁰⁹ Syy pideätykseen ei selviä olemassa olevista lähteistä, mutta suuntaa antavia tietoja on olemassa. Niska kertoo kirjassaan, että Hans Friedländer joutui pidätetyksi, koska hän meni ilmoittautumaan poliisilaitokselle. Ilmeisesti Friedländerillä tuli viranomaisten kanssa epäselvyyksiä, ja hänet päätettiin sulkea leirille. Häntä ei voitu pidättää asiapapereiden tai väärennösten vuoksi, koska Hollannin poliisilla ei vielä tuolloin ollut niistä tietoa.³¹⁰

Niskan ominaispiirteet nousevat esille myös tässä tapauksessa. Hänelle oli tunnusomaista, että mikäli hän ryhtyi jottain tavoittelemaan, hän pyrki määrätietoisesti toteuttamaan aikomuksensa huolimatta lain tai moraalien asettamista rajoituksista. Niin nytkin. Kun Friedländerin suljettiin keskitysleiriin, Niska ei jättäytynyt toimeettomaksi. Hän valmisteli kaksi päivää niitä toimenpiteitä ja tarvikkeita, mitä hän tarvitsisi vapauttaakseen Friedländerin Hoek van Hollandista. Hän sai mukaansa yhden juutalaisen avustajan sekä henkilöauton.³¹¹

Niska saapui vuokraamallaan autolla avustajansa kanssa leirin ulkopuolelle 21.12.1938. Ei varmuudella tiedetä, kuinka Friedländer pääsi pakenemaan leiristä. Ilmeisesti Niska kumppaninsa kanssa harhautti leirin vartijoita, niin että Friedländerin onnistui samanaikaisesti paeta sieltä. Leiriltä miehet suuntasivat Amsterdamiin ja päättivät jättää kaupungin pikaisesti.³¹²

³⁰⁸ Er.Sal. KD 2/61 1939, 28.1.1939, allekirjoittamaton kirje Helsingistä reichskommisaar K.H. Brockhoffille Amsterdamiin; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Sven Pehrmannin kuulustelu 3.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³⁰⁹ KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 21–23.

³¹⁰ KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 21–23.

³¹¹ KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 22–29.

³¹² KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 22–29.

Samana päivänä Amsterdamin poliisiin saapui nimetön kirje, jonka mukaan väärennetyjen passien kauppaan sekaantunut Hans Heinrich Friedländer aiottaisiin vapauttaa Hoek van Hollandin pakolaisleiriltä pikimmiten. Kirjeessä kerrottiin myös Friedländerin asuvan täysihoitolassa Beethovestraat 74:ssä saksalaisen rouvan Hella Kapauner-Freymannin kanssa. Poliisi ryhtyi välittömästi toimenpiteisiin, mutta he joutuivat toteamaan myöhästyneensä, sillä Friedländer oli karannut leiriltä vain hetkeä aikaisemmin. Poliisit suuntasivat seuraavaksi Beethovenstrasselle.³¹³

Kun Niska ja Friedländer saapuivat takaisin Amsterdamiin, he ensitöikseen etsivät uuden yöpaikan pariskunnalle. Niska arveli voivansa jäädä Beethovenstrassen pensionaattiin vielä yhdeksi yöksi, koska epäili Hollannin poliisin tuskin olevan hänestä kiinnostunut. Niskan kanssa pensionaattiin jäi Sidonie Goldenberg. He eivät ehtineet kunnolla asettua taloksi, kun Amsterdamin poliisi tuli etsimään Hans Friedländeria huoneesta.³¹⁴

Niska ja Goldenberg saivat huokaista helpotuksesta, sillä Hollannin poliisi ei vielä tuolloin osannut yhdistää heitä Friedländeriin. Ainoat moitteet he saivat siitä, etteivät olleet ilmoittautuneet poliisiasemalla. Ilmoittautumisen pariskunta lupasi suorittaa hetimiten, ja he kertoivat olevansa vain läpikulkumatalla Pariisiin. Kun Amsterdamin poliisi sai lisätietoja suomalaisista passiväärennöksistä, se huomasi olevansa jo toisen kerran myöhässä: Niska kumppaneineen oli ehtinyt poistua maasta. Tuolloin elettiin vuoden 1938 viimeisiä päiviä.³¹⁵ Niskan kertomuksen mukaan he kaikki neljä poistuivat välittömästi Friedländerin vapauttamisen jälkeen Amsterdamista junalla Pariisin sijasta Brysseliin³¹⁶, joka oli Niskalle ja Friedländerille ennestään tuttu kaupunki. Näin Niska harhautti viranomaisia, jotka kuvittelivat heidän siirtyneen Ranskaan.

Friedländerin, Kapauner-Freymannin ja Goldenbergin yhteinen taival jatkui Brysselissä, missä Niskakin aika ajoin vieraili. Joulukuinen välirikko Niskan ja Robert Griesin välillä aiheutti sen, etteivät juutalaiset passin ostajat saaneet enää Niskaa kiinni kirjeitse. Asia pyrittiin korjaamaan tammikuun 30. päivänä, jolloin Hella Kapauner-Freymann avasi omalla nimellään Brysselin 1. postitoimistosta postilokeron numero 634. Käytännön merkitystä

³¹³ KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³¹⁴ Er.Sal. KD 7/62 Helsinki 11.3.1939; KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³¹⁵ KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³¹⁶ Niska 1953, 28–29.

lokerolla ei ehtinyt olla passiväärennösten kannalta. Belgiassa oloaika jäi lyhyehköksi. Varmuudella voidaan sanoa, että Friedländer, Kapauner-Freymann ja Goldenberg oleskelivat 9.2.1939 saakka Brysselissä osoitteessa Place Lieds 33, minkä jälkeen he poistuivat maasta. Myös Belgian poliisi myöhästyi kolmikon kiinnisaamisessa: heidän etsintäkuulutuksensa valokuvineen julkaistiin vasta helmikuun 9. päivän jälkeen, jolloin he olivat siirtyneet Ranskaan.³¹⁷

Niska kertoo kirjassaan, kuinka Friedländer, Kapauner-Freymann ja Goldenberg matkustivat vielä kevättalvella 1939 Etelä-Ranskaan, ja heidän vapaammasta elämästään siellä.³¹⁸ Ranskaan he päätyivätkin, mutta siitä huolimatta suomalaiset passit eivät onnistuneet pelastamaan heitä. Hella Kapauner-Freymannin jäljet päättyvät Niskan kertomukseen, eikä hänen myöhemmästä kohtalostaan voida sanoa mitään varmaa.

Sen sijaan Hans Heinrich Friedländerin ja Sidonie Goldenbergin henkilöhistoria päättyi yhtä surullisesti kuin heidän miljoonien kohtalotovereidensakin. Viimeistään kun Saksa oli miehittänyt Ranskan, Friedländer suljettiin Drancyn siirtoleirille odottamaan jatkotoimenpiteitä. 14.8.1942 erä juutalaisia ja ranskalaisia vastarintasotilaita sullottiin Auswitchiin menevän junan karjavaunuihin. Tuona helmikuuisena päivänä muiden joukossa Hans Heinrich Friedländer pakotettiin taittamaan viimeistä matkaansa junalla numero 19. Berliiniläinen viinikauppias ei koskaan palannut Auswitchistä. Myös Sidonie Goldenberg surmattiin Auswitchissä, mutta hänen sinne joutumisensa vaiheita ei tunneta.³¹⁹

4.4. Käännekohta

Syyskuu 1938 tuntui olleen Niskalle hyvää kaupantekoaikaa. Hän oli tuskin saanut edelliset asiakkaansa pois Berliinistä, kun seuraavat halukkaat olivat tiedossa. Saksan tilanteesta välittämättä Niska seurusteli juutalaisten kanssa avoimesti, mutta arveluttavat keskustelut hän

³¹⁷ Er.Sal. KD 7/62 Helsinki 11.3.1939; KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939; Er.Sal. KD 7/62 1939 27.3.1939, Bryssel 20.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³¹⁸ Niska 1953, 88–89.

³¹⁹ The Central Database of Shoah Victims' Names. (www.yadvashem.org); Punaisen Ristin kansainvälisen etsintäpalvelun kortisto, Yad Vashemin arkisto, Israel. Tieto saatu FT Oula Silvennoiselta, joka vieraili lokauussa 2007 Israelissa.

pyrki käymään suljettujen ovien takana³²⁰. Syyskuun alkupuolella Niska tapasi lääkäri Wilhelm Noherin. Tämä oli syntynyt Tarnovitzissä 26.7.1892 mutta asui Berliinissä. Viisi ja puoli vuotta kansallissosialistisen Saksan alaisuudessa oli kypsyttänyt Noherin kääntymään pakenemisen kannalle. Niska jatkoi tehokkaaksi havaitulla linjallaan: hän uskotteli Noherille olevansa Suomen lähetystön virkailija, jolla oli mahdollisuus rahallista korvausta vastaan hankkia tälle suomalainen ulkomaanpassi. Noher tarttui nopeasti mahdollisuuteensa päästä Saksasta hengissä pois.³²¹

Noher päätyi Niskan asiakkaaksi edeltävien passikauppojen yhteydessä muodostuneen kontaktiverkoston kautta. Niska oli asioinut aikaisemmin Fritz Laschin kanssa, joka puolestaan esitteli Noherin ja Niskan keskenään. Lasch ei toiminut välittäjänä passikaupoissa, vaan herrat tapasivat ja solmivat kaupat kahden kesken. Niska väärensi passin numero 3407 ja luovutti sen Wilhelm Noherille 1. syyskuuta 1938 Berliinissä. Ilmaiseksi lääkäri Noher ei passiaan saanut, vaan hän maksoi siitä Niskalle 6 000 Saksan markkaa (35 380 €).³²²

Noher suuntasi Berliinistä ensialkuun Hollantiin, missä hän asettui asumaan Amsterdamiin. Tarkkaa ajankohtaa matkustamiselle on vaikea sanoa. Se ajoittuneen syyskuun puolenvälin ja marraskuun lopun 1938 välille. Viranomaisilmoittautuminen tuntui unohtuneen Noherilta, koska hän meni Hollannin poliisin puheille vasta 13. tammikuuta 1939, jolloin hän kertoi poistuvansa Pariisiin. Noherin onnistui oleskella Pariisissa muutamia kuukausia, kunnes hän tuli siihen tulokseen, että olisi parasta mennä vapaaehtoisesti ilmoittautumaan Suomen lähetystöön. Silloin väärennettyjen suomalaisten passien leviäminen oli jo hyvin viranomaisten tiedossa halki Euroopan. Wilhelm Noherille ei herunut sympatiaa, vaan passi otettiin häneltä saman tien pois ja toimitettiin Suomeen analysoitavaksi.³²³

Syytä Noherin käytökselle ei ole selvinnyt. Todennäköisesti hän oli kuullut ongelmista, joita muut suomalaisilla passeilla Ranskaan matkustaneet juutalaiset olivat kohdanneet. Noher

³²⁰ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³²¹ KD 41/106 27.2.1939, Amsterdam 18.2.1939; Kuulustelupöytäkirja 25/39, oheistettu Valpon laatima lista niistä henkilöistä, jotka ovat sekaantuneet Niskan väärennettyjen passien juttuun maaliskuuhun 1939 mennessä. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; KD 811/1485 1939, Helsinki 7.7.1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³²² KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; KD 811/1485 1939, Helsinki 7.7.1939; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³²³ KD 41/106 27.2.1939, Amsterdam 18.2.1939; KD 344/147 7.6.1939, Pariisi 27.5.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; KD 811/1485 1939, Helsinki 7.7.1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

saattoi toivoa saavansa etua siitä, että hän ilmoittautui vapaaehtoisesti suomalaisille eikä pyrkinyt piileskelemään Pariisissa. Noherin lopullisesta pelastumisesta ei ole tietoa.

Syyskuun 1938 alussa kaikki näytti toimivan hyvin Niskan ja passien ostajien näkökulmasta. Molemmat osapuolet saivat tavoittelemansa: juutalaiset pääsivät pois Saksasta, ja Niska sai rahaa. Syksyn pimetessä toiminta muuttui epävarmemmaksi. Niska ei enää pysytellyt juuri paikoillaan vaan matkusteli alituisen maasta toiseen. Matkojen kohteet olivat usein Saksan hallitsemien alueiden ulkopuolella. Ennen kaikkea Niska liikkui Tanskassa, Hollannissa ja Belgiassa.³²⁴ Myös lähteiden sirpaleisuus korostuu vuoden loppua lähestyttäessä. Kun Niskaa kuulusteltiin myöhemmin, hän ilmaisi loppuvuotta koskevia asioita epämääräisemmin ja toisinaan vaikenen kokonaan, mikä vaikeuttaa kokonaisvaltaisen tulkinnan tekemistä.

Syyskuun 27. päivänä vuonna 1938 Berliinin Charlottenburgissa kokoontui joukko pälyileviä ihmisiä. He tapasivat Uhlandstrasse 22/23:ssa olevassa huoneistossa, jonka omistivat juutalainen Alfred Joseph (s. 12.2.1891) sekä hänen arjalainen vaimonsa Henny Joseph (os. Zimmermann). Niska tuntui etsiytyvän hieman epämääräisten ihmisten pariin: Alfred Joseph oli tuomittu vuonna 1934 petoksista ja väärennöksistä 2 vuodeksi kuritushuoneeseen. Syyskuun iltana hän ei ollut kotona, vaan rouva Josephin lisäksi paikalla oli Algot Niska, Fredrik Joffs, Ernst Falkenburg ja Clotilde Falkenburg (os. Jancourt).³²⁵

Kyseisenä iltana Niska vääränsi Falkenburgin pariskunnalle kaksi Suomen ulkomaanpassia. Vääräntäminen tapahtui mitä ilmeisimmin paikan päällä ja kaikkien osapuolten tietien. Passien luovuttamisen yhteydessä Falkenburgit maksoivat Niskalle 5 000 Saksan markkaa (29 500 €). Maksu oli Falkenburgien mukaan vasta osamaksu, mutta myöhemmin ei ilmene, että pariskunta olisi maksanut passeista lisää.³²⁶

Falkenburgit eivät ehtineet paeta Saksasta, sillä Gestapo iski marraskuun 1. päivänä 1938 Clotilde Falkenburgin kotiin. Toimeenpannussa kotietsinnässä molemmat väärennetyt passit

³²⁴ KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939; KD 41/106 27.2.1939, Amsterdam 18.2.1939; KD 344/147 7.6.1939, Pariisi 27.5.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; KD 811/1485 1939, Helsinki 7.7.1939; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³²⁵ Er.Sal. KD 28/36 1938, 29.10.1938, Berliini 21.10.1938; Er.Sal. KD 18/24 1939, 27.6.1939, Berliini 24.6.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; KD 811/1485 1939, Helsinki 7.7.1939; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³²⁶ Er.Sal. KD 18/24 1939, 27.6.1939, Berliini 24.6.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; KD 811/1485 1939, Helsinki 7.7.1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

löytyivät lieden uunista ja ne takavarikoitiin. Sekä Ernst että Clotilde Falkenburg pidätettiin välittömästi. Seuraavana keväänä Falkenburgit tuomittiin Berliinin maoioikeuden erikoistuomioistuimessa. Ernst Falkenburg sai tuomioksi kahdeksan kuukauden vankilatuomion rikoksen kautta saatuun tavaraan puuttumisesta. Clotilde Falkenburg tuomittiin samasta rikoksesta kolmen kuukauden vankeusrangaistukseen.³²⁷ Pariskunnasta ei tuomioistuimen päätöksen jälkeen ole tietoa.

Gestapo yritti tavoitella samana marraskuun 1. päivänä myös Josephin pariskuntaa siinä kuitenkin onnistumatta. Passivälittäjäksi leimaantunut Henny Joseph oli Gestapon ilmoituksen mukaan ehtinyt paeta.³²⁸ Niska ei enää pyrkinyt asiakkaidensa harhautustoimenpiteisiin väittämällä passeja virallisiksi ja oikeiksi, kuten aikaisemmin tapahtui. Syyskuun 27. päivänä Niska väärensi passit rehellisesti ja avoimesti Falkenburgeille, jotka tekivät ostopäätöksen siitä huolimatta.

Niskalla oli koko joukko tyhjiä passilomakkeita hallussaan syyskuun lopussa Berliinissä. Hän ei enää ollut ehdottomasti suorien kauppojen kannalla vaan halusi päästä viimeisistä passeistaan mahdollisimman nopeasti eroon. Näin osa Niskan Saksassa myymistä passeista päättyi lopulta välikäden kautta niistä eniten maksaneille juutalaisille.³²⁹ Tämän Niska suoraan myöntää Valpon kuulusteluissa kertomalla muun muassa, että hän tapasi tuntemattomaksi jäävät herrat Rabaun ja Rosenthalin Berliinissä ja molemmille Niska lupasi toimittaa kaksi väärennettyä passia toimitettavaksi edelleen miesten omille asiakkaille.³³⁰

Algoth Niskalla alkoi olla kiire pois Berliinistä syyskuun lopussa. Hän tapasi Berliinissä asianajaja, oikeustieteen tohtori Christian Jürgen Ziebellin todennäköisesti hyvin pian sen jälkeen, kun oli väärentänyt Falkenburgien passit. Ziebell kertoi hänellä olevan tiedossa useita

³²⁷ Er.Sal. KD 18/24 1939, 27.6.1939, Berliini 24.6.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; KD 811/1485 1939, Helsinki 7.7.1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³²⁸ Er.Sal. KD 18/24 1939, 27.6.1939, Berliini 24.6.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³²⁹ KD 2171/684 26.10.1938, 26.10.1938 Berliinissä lähetystöavustajan allekirjoittama, salaiseksi leimattu, kirje Suomen ulkoasiainministeriölle. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³³⁰ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA ”...Av dessa utskrev jag ett för en herr Friedländer, ett för fröken Goldenberg, ett för en eller två personer, vilkas namn jag ej erinrar mig, och vilket skulle tillställas doktor Rabau, två enkel- eller dubbelpass för herr Rosenthals – eller hans klienters- räkning samt ett för fru Hella Kapauner och ett för doktor Noher...” Kyseiset Rabau ja Rosenthal eivät esiinny missään muussa yhteydessä tutkittaessa Niskan passikauppoja. Nimet saattavat olla Niskan tahallaan vääriin ilmoittamia. Se ei kuitenkaan vähennä lausunnon todistusvoimaa siitä, että Niska luovutti passeja myös niiden välittäjille. (Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 16.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA).

asiakkaita, jotka halusivat pikaisesti ostaa suomalaiset passit. Tällä kerta Niska ei vaatinut tavata henkilökohtaisesti kyseisiä henkilöitä, vaan Ziebell toimitti Niskalle kaikkien henkilötiedot ja valokuvat sekä maksoi sovitun kappalehinnan Niskalle. Niska teki väärennökset ja luovutti passit Ziebellille, joka puolestaan toimitti ne omille asiakkailleen. Kaiken kaikkiaan Niska väärensi Ziebellille vähintään 8 passia. Niskan saama hinta passeista oli viranomaisarvioiden mukaan noin 6 000–7 000 Saksan markkaa (35 400–41 300 €) kappaleelta.³³¹

Yksi Ziebellin asiakkaista oli saksalainen Dorothea Klara Schachtel. Tämä oli kotoisin Berliinistä, missä hän syntyi lokakuun 1. päivänä 1905. Ziebell pyrki, Niskan tavoin, johtamaan Schachtelliä harhaan. Hän kertoi passin olevan laillinen Suomen valtion asiakirja sillä poikkeuksella, ettei se kelvannut Suomessa. Ziebell kuitenkin korosti sen olevan erityislaatuinen, viisi vuotta voimassa oleva passi, joka kelpaisi kaikkialla muualla maailmassa.³³² Ilmeisesti Schachtellillä oli tarkoitus matkustaa Saksasta Yhdysvaltoihin, minne saavuttuaan hänen olisi pitänyt toimia Ziebellin ohjeiden mukaisesti:

”...Asianomaisen tuli Amerikkaan saavuttuaan palauttaa passi tri Ziebell’ille tai Suomen passitoimistoon...”³³³

Ziebellin puheet ja Schachtellin tarve päästä pois Saksasta johtivat passikauppoihin. Ziebell osasi hinnoitella oletetulle vapaudelle hinnan: Schachtell maksoi passista asianajajalle 25 000 Saksan markkaa (147 400 €). Uudesta passista huolimatta Schachtell ei päässyt määränpäähensä Yhdysvaltoihin. Ilmeisesti suunnitelmat muuttuivat, koska hän suuntasi Sveitsiin, jonne hän pääsi ongelmitta³³⁴. Suunnitelman muuttumisen taustalla voi olla se, että Yhdysvaltojen-matkaan olisi pitänyt hakea viisumia, mikä olisi vaatinut lähetystössä käymistä. Sveitsiin sen sijaan pääsi pelkällä Suomen passilla³³⁵.

Saksasta pakenemisen ajankohta ja Schachtellin Sveitsiin saapuminen on hämärän peitossa. Todennäköisesti se tapahtui loppuvuodesta 1938 tai alkuvuodesta 1939. Kesäkuun lopulla

³³¹ KD 2171/684 26.10.1938, 26.10.1938 Berliinissä lähetystöavustajan allekirjoittama, salaiseksi leimattu, kirje Suomen ulkoasiainministeriölle; Er.Sal. KD 18/24 1939, 27.6.1939, Berliini 24.6.1939; Freedy Kekäläisen lausunnot 28.11.1938 ja 6.7.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; KD 811/1485 1939, Helsinki 7.7.1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³³² KD 811/1485 1939, Helsinki 7.7.1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³³³ KD 811/1485 1939, Helsinki 7.7.1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³³⁴ KD 811/1485 1939, Helsinki 7.7.1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³³⁵ Suomen Asetuskokoelma 1929, asetus 225/1929.

1939 Sveitsin poliisi pidätti Dorothea Klara Schachtelin, ja häneltä takavarikoitiin väärennetty suomalainen passi numero 3391. Sveitsin viranomaiset pyysivät suomalaisilta kollegoiltaan selvennystä passista ja ilmoittivat samalla informoineensa myös Saksan poliisia tapahtuneesta.³³⁶ Dorothea Schachtellin kohtalosta ei tiedetä enempää.

Loput seitsemän passia oli varattu henkilöille, joista ei juuri ole säilynyt muuta tietoa kuin nimet. Juutalaiset olivat: Alfred Gutmann, Erna Levi, Ernst Michel David, Clara David, Richard Eduard Wiener, Louis Hagen ja Viktoria Hagen. Heitä yhdistävä tekijä on se, ettei heistä kukaan päässyt pakenemaan Saksan ulkopuolelle. He jäivät syksyllä 1938 yksi kerrallaan Gestapon haaviin. Gutmannin ja Levin passit löytyivät kotietsinnässä Ziebellin sukulaisen maatilalta Pommerista Koillis-Saksasta. Davidin pariskunnan passit poliisi sai tuntemattomaksi jäävän, Dochnahl-nimisen juutalaisen pidätyksen yhteydessä. Wienerin passi taas oli edelleen Ziebellin hallussa, kun Gestapon etsivät tulivat pidättämään häntä. Hagenit puolestaan jäivät kiinni tuntemattomasta syystä Saksan poliisille. Gestapon edustaja lähetti Hagenien passit Suomen valtiolliselle poliisille 28.10.1938 lisätutkimuksia varten. Passikauppoihin sotkeutunut Ziebellkään ei päässyt nauttimaan ansaitsemistaan rahoista, vaan hän päätyi vankilaan tuntemattomaksi ajaksi samoin kuin häntä avustaneet henkilöt.³³⁷

Näyttäisi siltä, että Niska teki viimeiset passikauppansa Saksassa asianajaja Ziebellin kanssa syys-lokakuussa. Pelkästään näistä kaupoista Niska sai arviolta 52 000 Saksan markkaa (310 000 €). Sen jälkeen Niskan passit alkoivat olla lopussa, ja hän katsoi parhaaksi lähteä Saksasta kohti turvallisempia maisemia. Passikauppoja hän kuitenkin halusi jatkaa. Saksan ulkopuolella kauppojen jatkamisesta hän oli sopinut Robert Griesin ja Hans Friedländerin kanssa. Lokakuun alussa Fredrik Joffsin tehtäväksi tuli jälleen matkustaa Helsinkiin noutamaan uusi erä tyhjiä passilomakkeita. Niska ja Joffs matkustivat viimeistään lokakuun 3. päivä Kööpenhaminaan, mistä Niska jatkoi välittömästi Brysseliin ja Amsterdamiin ja Joffs Helsinkiin³³⁸.

³³⁶ KD 811/1485 1939, Helsinki 7.7.1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³³⁷ Er.Sal. KD 18/24 1939, 27.6.1939, Berliini 24.6.1939; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Dagny Marie Ovesenin kuulustelu 4.11.1930. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; KD 811/1485 1939, Helsinki 7.7.1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³³⁸ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Sven Pehrmannin kuulustelu 3.11.1938; Freedy Kekäläisen lausunto 28.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

4.5. ”Bele on vangittu!”

Syyskuun 12. päivänä Albert Amtmann palasi Prahasta Suomeen tehdäkseen mattokauppoja. Hän varasi itselleen huoneen hotelli Grandista mutta ei koskaan saapunut sinne. Sen sijaan hän otti huoneen hotelli Helsingistä, missä vietti aikaansa lokakuulle saakka.³³⁹ Amtmannin Suomeen tuleminen sai Valpon kiinnostumaan Niskan passikaupoista.

Kaksi päivää Amtmannin saapumisen jälkeen Valpo sai vihjeen, että hän saattaisi tietää jotain suomalaisten passien väärentämisestä. Vihjeen antoi Teuvo Valtakari, joka toimi Valpon laajassa tiedottajaverkostossa. Valtakari oli saanut tietää asiasta itävaltaisen tuttavansa kautta. Tuttava oli Erik Goldstein, joka oli entinen Amtmannin liikekumppani. Amtmannin harmiksi kumppaneilla oli mennyt välit poikki aiemmin ja Goldstein halusi ilmiannollaan aiheuttaa Amtmannille Suomessa ongelmia.³⁴⁰ Niitä hän aiheuttikin. Todennäköisesti hän ei kuitenkaan ollut varautunut siihen, että osaltaan hänen tietojensa vuoksi lähes kaikki Niskan passeilla matkustaneet juutalaiset joutuisivat ongelmiin. Valtakari ja Goldstein vierailivat tiheästi valtiollisen poliisin pääosastolla Ratakadulla syyskuun 15.–19. päivien välisenä aikana. Vierailujen vuoksi Amtmann haluttiin Valpoon kuultavaksi niin pian kuin hänet tavoitettaisiin³⁴¹.

Niska oli selvillä Amtmannin saapumisesta Suomeen, ja hän soitti Berliinistä 27. syyskuuta Axel Belewiczille ja pyysi tätä auttamaan Albert Amtmannia oleskeluluvan hankkimisessa. Belewicz lupasi tehdä tämän ja sopi Amtmannin kanssa tapaamisen Fazerin kahvilaan seuraavaksi aamuksi kello 10. Belewicz pyysi vielä Rafael Kajanderin mukaansa tulkiksi, koska osasi itse huonosti saksaa. Tapaamisesta tuli hieman erilainen kuin he olivat suunnitelleet. Valpo oli edellisenä päivänä napannut Amtmannin kuulusteluihinsa, ja Belewicz ja Kajander kohtasivat Fazerilla vihaisen ja hermostuneen miehen.³⁴²

”Amtmann osoittautui erittäin hermostuneeksi ja alkoi ensitöikseen haukkua Niskaa, jonka sanoi myyskentelevän Berliinin kaduilla passeja ja ottavan niistä sikamaisia

³³⁹ Henkilökortti, Albert Amtmann. Henkilökorttiarkisto, EK-Valpo I, KA; Ilmoitus 1705 1938, 19.9.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Valpon oma merkintä; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³⁴⁰ Ilmoitus 1705 1938, 19.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³⁴¹ Ilmoitus 1705 1938, 19.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³⁴² Er.Sal. KD 28/36 29.10.1938, Berliini 21.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938; Jalmari Sinivaaran muistio Albert Amtmannin kuulusteluista 27.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

hintoja. Kertoi olleensa edellisenä päivänä valtiollisen poliisin kuulusteltavana ja moitti tästäkin Niskaa, koska tämän syytä on, että hänet, ”aivan syytön mies”, on sekoitettu ikävään juttuun.”³⁴³

Kuulustelujen myötä Albert Amtmannille selvisi, että poliisit olivat tietoisia Niskan väärennösoperaatiosta. Oleskeluluvan pidentämiseen ei Amtmann enää halunnut ryhtyä vaan sanoi ottavansa Belewicziin uudelleen yhteyttä, mikäli tarvitsisi tämän apua.³⁴⁴ Siihen ei koskaan tullut tarvetta, koska Amtmann poistui Suomesta Prahaan lokakuun 7. päivänä.³⁴⁵ Amtmannin myöhemmistä vaiheista ei ole merkkejä Valpon arkistossa.

Kohdattuaan Amtmannin Kajander ja Belewicz siirtyivät viimemainitun asunnolle ilmoittaakseen Niskalle Amtmannin kertomista asioista.³⁴⁶ Niskan kylmähermoisuus kuvastuu hänen vastauksestaan:

”...Kuulusteltava otti Belewiczin asunnosta puhelun Berliiniin ja tiukkasi Niskalta, mitä perää on puheissa passeista. Niska vain naureskeli ja kysyi, onko ”jutikka” Amtmann sellaista kertonut...”³⁴⁷

Niska ei näyttänyt suuremmin säikähtävän tiedosta, että valtiollinen poliisi oli tietoinen hänen toimistaan. Ennemmin Niska tuntui ylimieliseltä, mihin viittaa myös hänen käyttämänsä juutalaisista käytetty haukkumasana. Niskan reaktio Saksassa oli kuitenkin toisenlainen. Hän halusi päästä lähipäivinä viimeisistä passeista eroon. Tuntuu johdonmukaiselta, että Niskan Ziebellille kauppaamat passit olivat osittain reagointia muuttuneeseen tilanteeseen. Saksa oli Niskan osalta nähty, ja tulevaisuudessa hän kauppaisi passeja Hollannissa.

Niska ja Fredrik Joffs saapuivat lokakuun alussa Berliinistä Kööpenhaminaan, missä Niska antoi Joffseille ohjeet Helsingin-vierailua varten. Joffs lähtisi noutamaan yhtä kirjekuorellista tyhjiä passilomakkeita. Tätä varten Niska antoi hänelle 3 000 markkaa (965 €) rahaa, joka oli

³⁴³ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938, Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³⁴⁴ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938; Jalmari Sinivaaran muistio Albert Amtmannin kuulusteluista 27.9.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³⁴⁵ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Valpon oma merkintä; Jalmari Sinivaaran kirjoittama 15.10.1938 päivätty tiedote Valpon päällikkö Paavo Säipälle, sekä passitoimiston päällikkö Aarne Koverolle. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³⁴⁶ Er.Sal. KD 28/36 29.10.1938, Berliini 21.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³⁴⁷ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Rafael Kajanderin kuulustelu 31.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

Belewiczin määräämä hinta 10 tyhjälle passilomakkeelle. Tälläkin kertaa Fredrik Joffs matkusti Helsinkiin väärennetyillä henkilöpapereilla, jotta matkasta ei jäisi jälkiä rekistereihin.³⁴⁸ Amtmannin aiheuttaman sotkun vuoksi Niskan mieleen oli hiipinyt pieni epävarmuus uudesta passierästä. Hälventääkseen Belewiczin epäluuloa Niska sujautti kolme tuhannen Suomen markan (965 €) seteliä kirjekuoreen ja postitti sen Kööpenhaminasta. Kuoren osoitekenttään hän kirjoitti Axel Belewicz, Vironkatu 3, Helsinki. Setelit eivät kaivanneet seurakseen saatekirjettä.³⁴⁹

Niska oli suotta huolissaan, sillä lokakuun 8. päivänä Kerttu Ollikainen jättäytyi jälleen työpäivänsä päätteeksi lääninkonttorin tiloihin. Axel Belewicz oli pyytänyt häntä jo kolmatta kertaa varastamaan tyhjiä passeja. Ollikainen odotteli, että muut poistuivat, minkä jälkeen hän varasti kymmenen tyhjää ulkomaan passilomaketta. Lomakkeet hän toimitti, kuten oli sovittu, Axel Belewiczille Vironkadulle ja sai tältä vastineeksi noin 1 000 markkaa (322 €) rahaa.³⁵⁰

Kaksi päivää myöhemmin, 10. päivä lokakuuta Belewicz ja Fredrik Joffs tapasivat Helsingin eteläsatamassa, missä Belewicz odotteli Kööpenhamista saapuvan matkustajahöyrylaivan kiinnittymistä laituriin. Seuraavina päivinä Belewicz ja Fredrik Joffs kävivät ravintola Mikadossa lasillisilla ja suorittivat passikaupat rutiinilla. Joffs sai 10 passia ja Belewicz 3 000 markkaa (965 €). Vielä ennen takaisin paluutaan Fredrik Joffs törmäsi sattumalta veljeensä Rafaeliin kaupungilla, jolle hän kertoi matkoistaan Keski-Euroopassa. Joffs viipyi Helsingissä kolme päivää ja poistui 13.10.1938 lentäen Tanskaan.³⁵¹

Niska ja Joffs tapasivat lokakuun puolivälissä Kööpenhaminassa. Niska halusi saada passit mahdollisimman pian itselleen, eikä hän enää tahtonut matkustaa Saksaan. Tapaamisessa Niska luovutti Joffsille 20 000 markkaa (6 440 €), jotka Joffs toimitti sopimuksen mukaan myöhemmin syksyllä Sven Pehrmanille. Kööpenhaminasta Niska lensi Amsterdamiin

³⁴⁸ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³⁴⁹ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Niska 1953, 61–62.

³⁵⁰ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston rikosasiain asiakirjavihko N:o 28 1939. Cb III 367, Helsingin raastuvanoikeus, KA.

³⁵¹ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938, Leonard Rafael Joffsin kuulustelu 28.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

passikirjekuori taskussaan tapaamaan Robert Griesiä ja Hans Friedländeriä. Fredrik Joffs sen sijaan jatkoi matkaansa Berliiniin toimittamaan Niskan asioita.³⁵²

Amsterdamissa Niska ei ehtinyt kauaa olla, kun hän sai puhelun Joffsilta Berliinistä. Vihainen ja peloissaan ollut Joffs ilmoitti, että Gestapo oli tehnyt kotietsinnän hänen vakiopensionaattiinsa Chilcotiin juuri ennen kuin hän oli saapunut sinne. Tuttu majapaikan omistaja oli varoittanut Joffsia jäämästä paikkaan yöksi, koska Berliinin poliisi oli jo aiemminkin kysellyt hänen ja Niskan perään. Joffs ilmoitti saaneensa tietää, että heidät molemmat oli etsintäkuulutettu passikauppojen vuoksi Saksassa. Puhelun lopuksi Joffs sanoi lähtevänsä pikaisesti Suomeen, koska pelkäsi joutuvansa vakaviin ongelmiin Saksassa. Niska oli samaa mieltä.³⁵³ Puhelun saatuaan Niska katsoi paremmaksi pysytellä tulevaisuudessa Saksan ulkopuolella. Hän ilmoitti Belewiczille Helsinkiin, etteivät passikaupat enää jatkuisi tämän jälkeen. Niska kirjoitti lyhyen kirjeen, josta Belewiczille selviäisi toiminnan saavuttaneen päätepiteensä:

”Nu Smiter jag. Meddelar senare Adressen. I hast, Agi.”³⁵⁴

Kirjeestä päätellen Niska ymmärsi heidän paljastuneen. Hänellä oli kuitenkin vielä hallussaan viimeiset kymmenen tyhjää passilomaketta. Ne hän aikoi kaupata ennen operaatiosta luopumista.

Joffs pääsi Saksasta Suomeen, ja hän saapui Helsinkiin matkustajalaiva S/S Ariadnella 24. lokakuuta 1938. Satamassa hän tapasi Axel Belewiczin, jonka kanssa hän lähti kiertämään Helsingin ravintoloita ja etsimään yöpaikkaa. Epäonnekseen samaan aikaan laivasatamassa oli Niskalle syvästi katkeroitunut Arvi Broms, joka oli jo Suomeen palattuaan lokakuun 19. päivänä käynyt valtiollisessa poliisissa kertomassa Niskan puuhista.³⁵⁵

³⁵² Kuulustelupöytäkirja 47/38, Sven Pehrmannin kuulustelu 29.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³⁵³ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algot Niskan kuulustelu 16.10.1940, Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³⁵⁴ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelu 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA.

³⁵⁵ Arvi Bromsin Jalmari Sinivaaralle tekemä puhelinilmoitus 24.10.1938; Kuulustelupöytäkirja 47/38, Axel Belewiczin kuulustelut 28.10.1939 ja 2.11.1938, Arvi Bromsin kuulustelu 19.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40 Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

Broms huomasi Fredrik Joffsin saapuvan laivalla ja poistuvan yhdessä Axel Belewiczin kanssa kaupungille. Broms ilmoitti havaintonsa välittömästi puhelimitse valtiolliseen poliisiin, josta etsivät Nils Håkansson ja Erkki Kuosmanen lähtivät viipymättä tavoittamaan Fredrik Joffsia saattaakseen hänet Valpon pääosastolle kuulusteltavaksi. Etsivät kiersivät Joffsin sukulaisten luona ja kyselivät kaupungin ravintoloista, oliko Fredrik Joffsia näkynyt. Ripeästi toiminnasta huolimatta Belewicz ja Joffs säilyttivät etumatkansa etsiviin, eikä heitä onnistuttu tavoittamaan ajoissa. Joffs sai onnekseen vielä ennen iltaa kuulla, että poliisit olivat häntä etsineet. Säikähdyksestä selvittyään hän piiloutui muutamaksi päiväksi ja poistui salamatkustajana S/S Ariadnella Tallinnaan. Fredrik Joffs uskaltautui takaisin Suomeen vasta syksyllä 1939, jolloin hänen onnistui pysytellä viranomaisten tietämättömissä lokakuuhun 1940 saakka.³⁵⁶

Niska todennäköisesti väärensi lokakuussa Joffsilta saamansa kymmenen ulkomaanpassia Hollannissa ja Belgiassa. Avustajina hänellä toimi Hans Friedländer sekä Robert Gries. Friedländer avusti uusien asiakkaiden hankinnassa Amsterdamissa. Griesin rooli rajoittui ennen kaikkea postilokero 950 avaamiseen ja siihen tulleiden kirjeiden toimittamiseen Niskalle. On mahdollista, että osan passeista Niska lähetti postitse Belgiasta Saksaan niiden avunpyyntöjen perusteella, mitä postilokeroon saapui.³⁵⁷ Passitehtailu ei voinut olla kovin laajamittaista, koska Niskalla ei enää ollut hallussaan kymmentä passia enempää eikä hän enää saanut niitä lisää. Lokakuun lopussa Amsterdamissa hänet tavoitti tieto Helsingin tapahtumista:

”Ennen lähtöäni takaisin Belgiaan, jota aina välillä pidin ikään kuin turvapaikkanani, sain kuulla hätkähdyttävän uutisen Suomesta. Ystäväni Bele oli vangittu Helsingissä! Nyt ymmärsin passieni saannin tyrehtyvän ja kun minulla ei ollut muuta tehtävissä, palasin eräänä lauantai-iltana Brysseliin, josta jatkoin matkaa ystäväieni luokse.”³⁵⁸

Elettiin lokakuun 28. päivää vuonna 1938. Viimeistään silloin Niska ymmärsi, että hänen toimintansa paljastuu lähiaikoina. Hän oli saanut muutaman viikon sisällä kaksi ikävää viestiä, joiden mukaan sekä Suomen että Saksan turvallisuuspoliisit olivat hänen kintereillään.

³⁵⁶ Kuulustelupöytäkirja 47/38, Valpon oma merkintä, Axel Belewiczin kuulustelut 28.10.1938 ja 2.11.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; Kuulustelupöytäkirja 215/40 Fredrik Joffsin kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³⁵⁷ KD 197/273 10.3.1939, Helsinki 7.2.1939; KD 41/106 18.3.1939, Amsterdam 5.3.1939. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA; KD 811/1485 1939, Helsinki 7.7.1939. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³⁵⁸ Niska 1953, 43; Kirjoitusvirheet alkuperäisessä tekstissä.

Bromsin valtiolliselle poliisille ilmoittamat tiedot olivat merkittävässä roolissa Niskan passikauppojen paljastumisessa. Valpoon oli tihkunut muutamia viikkoja aikaisemmin hajanaisia tietoja väärennetyillä suomalaisilla passeilla matkustaneista ulkomaalaisista, mutta ne olivat lokakuun lopulla vailla konkreettista näyttöä. Bromsin myötä luuranko alkoi saada lihaa ympärilleen.

Kun Valpossa oli käynyt Valtakari, Goldstein ja Broms kertomassa omia versioitaan tapahtumista, viraston sisällä ryhdyttiin toimiin. Pian syys-lokakuun aikana Valpoon saatiin tietoja Suomen Prahasta, Berliinistä ja Pariisista lähetystöistä, joiden mukaan ulkomaalaisia juutalaisia todella liikkui ympäri Eurooppaa suomalaisilla passeilla. Asia ei noussut Valpon työllistämällä ylimmäksi, mutta selvitystyötä ryhdyttiin käymään korkeimmalla mahdollisella tasolla. Käytännössä yhteydet Saksaan hoiti valtiollisen poliisin apulaispäällikkö Bruno Aaltonen. Saksassa asia oli ensisijaisesti Gestapon päällikkö Heinrich Müllerin kontolla, joskin joihinkin seikkoihin vastasi myös tiedustelupalvelun päällikkö Werner Best. Syynä korkealla tasolla käytyyn yhteistyöhön oli se, että siihen oli totuttu vuosien saatossa. Toinen syy lienee se, että Suomen ja Saksan välit haluttiin pitää hyvinä poliittisesti epävarmana aikana.³⁵⁹

Yhteistyö Valpon ja Gestapon välillä Niskan jutun tiimoilta käynnistyi syyskuussa 1938 ja jatkui syksyyn 1939. Käytännössä se oli viranomaistietojen vaihtamista ja raportointia, silloin kun tutkimuksissa oli edetty. Yhteistyössä ei kuitenkaan koskaan menty edes puheen tasolla niin pitkälle, että olisi keskusteltu kansalaisten luovuttamisesta vieraan maan tuomioistuinten tuomittaviksi. Poliisien kanssakäymisen tuloksena suomalaisten passien väärentämisympäristö alkoi selvitä, ja ensimmäiset syytteet luettiin helmikuussa 1939 Helsingin raastuvanoikeudessa.

Alex Belewicz, Kerttu Ollikainen ja Rafael Joffs kuuntelivat tuolloin syyttäjän lukemat syytteet sekaantumisesta Niskan passinväärennysjuttuun. Algot Niska ja Fredrik Joffs eivät

³⁵⁹ Silvennoinen 2008, 90–100; Esko Riekin päällikkökaudella Valpo loi kiinteät ja jatkuvat yhteydet sekä Saksan salaiseen valtionpoliisiin, Gestapoon, että turvallisuuspalvelu SS:ään. Suhteet perustuivat henkilökohtaisiin kontakteihin, joiden luomisessa avainasemassa oli ollut Bruno Aaltonen. Aaltonen tutustui Saksan matkoillaan henkilökohtaisesti Heinrich Mülleriin ja Werner Bestiin, jotka molemmat olivat vuonna 1936 Heinrich Himmlerin alaisuuteen yhdistyneen turvallisuuspoliisin ja tiedustelupalvelun ehdotonta eliittiä. Reinhard Heydrich nimitettiin johtamaan uutta turvallisuusorganisaatiota, jonka kakkos- ja kolmosmiehet olivat Werner Best ja Heinrich Müller. (Silvennoinen 2008, 90–100).

joutuneet oikeuteen ennen kuin vuonna 1941, koska poliisi ei onnistunut heitä tavoittamaan eikä kuulustelemaan aikaisemmin. Belwiczin, Ollikaisen ja Rafael Joffsin oikeuskäsittely ei ollut yksinkertainen prosessi, sillä heidän juttuaan käsiteltiin Helsingin raastuvanoikeudessa yhteensä 8 kertaa. Ensimmäisen kerran kolmikko oli syytetyn penkillä 22. helmikuuta 1939. Lopullinen tuomio julistettiin 23. elokuuta 1939³⁶⁰. Jutun ratkaisu lykkääntyi lähinnä sen vuoksi, että oikeus halusi enemmän näyttöä tapahtuneille, ja sen vuoksi, että passiväärennöksistä tihkui koko kevään 1939 uutta tietoa, joka muutti syytettyjen asemaa jatkuvasti.³⁶¹

Rafael Joffs sai syytteen avunannosta väärentämiseen, Belewicz avunannosta julkisen asiakirjan väärentämiseen, ja Ollikainen virkamiehenä tehdystä avunannosta julkisen asiakirjan väärentämiseen. Kahdelle viimeisimmälle syyttäjä vaati rangaistuksen lisäksi rikoksen tuottaman taloudellisen hyödyn julistamista valtiolle menetetyksi. Lukuisten lykkäysten jälkeen elokuun 23. päivänä 1939 käydyssä Helsingin raastuvanoikeuden istunnossa saatiin tuomiot julistettua. Alex Belewicz ja Kerttu Ollikainen todettiin syyllisiksi jatketusta avunannosta matkapassien väärentämiseen. Sen sijaan Ollikaisen syyte virkamiehenä tehdystä jatketusta avunannosta matkapassien väärentämiseen kumoutui, koska Ollikainen oli anastanut passit virka-ajan jälkeen. Ollikaisen tuomio oli neljä kuukautta vankeutta, minkä lisäksi hän joutui suorittamaan valtiolle 2 500 markkaa (805 €) rikoksesta saatuna hyötynä. Belewicz tuomittiin seitsemän kuukauden vankeusrangaistukseen ja korvaamaan valtiolle 9 780 markkaa (3 150 €). Rafael Joffsin kohdalla kaikki syytteet kaatuivat.³⁶²

Niska ja Fredrik Joffs eivät joutuneet oikeuteen samaan aikaan muiden kanssa. Vasta marraskuun puolivälissä 1939 valtiollinen poliisi sai vihjeen, jonka mukaan Niska ja Joffs piilottelisivat mahdollisesti Helsingissä. Pitkiksi venyneiden etsintöjen päätteeksi Niska lopulta löytyi eräästä helsinkiläisestä yksityisasunnosta marraskuun 25. päivänä. Joffsia ei poliisi edelleenkään saanut kiinni. Algoth Niska pidätettiin ja vietiin valtiolliseen poliisiin kuultavaksi passiväärennöksistä saman tien. Kuulemisen jälkeen Niska suljettiin muutamaksi

³⁶⁰ Helsingin raastuvanoikeus kokoontui käsittelemään passiväärennösjuttua 22.2., 22.3., 5.4., 3.5., 7.6., 12.7., 9.8. ja 23.8.1939; Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston rikosasiain asiakirjavihko N:o 28 1939. Cb III 367, Helsingin raastuvanoikeus, KA.

³⁶¹ Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston rikosasiain asiakirjavihko N:o 28 1939. Cb III 367, Helsingin raastuvanoikeus, KA.

³⁶² Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston rikosasiain asiakirjavihko N:o 28 1939. Cb III 367, Helsingin raastuvanoikeus, KA.

päiväksi Ratakadun selliin, minkä jälkeen varsinaiset kuulustelut aloitettiin marraskuun 30. päivänä.³⁶³

Kuulustelut keskeytyivät, ja Niska vapautettiin, sillä samana päivä alkoi talvisota ja Helsingin pommitukset. Niskan vapauttamista edesauttoi myös hänen ilmoituksensa liittyä merivoimiin vapaaehtoisena. Kuulustelutauosta tuli lähes vuoden mittainen, sillä seuraavan kerran Niska saapui Valpoon 16.10.1940, jolloin aloitetussa ja marraskuun 2. päivänä jatketuissa kuulusteluissa oli mukana myös Fredrik Joffs.³⁶⁴ Yli kaksi vuotta väärennetyjen passien kaupan aloittamisesta saatiin päätekijöiltä henkilökohtaiset versiot tapahtumista.

Pitkästä aikavälistä huolimatta myös Niska ja Fredrik Joffs joutuivat oikeuden eteen. Heidän juttunsa huudettiin esille Helsingin raastuvanoikeudessa 14.2.1941. Päätöksenteko venyi myös heidän tapauksessaan. Se saatiin kuukautta myöhemmin eli 14. maaliskuuta 1941.³⁶⁵ Päätös oli erikoinen oikeuden aikasempaan linjaan nähden. Niska ja Fredrik Joffs tuomittiin korvaamaan yhteisvastuullisesti 150 Suomen markkaa (48 €) valtiolle. Se oli anastettujen passilomakkeiden arvo.³⁶⁶ Miksi jutun päätekijä ja tärkein avustaja saivat mitättömimmät tuomiot? Se ei selvinnyt tämän tutkielman puitteissa. Mielenkiintoa jäi jatkotutkimusta silmällä pitäen.

³⁶³ Kuulustelupöytäkirja 215/40. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³⁶⁴ Kuulustelupöytäkirja 215/40. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

³⁶⁵ Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston rikosasiain asiakirjavihko N:o 36 1941. Cb III 386, Helsingin raastuvanoikeus, KA.

³⁶⁶ Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston rikosasiain asiakirjavihko N:o 36 1941. Cb III 386, Helsingin raastuvanoikeus, KA.

5. Johtopäätökset

Turun Sanomat kirjoitti 15. elokuuta vuonna 2009 näyttävästi jutussaan ”Ihmissalakuljetus Suomeen ammattimaistunut” siitä, kuinka suurta ja kannattavaa liiketoimintaa ihmisten salakuljettaminen on nykyään.³⁶⁷ Seuraavana päivänä samaa uutista käyttivät lähes kaikki Suomen päivälehdet paperijulkaisuissaan sekä internetlehdissään. Sähköisillä keskustelupalstoilla uutinen aiheutti jonkinasteista kuohuntaa. Kirjoittajat näyttivät suhtautuvan salatein Suomeen tuleviin voittopuolisesti kielteisesti. Kritiikin kärki kohdistui nimenomaan niihin, jotka tulevat Suomeen, ei heidän maahanpääsytensä mahdollistaviin salakuljettajiin.

Sinänsä reaktiot olivat ymmärrettäviä: salakuljetettava ihminen on kohdemaahan saavuttuaan näkyvä lihaa ja verta oleva yksilö. Salakuljettaja taas on näkymätön hahmo, josta ei ole varmaa tietoa muilla kuin suppealla lähipiirillä. Mieleen nousee ajatusleikki: onko olemassa ainoastaan salakuljetettuja mutta ei salakuljettajia?

Tämä tutkielma operoi sekä salakuljettajien että salakuljetettavien maailmassa. Tutkielmaa tehdessä on tullut selväksi, että osapuolten maailma voi olla hyvinkin erilainen siitä huolimatta, että he elävät symbioosisuhteessa. Toiselle osapuolelle maailma saattoi esiintyä seikkailuna ja jännityksenä, toiselle yleensä pelkona, epätoivona ja menetyksenä.

Juutalaiset eivät saaneet vapaaehtoisesti valita osallistumisestaan seikkailuun, kun Adolf Hitler nimitettiin Saksan valtakunnankansleriksi tammikuun 30. päivänä 1933. Siitä alkoi juutalaisten kohtalonmarssi. Tuosta talvipäivästä lukien Hitlerin käytössä oli koko valtakunnan hallintokoneisto, joka valjastettiin pikaisesti puolueen ja Hitlerin käyttöön. Kansallissosialistisen puolueen yksi keskeisistä tavoitteista oli hävittää juutalaiset Euroopasta. Lainsäädäntöä kiristettiin askel askeleelta siten, että vuoden 1938 loppuun mennessä juutalaisten asema oli käytännössä mahdoton Saksan hallinnoimilla alueilla. Heidän olemassaololtaan oli poistettu lain tarjoama suoja, ja juutalaiset olivat vajonneet lainsuojattoman asemaan.

³⁶⁷ Turun Sanomat 15.8.2009.

Juutalaiset reagoivat muuttuneisiin olosuhteisiin monella tavalla. Toiset pakenivat maasta välittömästi, toiset jäivät paikoilleen alistuen tai toivoen kaiken muuttuvan ennalleen. Pakenevien määrä vaihteli aalloittain ja heijasteli Saksan sisäpoliittista tilannetta. Suur-Saksan alueella oli kuitenkin vielä loppuvuodesta 1938 yli 400 000 juutalaista. Itävallan ja Tšekkoslovakian sudeettialueiden Saksaan liittämisen yhteydessä vuoden 1938 aikana pakolaispaine kiihtyi, ja sen vaikutuksia alettiin tuntea myös Suomessa; ensin maahan tulleiden juutalaisten kauppiaiden kertomuksina, sitten yksittäisten pakolaisten ja lopulta elokuussa 1938 kokonaisten pakolaisjoukkojen saapumisena. Näin mukaan kietoitui rahapulassa oleva suomalainen perämies, Algoth Niska.

Niska vapautui vankilasta huhtikuussa 1934. Kielto laki ei ollut vienyt häntä ainoastaan vankilaan, vaan sen loppuminen vei häneltä myös elannon. Niskan harhailu erinäisten liiketoimi-ideoiden parissa niin ulkomailla kuin Suomessakin jatkui halki kolmekymmenluvun. Vakinaista tienestiä ei tuntunut löytyvän mukavaan elintason tottuneelle Niskalle. Hotellimajoitus muuttui matkustajakodiksi. Vuoden 1937 kesällä Niskalle virisi ajatus maailmanympäripurjehduksesta. Mittavaa hanketta varten hän osti purjelaivan ja aloitti miehistön sekä matkan rahoittajien keräämisen.

Itävallan Anschluss muutti Niskan suunnitelmat. Wienistä ja Berliinistä Suomeen saapui kevättalvella 1938 kaksi juutalaista liikemiestä, jotka eivät uskaltaneet palata kotiinsa saksalais miehityksen vuoksi. Emanuel Gartenberg ja erityisesti Albert Amtmann tutustuttivat Niskan juutalaisten epätoivoiseen asemaan Keski-Euroopassa. Älykkäälle ja yhteiskuntatietoiselle Niskalle miesten tapaaminen tarkoitti mahdollisuutta korjata heikkoa taloudellista tilannettaan. Niska oli ensi tapaamisesta lähtien selvillä, että juutalaisten auttamisella tulisi tienaamaan rahaa. Ainoat käytännön ongelmat muodostuivat siitä, kuinka operaatio tulisi hoitaa.

Kiusalliseksi muodostui toteuttamista odottava maailmanympäripurjehdus. Kesään 1938 mennessä ainakin Rafael Kajander ja Oskari Broms sekä kaksi muuta henkilöä olivat maksaneet Niskalle huomattavat summat purjehduksen osallistumismaksuina. Kun kesäkuussa juutalaisten salakuljetusprosessi lopulta varmistui ja sai muotonsa, Niskalle ei jäänyt muuta mahdollisuutta kuin valehdella matkakumppaneilleen matkan järjestämisestä. Se hiersi Niskan ja matkalle lähtijöiden välejä pitkälle syksyyn saakka. Toisaalta Niskan ei

kannattanut romuttaa ideaa purjehduksesta, koska hän sai matkasta oivallisen suojan omalle toiminnalleen.

Niska suunnitteli ja toteutti salakuljetusprojektin ottamalla huomioon ajankohtaisen poliittisen tilanteen Suomessa ja Euroopassa. Hän hylkäsi juutalaisten fyysisen salakuljettamisen, vaikka hänellä olisi siihen ollut tietoa, taitoa ja kalustoa. Niska tiesi, että Saksan naapurimaiden suhtautuminen juutalaispakolaisiin muuttui koko ajan nihkeämmäksi. Vaarana olisi ollut, että kohdemaahan salakuljetetut juutalaiset olisi käännytetty takaisin ja mitä todennäköisimmin kuljetuksen järjestäjä olisi asetettu syytteeseen. Sitä riskiä Niska ei halunnut ottaa.

Niskan perusti toimintansa asiakirjaväärennöksille. Tarkoituksena oli saattaa juutalaiset pois Saksasta täyttämällä laillisuuden ulkoiset puitteet. Niska oli matkustellut paljon ja todennäköisesti tunsu Suomen ulkomaalaislainsäädännön tarkasti. Hän oli selvillä niistä valtioista, joiden kanssa Suomella oli viisumi- ja passivapaussopimukset, joten hän tiesi, mihin maihin matkustaminen olisi vähemmän ongelmallista.

Passien väärentäminen ei aiheuttanut Niskalle ongelmia. Hänellä oli laaja tuttavapiiri, joka oli taipuvainen toimimaan Niskan suunnitelmien mukaisesti. Suomessa tärkeimmät Niskaa avustaneet henkilöt olivat Axel Belewicz ja Kerttu Ollikainen. Ilman heidän apuaan Niska ei olisi saanut haltuunsa tyhjiä suomalaisia ulkomaanpassilomakkeita. Heidät Niska sai mukaan toimintaan rahalla.

Toinen asiakirjaväärennöksiin perustuvan salakuljettamisen myönteinen puoli Niskan kannalta oli se, ettei Niska itse joutunut suureen vaaraan jäädä kiinni. Niskan suunnitelman mukaan hänen osuutensa oli myydä väärennetyjä passeja niitä tarvitseville. Sen jälkeen juutalaiset olisivat omillaan. Niska laskelmoi toimintansa olevan kohtuullisen riskitöntä, varsinkin kun se tapahtui lähes yksinomaan Suomen ulkopuolella. Tämän hän pyrki varmistamaan sillä, että kielsi passin ostaneita juutalaisia matkustamasta Suomeen. Niska ei halunnut ottaa sitä riskiä, että joku väärällä passilla matkustava juutalainen jäisi Suomen rajalla kiinni. Se olisi tarkoittanut mitä todennäköisemmin liiketoiminnan paljastumista ja rahatulon loppumista.

Algoth Niskan laajaan kontaktiverkoston kuului myös Fredrik Joffs. Joffsista Niska sai hyvän kumppanin toimiessaan ulkomailla. Joffs oli kielitaitoinen, hän osoitti lojaaliutta

Niskalle, eikä hänen matkustelunsa herättänyt epäluuloja, koska hän oli liikemies ja tottunut tekemään liikematkoja. Joffs oli Niskan passikuriiri. Niska saattoi jäädä itse värväämään uusia asiakkaita Saksaan, sillä välin kun Joffs lähti noutamaan lisää tyhjiä passilomakkeita Suomesta. Fredrik Joffs oli yksi keskeisimpiä edellytyksiä Niskan toiminnan onnistumiselle.

Koska Algoth Niska toimi Suomen ulkopuolella, hän tarvitsi myös ulkomaalaisia avustajia. Saksassa tärkein kontakti oli Albert Amtmannin vaimo Marie Amtmann. Hänen kauttaan Niskan onnistui saada valtaosa asiakkaistaan. Vaikka Marie Amtmannin toiminta ei vaikuta kovin näkyvältä, on syytä uskoa, että juuri hänen välityksellään levisi tehokkaasti toiminut puskaradio, joka toimitti tietoa suomalaisista passeista.

Toinen keskeinen ulkomaalainen henkilö oli Robert Gries. Gries pystyi järjestämään Niskalle väärennettyjä leimasimia heti toiminnan alussa. Ilman Griesiä Niska ei olisi voinut väärentää vielä heinäkuussa 1938 yhtään passia. Lopulta Griesistä tuli yksi niistä syistä, jonka vuoksi Niskan toiminta paljastui. Griesin harjoittamat petokset etenkin Unkarissa aiheuttivat osaltaan sen, että valtiollinen poliisi kiinnostui Niskan toimista.

Lisäksi Niskan kontaktiverkoston kuului pienempiä tekijöitä, joilla oli oma vähäisempi roolinsa. Muun muassa Sven Pehrman hoiti Niskan raha-asioita Suomessa, sillä aikaa kun Niska oli ulkomailla. Niska halusi Pehrmanin rahastonhoitajakseen, koska tämän telakalla makasi Niskan kesäkuuhun 1938 saakka omistama laiva, jolla maailmanympärimatka piti tehdä. Näin Niska pystyi selittämään, että hänen toimittamansa rahat Pehrmanille oli tarkoitettu laivan korjausta varten.

Yksi näkyvä hahmo Niskan toiminnassa oli Rafael Joffs. Hän jää kuitenkin tämän lähdemateriaalin pohjalta pitkälti tuntemattomaksi tekijäksi, vaikka hän tuntuu olleen koko ajan sangen lähellä Niskan toimintaa. Rafael Joffsin osallisuus selviäisi todennäköisesti tarkastelemalla Niskan toimintaa hieman pidemmällä aikavälillä. Se jää jatkotutkimuksen selvitettäväksi.

Myös Hans Friedländer ja Hella Kapauner-Freyman sekaantuivat Niskan passikauppoihin. Sen lisäksi että Niska myi heille passit, he avustivat Niskaa passien levittämisessä. Friedländer toimi Niskan asianhoitajana Hollannissa ja Belgiassa sekä todennäköisesti pyrki

hankkimaan Niskalle uusia asiakkaita. Kapauner-Freymannin rooli oli sen sijaan vaatimaton. Hän avasi yhteydenpitoa varten postilokeron, joka jäi lopulta hyödyntämättä.

Näin Niskalla oli käytössään tiiviikö avustajien ryhmä, jonka johtohahmona hän itse toimi. Toiminnan kannalta hänellä oli päätävävalta. Sen lisäksi hän keräsi valtaosan toiminnan hedelmistä. Kaikki muut toimintaan osallistuneet henkilöt olivat Niskan – yleensä rahalla – mukaan houkuttelemia. Kuvaavaa oli, että he oletettavasti olivat mukana ainoastaan siksi, että Niska ei kyennyt hoitamaan yksin kaikkea. Lisäksi Niskan apulaiset saivat tehtävikseen yleensä vaarallisimmat tehtävät.

Niska ryhtyi juutalaisten salakuljetustoimiin ennen kaikkea kahdesta syystä: rahan ja oivallisen tilaisuuden vuoksi. Ansiomahdollisuudet motivoivat Niskaa voimakkaasti. Hän selvitti hyvissä ajoin, että mahdollisilla passin ostajilla oli riittävästi rahaa. Amtmann ja Gartenberg korostivatkin, että tuleva asiakaskunta olisi varakkaita berliiniläisiä.

Varakkuus näkyi juutalaisten sosiaalisessa taustassa. Niskan avustamien joukossa oli lääkäri, lakimies, tehtaanomistaja, useampi liikkeenomistaja, tukkukauppias, varajohtaja ja asianajaja. Passin ostaneiden henkilöiden varakkuus korostuu ennestään, kun tarkastellaan Niskan myymien passien hintoja. Saksan viranomaiset arvioivat, että Niska olisi saanut yhdestä passista keskimäärin 6 000–7 000 Saksan markkaa, mikä oli 109 920–128 240 vuoden 1938 Suomen markkaa. Vuoden 2008 rahassa se tarkoittaa 35 400–41 300 euroa.

Tämän tutkielman perusteella keskimääräinen kauppahinta ei ollut aivan yhtä huikea. Silti Niskan myymien passien kappalehinnaksi muodostui keskimäärin noin 49 825 Suomen markkaa, vuoden 2008 rahassa 16 040 euroa, joka on sekin merkittävä summa. Käytännössä Niskan myymien passien hinnat vaihtelivat hyvin paljon: toiset saattoivat saada omansa muutamalla sadalla Saksan markalla, kun toiset joutuivat maksamaan yli 20 000 Saksan markkaa passistaan. Tutkimustuloksena saatua passien keskimääräistä kappalehintaa laskee tosin se, että summa on saatu jakamalla Niskan tienaama rahamäärä tiedossa olevalla väärennettyjen passien lukumäärällä. Jokaisen henkilön kohdalla ei voitu kuitenkaan todentaa kauppahintaa, jolloin kyseisen henkilön passi on mukana ainoastaan kappalemäärässä, ei rahasummassa.

Kerttu Ollikainen väitti Helsingin raastuvanoikeudessa alkuvuodesta 1939 anastaneensa lääninkonttorista 28 Suomen ulkomaanpassia. Samassa istunnossa Axel Belewicz kertoi luovuttaneensa Algoth Niskalle 38 lomaketta, jotka Ollikainen oli hänelle edellisenä kesänä ja syksynä luovuttanut³⁶⁸. Niska puolestaan kertoi marraskuussa 1940 suoritetuissa kuulusteluissa saaneensa haltuunsa ja väärentäneensä noin 60 suomalaista passia³⁶⁹. Julkisuudessa on esiintynyt väitteitä, joiden mukaan Niska olisi pelastanut jopa 150 juutalaista Natsi-Saksasta suomalaisten passien avulla.

Lukumäärien välillä on huimia eroja. Ei ole yksiselitteistä vastausta siihen, kuinka laajaa Niskan toiminta oli ja mikä oli autettujen lukumäärää. Ongelmia aiheuttaa Niskan toiminnan laittomuus. Salakuljetusprosessi pyrittiin salaamaan mahdollisimman hyvin, mistä johtuen viranomaislähteitä – ja muitakin lähteitä – on olemassa rajallisesti. Viranomaislähteistä ei löydy juuri tietoa muista tapauksista kuin niistä, joissa juutalaisten salakuljettaminen paljastui. Vertailemalla eri lähteitä voidaan kuitenkin päästä perusteltuun ja tyydyttävään lopputulokseen.

Kesäkuun ja marraskuun 1938 välisenä aikana Algoth Niska väärensi varmuudella 27 passia 25 henkilölle tarkoituksenaan auttaa heidät poistumaan Natsi-Saksan alueelta. Henkilöt on tunnistettavissa, ja heidän nimensä ja vaiheensa on esitelty tämän tutkielman sivuilla. Lisäksi tässä tutkielmassa on näytetty, että Niska myi passeja myös joukolle tuntemattomaksi jääviä juutalaisia. Vaikka heidän henkilöllisyyttään ei ole kyetty varmistamaan, passikaupoista on olemassa sen verran vahvaa näyttöä, että myös ne voidaan laskea mukaan kokonaismäärään. Näitä tuntemattomia tapauksia on yhteensä 23. Näin ollen Niska väärensi yhteensä 50 kappaletta suomalaisia ulkomaanpasseja 48 saksalaiselle ja itävaltalaiselle juutalaiselle. Kun tutkielmassa on osoitettu, että Fredrik Joffs ja Algoth Niska kuljettivat Suomesta ulkomaille 50 suomen matkapassia, voidaan olettaa, että edellä mainittu lukema on hyvin lähellä totuutta.

Entä kuinka paljon Niska ansaitsi juutalaisia auttaessaan? Laskelma perustuu kauppasummiin, jotka ilmenivät suoraan lähdemateriaalista, sekä viranomaisten ilmoittamiin arvioihin niissä tapauksissa, joissa ei ole tarkkaa summaa käytettävissä. Kaiken kaikkiaan Algoth Niskan

³⁶⁸ Axel Belewiczin ja Kerttu Ollikaisen oikeudessa pitämät puheenvuorot 22.2.1939 ja 22.3.1939. Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston rikosasiain asiakirjavihko N:o 28 1939. Cb III 367, Helsingin raastuvanoikeus, KA.

³⁶⁹ Kuulustelupöytäkirja 215/40, Algoth Niskan kuulustelu 21.10.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA.

passikauppojen arvo oli noin 2 490 000 Suomen markkaa eli vuoden 2008 rahassa 802 000 euroa. Niskan toiminta yksipuolisesti juutalaisten auttajana on esitetty kritiikittä niissä harvoissa tieteellisissä yhteyksissä, missä se on ollut esillä³⁷⁰. Vaikka Niska itse puhui puhdasoppisesta auttamisesta, siihen on vaikea uskoa kyseisen rahasumman jälkeen.

Niskan toiminta keskittyi lähes poikkeuksetta varakkaimpaan juutalaisväestöön. Ne saivat apua, joilla oli vara siitä maksaa. Tässä tutkielmassa Niskan toiminta on ymmärretty eräänlaisena auttamistoimintana: suomalaisten passien avulla juutalaisilla oli mahdollisuus selvitä natsien vainoista. Vaikuttaa kuitenkin myös siltä, että Niska ei onnistunut auttamisessa kovin hyvin.

Algoth Niska yritti avustaa 48 juutalaista pääsemään salatein pakenemaan Saksasta johonkin sen naapurimaista. Heistä kymmenen jäi kiinni ennen pääsyään Saksan rajalle. Kymmenen juutalaista puolestaan onnistui pakenemaan Saksasta, mutta he jäivät kohdemaassaan viranomaisille kiinni. Ainakin kolme heistä kuoli Saksan keskitysleireillä myöhemmin. Voidaan todeta, että suomalaisista passeista ei ollut edellä mainittujen pelastajiksi.

Enemmistöstä eli 25 henkilöstä ei voida lähdemateriaalin pohjalta sanoa, kuinka heille kävi. Todennäköistä on, että suuri osa heistä selvisi hengissä, koska heistä ei ole viranomaisrekistereissä merkintöjä. Tämän selvittäminen on tosin jatkotutkimuksen tehtävä. Ainoastaan kolmesta nimeltä tunnetusta henkilöstä voidaan olla varmoja, että he pääsivät pakenemaan Natsi-Saksan alueelta toisen maailmansodan ajaksi ja välttivät holokaustin.

Niskan toiminnan tarkasteleminen nosti esille muutamia muita esittelemisen arvoisia näkökohtia. Juutalaisten Saksasta pois pääseminen oli helppoa syyskuuhun 1938 saakka. Ne kaikki kymmenen henkilöä, jotka jäivät kiinni Saksassa, jäivät kiinni vasta syyskuun jälkeen. Saksan juutalaispolitiikka selkeästi radikalisoitui Münchenin kokouksen ja Sudeettialueiden liittäminen myötä. Vielä elokuussa väärillä suomalaisilla passeilla matkustaneet pääsivät ongelmitta Saksasta mutta kohtasivat tiukemman kontrollin kohdemaan rajalla. Havainto

³⁷⁰ Taimi Torvinen kertoo kirjassaan *Pakolaiset Suomessa* lyhyesti Algoth Niskasta, joka harjoitti Keski-Euroopassa humanitääristä toimintaa, mikä oli taloudellisesti varsin tuottoisaa. (Torvinen 1984, 154); Elina Sana puolestaan kertoo kirjassaan *Kuoleman laiva S/S Hohenhörn. Juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa* Algoth Niskasta, joka auttoi noin 50 juutalaispakolaista Saksasta Suomeen kunnes joutui ilmitulonsa vuoksi pakenemaan. (Sana 2004, 31); Antero Leitzinger lainaa Niskaa suoraan väitöskirjassaan *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972*. (Leitzinger 2008).

vahvistaa sitä, että juutalaisiin suhtauduttiin epäluuloisesti lähes kaikissa Euroopan maissa 1930-luvun lopulla.

Niskan toiminnassa korostuu voimakkaasti hänen luonteensa. Niskaa pidettiin erinomaisena seuramiehenä, ja hänellä oli laaja ja arvovaltainen ystäväpiiri. Tuttuja hänellä tuntui olevan lähes jokaisessa Suomen kaupungissa ja jokaisen kaupungin ravintolassa ja konttorissa. Tutkielmaa tehdessä Niskasta sai kuitenkin sellaisen kuvan, että hänen laaja sosiaalinen verkostonsa oli pinnallinen. Niska ei juuri voinut luottaa kovinkaan moneen ystäväänsä. Hän joutui turvautumaan toistuvasti valheisiin ja osatotuuksiin. Toisaalta Niska eli valtaosan aikuisajastaan rikollisissa piireissä. Hän ansaitsi elantonsa lähes koko ikänsä rikollisella toiminnalla, jossa ei rehellisyydelle ole aina tilaa.

Niska oli tunnettu suurista puheista, tekojensa kiillottamisesta sekä niiden levittelemisestä kaupungilla. Asiasta esimerkin saa etsivä Nils Håkanssonin kuulustelupöytäkirjan loppuun kirjoittamasta kommentista, jonka mukaan Niska on ”...suurusuisuudestaan ja skroppailustaan tunnettu...”.³⁷¹ Esittelijä Jalmari Sinivaara puolestaan ilmaisee asian näin: ”...sanoin heti [haastattelun] aluksi, että päämajan kehotuksesta aijomme häntä nyt tukistaa siitä, että hän liian laajalti kehuskelee niillä palveluksilla, joita on sodan aikana maalle suorittanut...”.³⁷²

Tästä huolimatta rehellinen maine oli Niskalle lähes pakkomielle. Omaelämäkerrassaan hän toistelee useassa kohdassa, kuinka rehellinen hän on aina ollut ja kuinka rehellinen hän oli erityisesti toimiessaan juutalaisten passikauppiiana Saksassa. Olemassa oleva lähdeaineisto puhuu kuitenkin Niskan puheita vastaan. Lisäksi Niskalle tyypillinen piirre oli seikkailunhalu. Hän hakeutui jännittäviin tilanteisiin ja korosti, että vuoden 1938 tapahtumat olivat yksi hänen elämänsä suurimmista seikkailuista.

Tämä tutkielma rajautuu vuoden 1938 loppuun. Algoth Niskaa käsittelevää arkistoaineistoa jäi kuitenkin jäljelle valtavasti, mitä ei voinut tämän tutkielman yhteydessä hyödyntää. Jatkotutkimuksen kannalta erityisen mielenkiintoiselta vaikuttaa ennen kaikkea Niskan toiminta talvisodan ja jatkosodan aikana. Lähdemateriaali on antanut viitteitä muun muassa

³⁷¹ Ilmoitus 1981/1938, Helsinki 22.10.1938. Amp XXXIII 3, EK-Valpo I, KA. Kirjoitusvirhe alkuperäislähteessä.

³⁷² Ilmoitus 1256/1940, Helsinki 15.7.1940. Hmp 4129abcd, Algot Niska, EK-Valpo I, KA. Kirjoitusvirheet alkuperäislähteessä.

siitä, että Niskalla saattoi olla Suomen sotien aikaan meneillään projekteja, joita johdettiin korkealta valtiolliselta tasolta.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

EK-Valpo I

Asiamapit (amp)

Henkilömapit (hmp)

Pääosaston henkilökortisto

Helsingin raastuvanoikeuden arkisto (HelRO)

Rikosasiain tuomikirjat ja kirjavihot

Uudenmaan lääninhallituksen arkisto

Passiluettelot

Painetut lähteet

Lähdejulkaisut ja tilastot

Suomen asetuskokoelma 1919–1939.

Suomen Pankin vuosikirja 1938.

Aikalaiskirjallisuus

Niska, Algoth, 1931. Seikkailujani. Kanervan kustannusliike, Lahti.

Niska, Algoth, 1953. Yli vihreän rajan. Mantere, Turku.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Turun Sanomat

Uusi Suomi

Internet-lähteet

Arkistolaitos: <www.narc.fi>. 05.11.2009

United Nations Crime and Justice Information Network:
<http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_%20traff_eng.pdf>. 5.11.2009

Yad Vashem: <www.yadvashem.org>. 28.09.2009

Kirjallisuus

Ahtokari, Reijo 1972. Pirtua, pirtua...Kieltolaki Suomessa 1.6.1919–5.4.1932. WSOY, Porvoo – Helsinki.

Alasuutari, Pertti 1989. Erinomaista rakas Watson. Johdatus yhteiskuntatutkimukseen. Hanki ja jää, Helsinki.

Aromaa, Kauko & Lehti, Martti 2002. Naiskauppa, laitton siirtolaisuus ja Suomi. Nykytilanne, lainsäädäntö ja tutkimuslähteet. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, Helsinki.

Bauer, Yehuda 1994. Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933–1945. Yale University Press, New Haven & London.

Burleigh, Michael 2004. Kolmas valtakunta. Suom. Tapio Hiisivaara. WSOY, Helsinki.

Burleigh, Michael & Wippermann, Wolfgang 1991. The Racial State. Germany 1933–1945. Cambridge University Press, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney.

Engman, Max 2007. Raja. Karjalankannas 1918–1920. WSOY, Helsinki.

Evans, Richard J. 2003. The Coming of the Third Reich. Allen Lane & Penguin Books, London.

Haataja, Lauri & Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka 1983. Johdatus poliittiseen historiaan. Weilin+Göös, Helsinki.

Hobsbawm, Eric 2003. Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1914–1991) (4. Painos). Vastapaino, Tampere.

Häkkinen, Mika Kristian 2004. Tavalliset saksalaiset vainottujen juutalaisten auttajina kansallissosialistisessa Saksassa. Auttamisilmiö historiallisessa viitekehyksessä 1933–1945. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Johnson, Eric A. 2000. Nazi Terror. The Gestapo, Jews, and Ordinary Germans. Basic Books, New York.

Jyläskoski, Into 1978. Pirtusota Suomeemme rannoilla. Akateeminen kustannusliike, Helsinki.

Kalela, Jorma 2000. Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus, Helsinki.

Kallonen, Kari 2000. Algotth Niska: Salakuljettajien kuningas. Revontuli, Tampere.

Karonen, Petri 2004. Patruunat ja poliitikot. Yritysjohtajat taloudellisina ja poliittisina toimijoina Suomessa 1600–1920. Historiallisia tutkimuksia 217. SKS, Helsinki.

Kershaw, Ian 2009. Hitler. Suom. Ilkka Rekiaro. Otava, Helsinki.

Koskinen, Ossi 2002. Kansainliitto ja Saksan juutalaiset pakolaiset. Kansainvälisen avun organisointi Saksan pakolaisille vuosina 1933–1939. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Kostiainen, Auvo 1988. Loikkarit. Suuren lamakauden laitton siirtolaisuus Neuvostoliittoon. Otava, Helsinki.

Kostiainen, Auvo 2006. Elämäkerta historiantutkimuksena: käsitteestä ja ongelmista. Teoksessa Yksilö ja yhteisö: henkilöhistoriallinen keskustelu Suomessa 1930-luvulta 2000-

luvulle, toim. Rami Kurth ja Timo Soikkanen, Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia 28, Turku, 28–43.

Kuparinen, Eero 1999. Aleksandriasta Auschwitziin. Antisemitismin pitkä historia. Atena, Jyväskylä.

Kuparinen, Eero 2008. Antisemitismin musta kirja. Juutalaisvainojen pitkä historia (2. Tarkistettu laitos). Atena, Jyväskylä.

Lackman, Matti 2007. Esko Rieki. Jääkärivärväri, Etsivän keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja. SKS, Helsinki.

Lautela Yrjö & Wallén Göran (toim.) 2007. Rakas jalkapallo: sata vuotta suomalaista jalkapalloa. Teos, Helsinki.

Leitzinger, Antero 2008. Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972. East-West Books, Helsinki.

Lähteenmäki, Maria 2009. Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944. SKS, Helsinki.

Metsävuori, Eka 1993. Saaristomerta ja sankareita. Turun Sanomat, Turku.

Narva, Aila 2002. Tiedon jyväsiä. Asiakirja-aineistojen käyttäjän opas. Kansallisarkisto, Helsinki.

Nevalainen, Pekka 1997. Etsivän keskuspoliisin ja valtiollisen poliisin aineisto henkilöhistorian lähteenä. Suomen sukututkimusseuran aikakauskirja 4/1997, 146–153.

Overy, Richard 2004. The Dictators. Hitler's Germany and Stalin's Russia. Allen Lane, London.

Paavolainen, Jaakko 2006. Biografisen tutkimuksen ongelmia. Teoksessa Yksilö ja yhteisö: henkilöhistoriallinen keskustelu Suomessa 1930-luvulta 2000-luvulle, toim. Rami Kurth ja Timo Soikkanen, Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia 28, Turku, 44–59.

Pullat, Raimo 1993. Itämeren rutto. Pirtun salakuljetusta vuosina 1919–1939. Suom. Jouko Vanhanen. Kustannus Pohjoinen, Oulu.

Rautkallio, Hannu 1985. Ne kahdeksan ja Suomen omatunto. Suomesta 1942 luovutetut juutalaispakolaiset. Weilin+Göös, Espoo.

Rentola, Kimmo 2007. Sua lähde kaunis katselen. Historiallinen aikakauskirja 3, 302–303.

Rentola, Kimmo 2009. Tiedustelun historian ongelmia. Tieteessä tapahtuu 7, 3–6.

Renvall, Pentti 1983. Nykyajan historiantutkimus. (Toinen painos. Alkuperäinen julkaisuvuosi 1965). WSOY, Helsinki.

Roiko-Jokela, Heikki 2006. Elämäkerta Aikakauden kuvaus. Mistä elämäkerta kertoo, kuinka kohdetta voidaan lähestyä, millaisia lähteitä on käytettävissä? Teoksessa Yksilö ja yhteisö: henkilöhistoriallinen keskustelu Suomessa 1930-luvulta 2000-luvulle, toim. Rami Kurth ja Timo Soikkanen, Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia 28, Turku, 210220.

Roudasmaa, Stig 1997. Helsingin suojeluskuntapiirin historia 1918–1944. Helsingin suojeluskunta- ja Lotta Svärd -piirien perinnekilta ry:n historiatoimikunta, Helsinki.

Ruokanen, Tapani 2001. Turja kriivari. Reportaasi 1900-luvun Suomesta. Otava, Helsinki.

Sana, Elina 2004. Kuoleman laiva S/S Hohenhörn. Juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa. (Teos julkaistu ensimmäisen kerran v. 1979 Tekijänimellä Elina Suominen). WSOY, Helsinki.

Shirer, William L. 1962. Kolmannen valtakunnan nousu ja tuho I. Kansallissosialistisen Saksan historia. Suom. Tapio Hiisivaara. Gummerus, Jyväskylä.

Siiskonen, Jukka 2008. Leima passiin ja Suomeen? Matkustaminen Baltiasta Suomeen 1919–1940. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.

Silvennoinen, Oula 2008. Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944. Otava, Helsinki.

Sjöblom, Kenth 2007. Palloliiton varhaisvuodet – vahva Helsinki keskeisyys. Teoksessa Rakas jalkapallo: sata vuotta suomalaista jalkapalloa, toim. Yrjö Lautela ja Göran Wallén. Teos, Helsinki, 26–40.

Soinio, Eino 1947. Kuningas jalkapallo. Tammi, Helsinki.

Suolahti, Jaakko 1953. Henkilöhistoriallinen ja sosiaalihistoriallinen metodi. Valvoja I, 72–83.

Torvinen, Taimi 1984. Pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudella. Otava, Helsinki.

Torvinen, Taimi 1989. Kadimah. Suomen juutalaisten historia. Otava, Helsinki.

Uino, Ari 2006. Elämäkerrallisen tutkimuksen ongelmia. Teoksessa Yksilö ja yhteisö: henkilöhistoriallinen keskustelu Suomessa 1930-luvulta 2000-luvulle, toim. Rami Kurth ja Timo Soikkanen, Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia 28, Turku, 73–81.

Wallén, Göran 2007. Ilonaiheita löytyy – täysosuma puuttuu. Teoksessa Rakas jalkapallo: sata vuotta suomalaista jalkapalloa, toim. Yrjö Lautela ja Göran Wallén. Teos, Helsinki, 80–103.

Vares, Vesa 2007. Emil Aaltonen. Teollisuusjohtaja ja suurlahjoittaja. Otava, Helsinki.

Väyrynen, Raimo 2003. Illegal Immigration, Human Trafficking, and Organized Crime. Wider Discussion Paper 2003/72.

Ylikangas, Heikki 2007. Romahtaako rintama? Suomi puna-armeijan puristuksessa kesällä 1944. Otava, Helsinki.